Рік XIV. Р. 1905 кн. IV. Т. LXVI.

66

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XIV Jahrgang. 1905, IV B. B. LXVI.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 26/VIII с. с. 1905.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

у Львові, Театральна ч. 1

має на складі між иньшими отсї книжки:

	Корон
Адріян. Аґрарний процес у Добростанах	1·—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0·40
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0 20
Боднянський О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0 50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0·26
Брайтенбах В. Біольоґія в XIX в.	0·26
Будзиновський В. Хлопська посїлість	2·—
О. Вайсмаєр. Про туберкульозу	0.90
Верхратський Ів. — Начерк соматольоґії	3·—
„ Знадоби для пізнаня угро-руських говорів, т. 1—2 по . . .	2·—
„ Про говор долівський	1·30
Візнер Ю. Житє ростин у морі	0·10
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношік в народній поезиї . . .	0 50
„ Русини Пряшівської епархії і їх говори	0·70
„ Словаки чи Русини?	0·80
„ Hungarico Ruthenica	0 20
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ словесности . . .	0·55
„ Угроруські духовні вірші	2 50
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I i II, вид. 2, по . . .	7·50
„ т. III—V див. Збірник іст.-філ. секциї (т. III вид. 2 в друку).	
„ Люстрациї королївщин в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела.	
„ Виїмки з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в. . .	2·00
„ Розвідки й материяли до історії України-Руси, II—V . . .	12·00
„ Останні романи Г. Сїнкевича	0·40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0·20
„ Хмельницький і Хмельнищина	0·20
„ Звенигород галицький	0·70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0·60
„ Описи Ратенського староства	0·60
„ Хронольоґія подій Галицько-волинської лїтописи	1·00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0·50
„ Економічний стан селян в Львівській королївщині XVI в. . .	0·50
„ Звичайна схема „русскої“ історії й справа раціонального укладу історії східнього словянства	0·20
„ Етноґрафічні катеґорії й культурно-археольоґічні типи в сучасних студиях східньої Европи	0·30
„ Спірні питання староруської етноґрафії	0 50
„ Справа українсько-руського унїверситету у Львові . . .	0 50
Драгоманов М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0·20
„ Рай і поступ 2 вид.	1 00
„ Микола Ів. Костомарів	0·16
„ Лїтературно-суспільні партії в Галичині	1·80
Еґан Е. Економічне положенє руських селян на Угорщині	0·26
Енґельс Ф. Людвік Фаєрбах	0·50
„ Початки родини, приватної власности і держави	1·50
Етноґрафічний збірник т. I–IV, VII—X і XII по 3·— кор. т. V, VI і XIII—XV по 4·00 кор., т. XI	6·00
Єфремов С. Національне питанє в Норвеґії	0 30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрациї королївщин в землях Галицькій і Перемишльській	4·00
„ т. II: Люстрациї королївщин в землях Перемишльській і Сяноцькій .	4·00
„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Белзській . . .	5·00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9	4·00
„ т. V: теж — з р. 1649–51	4·00
„ т. VII: — Люстрация королївщин з р. 1570	4·00
Житє і Слово, вістник лїтератури історії і фолькльору, рік 1 і 2 по 10, рік 3	5·00
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати? . . .	0 40
Заневич — Знесенє панщини в Галичині	1·00

Рік XIV. Р. 1905 кн. IV. Т. LXVI.

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN
DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XIV Jahrgang. 1905, IV B. B. LXVI.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 26/VIII с. с. 1905.

Зміст LXVI тому.

Inhalt des LXVI Bandes.

Inhalt voriger Bände (deutsch) siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

Сьвятий Климент у Корсуні.

Причинки до історії староруської леґенди.

Написав *Др. Іван Франко.*

XI. Культ сьв. Климента в Мораві й на Руси.

Леґендою про віднайдене мощий сьв. Климента в Корсуні — чи схочемо її датувати початком, чи серединою IX. віку, кінчить ся розвій Климентової леґенди на сході. Се й не диво. Великий церковний розлом, що доконав ся швидко потім під впливом патр. Фотія і Михайла Керулярія, був смертельним ударом для тої унітаріянської тенденції, що бажала єдности церкви римської з византийською, і якої символом була власне леґенда про Климента. Славянські вчителї Константин і Методій з мощами Климента йдуть із Константинополя до Риму і хоч не перестають бути православними, про те, так сказати, виходять із складу православної византийської єрархії: один і свої кости складає в Римі обік мощів Климента, другий з папського наданя робить ся епископом Морави, хоча задля свого характеру як православний дізнає від своїх собратів, католицьких епископів, тяжких переслїдувань. Від своїх відстали, до чужих не пристали, — се від тепер буде однакова доля многих людий, що протягом столїть будуть силкувати ся замостити ту прірву між обома церквами; слїдами Методія піде з часом кардинал Ізидор, підуть українсько-руські уніяти аж до наших днів.

Та хоча для розвою леґенди про римського папу-мученика і опікуна крайньої стражниці православного сьвіта серед варварських заливів не стало ґрунту від тої хвилї, як папа в очах православних зробив ся еретиком, відступником від правої віри, а далї й синонїмом Антихриста, то все таки культ того давнього папи, апостольського ученика, що однаково любив і просьвічав схід і захід, писав по грецьки і вважав ся автором многих творів високошанованих також у грецькій церкві (прим. тзв. Апостольських Конституцій, що були одною з підвалин грецького канонїчного права), не щезає так швидко і показуєть ся здібним пускати сьвіжі пароступи коли не в самій Греції, то бодай у тих нових філїях грецької церкви, які повстали в північносхідній Европі в IX. і X. віцї.

Маю тут на думцї славянську державу в Мораві і Русь.

В моравській державі культ сьв. Климента тїсно вяжеть ся з іменами славянських первовчителїв Константина і Методія, хоча що до характеру того звязку заходять певні сумнїви. Апріорна думка, що головним пропаґатором того культу в Мораві та Панонії був сьв. Константин, той що „віднайшов“ Климентові мощі біля Корсуня, не знаходить нїякого потвердженя в головних жерелах, а власне в обох тзв. панонських житіях, які нїчогісїнько не згадують про те, щоб Константин і Методій їдучи до Морави везли з собою туди сї мощі. Ми бачили в попереднїм роздїлї, що ся звістка появляєть ся аж у пізнїйшій Італьській леґендї наслїдком тої комбінації, що Константин і Методій, раз виїхавши з Константинополя, не вертали вже туди більше, значить, коли в початку 868 р. привезли Климентові мощі до Риму, то весь сей час мусїли мати і возити їх із собою. Із сеї комбінації, яка опрокидаєть ся звісткою Житія Методія про поворот обох братів із Морави до Константинополя і про цїлорічний їх побут там перед вирушенєм до Риму, пізнїйші перерібки Італьської леґенди, тзв. Моравська і Чеська леґенда, роблять уже ноторичний факт, доводячи його до такого абсурда, що Константин із Корсуня виніс не лише чудесно заховану на днї моря мармурову домовину з Климентовими мощами, але ще й зелїзний якір, що лежав обік неї. От тим то комбінації деяких новійших учених (Дімлера, Ґінцля) про насадженє культу сьв. Климента в Мораві та Панонії самими первовчителями Славян ще в першу їх подорож видають ся менї безпідставними, а дотепний концепт першого із них — прослїдити маршруту подо-

рожі обох братів по тим місцевостям, у яких заховала ся память про істноване церквів і каплиць присьвячених сьв. Климентови, не може мати ніякого історичного значіня для сеї власне подорожи з рр. 863 – 865. Навпаки, маємо деяку підставу припустити, що сей культ почав ся на тій славянській теріторії ще вчаснійше, під впливом латинських місій; адже між першими учениками Константина й Методія, що були висьвячені в Римі 868 р., знаходимо вже Климента, родом правдоподібно Мораванина, який певно був охрещений сим іменем на яких 20 літ перед приходом солунських братів до Морави, бож про те, аби Константин і Методій хрестили своїх учеників самі, нема ніде ніякої згадки. Значить, сей культ ішов до Морави і Панонії не зі сходу анї з Константинополя, тілько з заходу, від Риму. Можемо догадувати ся, що за 20-лїтнього архіепископства Методієвого в тих сторонах сей культ розширив ся і зріс так, як ніколи потім, і що власне до сього часу належать ті його сліди, які звів до купи Дімлєр. Пізнїйша франконська і мадярська реакція підрізала сей культ, хоч і не затерла його слідів до разу[1]).

Із тих слідів культу сьв. Климента в мораво-панонській теріторії найважнїйша для нас та лїтературна памятка, яка

[1]) Невеличкий слїд ширеня сього культу з Морави на захід, до Чехії, маємо в старочеській віршованій хроніці Даліміля, де говорить ся про охрещенє чеського князя Боржівоя. Далїміль оповідає, що Боржівой був підвладним князя Сьвятополка моравського, та прибувши раз до нього для послуги, попав на обід. Сьвятополк велїв йому сідати на землї разом зо псами, бо, мовляв, не подоба поганинови сидїти поруч з християнами. Засоромлений Боржівой просить у Сьвятополка і у Методія хресту. Потім лїтописець пише далї:

Ten arcibiskup Rusin bieše,
mšu svu slovanský službieše.
U Velehradě krsti čecha prveho
Bořivoje knieze českého
léta ot narozenie božieho
po osmi set po devietikrat čtvrtého.
Když Bořivoi svoi stav zmieni,
sviet potupiv v svatost sie promieni...
prvý chram v Hradci postavi
a svatemu Klimentu oslavi.

Dalimilova Chronika česká v nejdavnější čtení navracena od Václava Hanky, V Praze 1849, стор. 42.

дійшла до нас під заголовком „Похвала с҃тму Клименту патриарху римьску списана Климомь е҆п҃помь“ [1]). В рукописах її авторство приписуєть ся Климови, ученикови Константина і Методія, пізнійшому епископови Велицкому в західній Болгарії.

Літературна діяльність сього Клима, досить загальними рисами схарактеризована його панеґіристом, автором грецької *Βίος καὶ πολιτεία*, якої авторство безпідставно (на думку Міклошіча) признаєть ся відомому теольоґови Теофіляктови Болгарському: „Знаючи грубість народа і цілковиту нетямучість у розуміню сьв. письма і спостерігаючи, що многі болгарські сьвященники, вивчивши ся лише читати (scil. по грецьки) не розуміють грецьких творів і через те безпросьвітні, бо на болгарській мові не було учительних казань приладжених для празників, — знаючи все се він і сьому стараєть ся дати раду і своїми заходами розбиває перегороду незнаня: уложивши на всї празники учительні слова, прості й ясні, які не містячи в собі нїчого занадто глубокого та тонкого, були зрозумілі й для найпростійшого Болгарина, сими поученями годував душі слабших, напуваючи їх молоком, бо вони не були в силї заживати міцнійшу страву, і став ся другим Павлом для других Коринтян - Болгар. Говорять, що всї сї твори зберегають ся трудолюбними людьми, і одні з них написані на честь многих сьвятих, инші на похвалу пречистої Божої Матери в формі молитов і вдячних пісень; загалом усе, що належить до церкви, чим величаєть ся память Господа Бога і його сьвятих, чим підбадьорюють ся душі, все се Климент передав нам, Болгарам“[2]).

Як бачимо, була се діяльність широка і богата. „Нїколи

---

[1]) Ся Похвала відома в богатьох копіях, війшла в Четї Минеї і містить ся між иншим також у рукописї львівської унїверситетської бібліотеки (I, F. 15, тзв. Замойський рукопис XVI—XVII). Далї цитуємо видане Попова-Щепкіна (Библіографическіе матеріалы собранные А. Н. Поповымъ, издалъ Вячеславъ Щепкинъ) у Чтеніяхъ въ Имп. Обществѣ исторіи и древностей россійскихъ при московскомъ университетѣ, 1889 г. книга III, стор. 71—79, доконане з руського рукопису Чудового манастиря, списаного в XIV віцї.

[2]) Пор. Franciscus Miklosich, Vita S. Clementis episcopi Bulgarorum, graece edidit. Vindobonae 1847, розд. XXII, стор. 27—28.

ми не бачили його без діла, — говорить про нього один із його учеників, автор грецького Житія. — Все або вчив дітий — одним показуючи елементи грамоти, иньшим виясняючи значінє сьв. письма, иньшим направляючи руки до писаня, — або віддавав ся молитві, або пильнував читаня, або писав книжки. Иноді рівночасно робив дві роботи — пишучи і заразом учачи дітий“ (тамже ст. 24—25). Натура наскрізь практична, він не тілько дбає про заосмотренє своєї дієцезії осьвіченим низшим духовенством, але спроваджує з Греції всякі роди овочевих дерев, і ще на смертній постели докінчує переклад Тріоди. Коли судити зі слів біоґрафа, то виходило би, що вся літературна діяльність Климова припадає на час його побуту в Болгарії, чи властиво в Охриді, і що вся вона мала або специяльно церковну мету (переклади церковних книг), або той популярно-учительний характер, який так гарно характеризує біоґраф. Коли захочемо стояти на тій характеристиці, то рукописна традиція, що призначує Климови болгарському цілий ряд творів, насуває нам деякі трудности. Тих творів з іменем Клима дійшло до нас не богато — всього 12, а власне: 1 Заповѣданія о праздницѣхъ, 2. Поученє на сьвяте воскресеніє, 3) Поученє на Преображеніє Господне, 4. Слово похвальне на успеніє Божої матери, 5. Похвала Лазарю в цьвітну суботу, 6. Похвала безплотним Михаілу і Гаврiилу, 7. Слово похвальне на память блаж. пророка Захарії і про різдво Івана Хрестителя, 8. Поученє на Богоявленіє, 9. Поученє на память апостола або мученика, 10. Похвальне слово Климентови римському, 11. Похвала сьв. Димитрію Солунському і 12. Похвала сьв. Кирилови, первовчителю славянському. Отже роздивляючи ті писаня ми бачимо, що деякі з них (ч. 1, 2, 3) відповідають характеристиці біоґрафа: вони коротенькі, прості, популярні і надихані духом практичної любови ближнього; натомісь инші, особливо ч. 7, 10, 12 просторі, повні фразеольоґії і реторики в стилю византийської декаденції, не дають майже ніяких практичних поучень, навіть не оповідають фактів, що служать основою празника, а тілько коротко натякають на них та розсипають ся ґірляндами викликів і риторичних антітез. Мимоволї насуваєсть ся думка, що се або твори якогось иньшого автора — по анальоґії зі староруськими творами можна би проповіди першої катеґорії присудити якому будь Якову мниху, а твори другої катеґорії Кирилови Турівському — або, коли мусимо

держати ся традиції, твори першої катеґорії справді були писані в Болгарії і для Болгар, а твори другої катеґорії писали ся і говорили ся де инде, для иньшої публики. А коли так, то лишаєть ся нам лиш одна можність: вони були писані ще в Моравії, за житя Методія, були призначені для публики, що давно засвоїла собі елементи християнства і могла любувати ся шумною риторикою та натяками на оповіданя відомі їй чи то з лектури, чи з иньших проповідий. Власне три Климові похвали: сьв. Димитрію Солунському, патронови рідного міста Методія, сьв. Константинови, брату Методія, і сьв. Климентови римському, якого мощі Константин і Методій завезли до Риму, можна пояснити найліпше тим, що вони були виголошені ще в Моравії, за житя Методія і під безпосереднім впливом його діяльности [1]).

Та лишаючи на боці питанє про авторство похвали сьв. Клименту погляньмо на її зміст. Церков радуєть ся нинїшнїм сьвятом і мощами своїх сьвятих, що служать для вірних ліком, „ꙗкоже сего свѣтозарнаго а͡рхиєрѣꙗ чюдно ѹ͡дикивъ багроѻ͡бразными волнами прїодѣвъ схрани“. Климент порівнюєть ся з незаходячим сонцем, що осьвічує всю землю; він гідний ученик і наступник апостола Петра на римськім престолї; згордувавши славою і роскошами сього сьвіта волїв „паче ѻ͡земьстѣи пригати по Гд҃ѣ Бз҃ѣ нашемь, нежели житийскую сласть и славу пригати“. На вигнаню він за рік доводить до того, що „в предѣлѣхъ херсоньстѣхъ“ повстає 75 церквів. Але діявол під'юдив против

[1]) Не маючи наміру розбирати тут усю лїтературну дїяльність Клима болгарського, якому новійші вчені, особливо проф. Лавров у Росії та Вондрак у Віднї присуджують найбільшу часть памяток тзв. моравопанонського письменства, отже між иншим оба тзв. панонські Житиꙗ і обі Похвали (Кирилу і Кирилу й Методію) завважу тут лише коротко, полишаючи собі детальне мотивованє на пізнійше, що з огляду на сказане в попереднім роздїлї сеї працї, Климове авторство обох панонських леґенд менї видаєть ся виключеним, так само мало правдоподібне його авторство Похвали Кирилу й Методію, твору писаного без сумнїву в Болгарії (Панонїю і Мораву називаєть ся там „западныя страны“). Автор сеї Похвали має вже під рукою оба панонські житиꙗ, хоча Житиє Методія ще без інтерполяцій; лист папи Адріяна до Ростислава, Сьвятополка і Коцеля являєть ся тут у перве і мабуть відси вставлений потім у Ж. М. Що до свойого стилю і способу розумованя ся Похвала основно ріжнить ся від Климових творів обох катеґорій і певно не була його твором.

нього „іетера слугу своієего Авфикиіана игемона“; сей хоче присилувати його „на жертву бѣсовьску“, та не мігши присилувати велить навязати йому на шию „ставила корабленаіа желѣзна, нарицаієма анкюру“, відвезти від берега і вкинути в море, „хотяще оутаити неислѣдноіе скровище бжи премдрости“. Та море розступило ся „на три поприща“, люди війшли сухою ногою і знайшли тіло його „въ оуготованѣи ієму хлѣвинѣ ѿ Ба, положено в рацѣ мраморяне“. Далї автор похвали вертаєть ся назад, порівнює Климента з Мойсеєм, що своєю палицею добув воду зі скали; „и сему блаженому Клименту самъ агнець снъ бжи вземляй грѣхы всего мира показа мѣсто десною, и оударишю мѣсто излѣіася источникъ“. За сим іде риторичне поздоровленє Климента („радуй ся“ і т. д.), де між иншим говорить ся, що над його домовиною море розступаєть ся (що року) на сім днів. Потім іде коротко оповідане чудо з хлопцем, що пробув весь рік у Климентовім храмі під водою. Кінчить ся упімненєм до покути, пригадкою страшного суду і заохотою до твореня милостинї.

Крім питаня про Климове авторство отся Похвала насуває ще деякі інтересні історико-лїтературні питаня. Поперед усього: з яких жерел черпав автор Похвали свої відомости про Климента? Московський учений А. Н. Попов, що перший приготовляв до друку текст отсеї Похвали, додав до неї ось яку нотатку: „Изслѣдованіе должно показать, что это похвальное слово составлено на основаніи греческаго „Мученія св. Климента“, приготовленнаго къ изданію К. И. Невоструевымъ по греческому списку Москов. Синод. библіот. XI—XII—XIII в. и напечатаннаго въ Запискахъ Одесскаго Имп. Общества Исторіи и Древностей, т. X“ (Чтенія моск. 1889, кн. 3, часть 2, стор. 4). Що се твердженє не має ніякої підстави, зрозуміє кождий читач отсеї праці, який тямить, що грецьке мученіє, надруковане Невоструєвим у т. X одеських Записок, се власне текст Метафраста, що був писаний аж у другій половині X. віку, значить, 50—80 лїт пізнїйше від славянської Похвали. Навіть не маючи такої певности що до часу, коли жив Симеон Метафраст, яку нам дали новійші дослїди, міг би був Попов із самого порівнаня тексту Похвали з текстом Невоструєва переконати ся, що вони виплили з ріжних жерел. Бо коли в грецькім текстї над Климентовим тїлом море розступаєть ся „мало що менше як на 20 стадій“, то в Похвалї воно розступаєть ся на 3 стадії; коли

в грецькім тексті втопленє Климента з якорем мотивуєть ся тим, „аби й його тіло не лишило ся християнам“, то в слав. Похвалї мотив троха инший: Авфібіан хоче утаїти „неислѣдноє скровищє б҃ии премд҃рости“, а се швидше нагадує нам мотив тзв. другої Епітоме, опертої, як тепер знаємо напевно[1]), на старшім, до-Метафрастівськім грецькім житію Климента. В тім старшім житію, доси не друкованім і захованім, скілько знаємо, в однім рукописї париської Національної бібліотеки, подано такий мотив: аби християне не взяли Климентового тїла і не „чтили його як бога“. Детальне порівнанє тзв. другої Епітоме в виданю Дресселя з париським текстом і з тими невеличкими його відривками, які війшли в славянську Похвалу, покаже се ще виразнійше. Відкладаючи се порівнанє до додатку, в якім публїкуємо париський текст, звернемо тепер увагу на деякі дальші деталї. Отже поперед усього зазначимо, що жерелом отсеї Похвали не могла бути тзв. друга Епітоме, опублїкована Дресселем, бо в нїй нема оповіданя про чудо з хлопцем захованим на днї моря; се оповіданє в ширшій, риторично украшеній формі є в Метафрастовій перерібцї Псевдоклементин (тзв. перша Епітоме), а в коротшій формі в париськім рукописї. Та для історика славянського письменства найцїкавійше те, що в отсїй Похвалї нема найменшої згадки про віднайденє Климентових мощий анї про їх перевезенє в Рим Константином і Методієм. Аджеж a priori треба б було догадувати ся, що ученик і близький повірник Константина і Методія власне про сю сьвіжу, а так важну подїю захоче й зуміє сказати щось цїкавого. Чому він не зробив сього, не можемо знати; з історично-лїтературного боку можливою видаєть ся менї догадка, що в пору написаня і проголошеня Похвали, ще за житя Методія, леґенда про віднайденє Климентових мощий ще не була приторочена до імени Константина, а факт принесеня мощий до Риму міг бути промовчаний із якихось полїтичних, невідомих нам мотивів.

В усякім разї треба сказати, що культу Климента з Морави і Панонії до Болгарії Методієві ученики з собою не понесли. З під крил Риму вони вернули під крила Константинополя, де тепер повіяло иншим духом. Константинопольська церковна традиція, як відомо, проминула повним мовчанєм дїло й особи

---

[1]) Див. додаток до сеї працї.

Константина і Методія, полишаючи шановане їх памяти Славянам. Що не виключила культу Климента, се стало ся не лише тому, що він був занадто давно вкорінений (минейний канон Климентови, з якого я висше цитував уступи в церковно-славянськім перекладі, має на собі сліди дуже старої, передметафрастової традиції), але головно тому, що від тепер він, як і многі инші „сьвяті папи“ в роді Льва Великого та Григорія Двоєслова, являв ся немов союзником православної церкви против римської єреси, репрезентантом православя на римськім папськім престолі. Та про те культ його в византийській державі слабне, про нових його приклонників в роді імператора Василя I не чути. Не з Византії, а з Корсуня йде нова парість Климентового культу, що якийсь час досягає значної інтензивности та ширини, але швидко також гасне і забуває ся на довгі віки — говорю про культ сего сьвятого на Руси. Звісток про той культ, що починаючи моментом офіціяльного хрещеня Руси зустрічають ся на протязї XI і XII в., лишило ся нам не богато, та все таки зібрані разом вони виглядають як disjecta membra якоїсь більшої цїлости і велять догадувати ся, що культ сего сьвятого в початках христіянського житя наших предків був досить оживлений. Найстарша з тих звісток, передана нашою Початковою лїтописю під р. 988 оповідає, що Володимир занявши Корсунь і оженивши ся з царівною Анною, „поятъ царицю и Анастаса и попы корсуньскы съ мощьми святаго Климента и Фива ученика єго“ подав ся до Київа. Те саме каже коротше старе Житіє Володимира: „и прія градъ Корсунь, и взя съсуды церковьныя и иконы и мощи священномученика Климента и инѣхъ святыхъ“ [1]). Лїтописну звістку повторяє дословно „Память благовѣрнаго Владимера“, переплутавши лише Фива на Фифая (київські Чтенія II, 2, ст. 2 в); пізнїйше українське Житіє сьв. Володимира, скомпоноване десь на початку XVII в., ще далї переплутало се імя і з Фива зробило Агаѳка або Агафангела (Чтенія II, 2, ст. 41).

Про сї мощі ми маємо ряд звісток із XI і XII віку. Сучасник сьв. Володимира, нїмецький епископ і лїтописець Тітмар мерзебурський говорить, що Володимир був похований біля

[1]) Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца, К. 1888, Кн. II, 2, 16.

своєї жінки „в церкві сьв. Климента“. З нашої літописи і з житий ми знаємо, що Владимір був похований у Десятинній церкві, яку сам збудував і якій передав ікони, книги і церковні прилади вивезені з Корсуня. Значить, не підлягає сумнївови, що й Климентові мощі були зложені в тій церкві. Чи одначе вона коли називала ся Климентовою (була посьвячена зразу на імя Успенія Богородиці)[1]), се дуже сумнївно; менї видаєть ся зайвою навіть висловлена Карамзином (Исторія Государства Россійскаго, т. I, прим. 418) і принята пізнійшими істориками (пор. Кіевская Старина 1884, кн. 11, стор. 537) догадка, що один відділ у тій церкві, де лежали Климентові мощі, називав ся іменем сего сьвятого; сам західний літописець, що далеко більше цікавив ся леґендою про Климента і його мощами, нїж се мало місце на Руси, міг так назвати церков, про яку чув, що в нїй лежать ті мощі, а якої дїйсна назва або не цікавила його (коли се було Успеніє Богородиці), або була йому незрозуміла (коли йому передано назву Десятинна). Що справдї в ту пору і ще значно пізнійше на заходї далеко більше цікавили ся мощами Климента, як у нас, на се побачимо зараз докази.

Видаючи другу мартову книгу своїх Acta Sanctorum у 1678 р. Боляндисти знайшли у присланім їм із Франції старім рукописнім житійнику з церкви сьв. Андомара в Ремсї при оповіданю про жите і чуда сьв. Климента на полях записану ось яку історію, яку передрукували під днем 9 марта: Anno incarnati Verbi MXLVIII, quando Henricus rex Francorum misit in Rabastiam (так там названо Русь) Catalanensem episcopum Rogerum pro filia regis illius terrae Anna nomine, quam debebat ducere uxorem, deprecatus est Odalricus, praepositus S. Mariae Remensis ecclesiae, eundem episcopum, quatenus inquirere dignaretur, utrum in illis partibus esset Cersona, ubi S. Clemens requiescere legitur, vel si adhuc mare partietur die natalis eius et pervium esset euntibus? Quod et fecit. Nam a rege illius terrae, scilicet Jaroslavo, hoc didicit: quod Julius papa in regionem illam, ubi S. Clemens jacebat, ad destruendam haeresim, quae illis in partibus pullulaverat, perrexit, cumque peracto negotio idem papa ab illis partibus

---

[1]) Пор. Митроп. Евгеній, Описаніе Кіевософійскаго собора, Кіевъ, 1825, стор. 8.

regredi inciperet, apparuit illi angelus Domini dicens: „Noli recedere, a Domino enim praecipitur tibi, ut revertaris et transferas corpus S. Clementis, quod hactenus in mare jacuit“. — „Quomodo — inquit — hoc potest fieri, cum mare non partiatur nisi in die natalis ejus?“ Cui angelus: „Hoc est tibi signum, quod Dominus tibi praecipit reverti, quia mare in occursum tuum partietur“. Perrexit ibi et transtulit corpus S. Clementis et posuit illud super ripam et aedificavit ibi templum et assumens de corpore ejus reliquias Romam secum tulit. Contigit autem, ut illo deferente, die quo reliquias cum summa honorificentia populus Romanus recepisset, eodem die sepulcrum, quod in mari relictum erat, cum solo se super mare erigeret et firet insula, ubi illius regionis homines basilicam exstruxerunt et congregationem: ex tunc ad illam ecclesiam navigio itur. Retulit igitur idem rex Georgius Sclavus episcopo Catalanensi, quod ipsemet quondam ibi perrexit et indè secum attulit capita S. Clementis et Phoebi discipuli ejus et posuit in civitate Chijov, ubi honorifice venerantur, quae etiam capita eidem episcopo ostendit[1]).

Кодекс, із якого взято се оповіданє, невідомий близше, тай Боляндисти, що мали його в руках, обмежили ся загальною увагою, що він був старий (codex vetustus), але в якім віцї писаний його текст, а коли марґінальна приписка, невідомо. Та вже з самого її тексту можемо бачити, що не маємо тут сьвідоцтва з першої руки, не записку котрогось із згаданих у текстї персонажів, але пізнїйшу компіляцію ріжнородних звісток. Поперед усього видно тут без сумнїву ремінїсценцію фактичних подій із р. 1048, посольства француського короля Генрика на Русь і відгук оповіданя головного посла, епископа Роґера. Видно се не лише в тім, що цитують ся назви двох сучасників подій — самого Роґера і Одальріка, настоятеля церкви сьв. Марії в Ремсї, але також у тім, що імя руського князя Ярослава перетолковано Georgius Sclavus (Юрій-Слав) по наївній етимольоґії західного чоловіка, що був очевидно троха знайомий з руською мовою і знав, що руське Юрій відповідає греко-латинському Georgius. Безсумнївним фактом можна вважати також те, що Ярослав показував Роґерови в Київі мощі, вла-

[1]) Acta Sanctorum, Martii II, Antverpiae 1678, стор. 45.

ство голови сьв. Климента і Фива, принесені з Корсуня. Та все инше в тім оповіданю вказує на те, що фактична основа затемнила ся переходячи через кілька рук чи може уст. Можна би ще признати деяку підставу словам, вложеним автором в уста Ярослава, що він і сам був колись у Корсуні і приніс відтам голови сьв. Климента і Фива, толкуючи сю звістку так, що Ярослав, ще молодим, 12—14-літнім хлопцем, разом зі своїм батьком брав участь у облозї Корсуня 989 р. і був при тім, як його батько забрав відтам ті мощі[1]); в такім разї признане Ярославом сеї події собі самому, без згадки про батька, треба би покласти на карб затемненя, спричиненого устним переданем оповіданя вже у Франції. За те все оповідане про відкрите мощий Климента папою Юлієм, вложене також в уста Ярослава, мусимо признати не якоюсь спеціяльно руською традицією про віднайдене мощий Климента, а західно-европейським відгуком звісток про віднайдене і привезене до Риму тих мощий Константином і Методієм. Факт принесеня Климентових мощий до Риму в р. 878 мусів бути досить голосний і поза межами Італії, але імя головного діяча в тім факті, Грека Константина фільософа, як ми бачили в попереднім роздїлї, вже в Італії, в самім Римі почало швидко забувати ся. Воно очевидно ще швидше забуло ся у Франції, і не минуло півтораста літ, а вже сам факт віднесено в сїру минувшину, в перші віки християнства, і звязано з іменем папи Юлія I (337—352); з Константинової місії до Хазар зробила ся мітична подорож того папи до Корсуня для знївеченя якоїсь, правдоподібно аріянської єресї, а самі деталї віднайденя мощий являють ся переплутаними устною передачею деталями Італьської леґенди.

Що мощі, показувані в Київі еп. Роґерови, були власне дві голови — Климова і Фивова, сей деталь француського оповіданя згоджуєть ся вповнї з тим, що ми знаємо про ті мощі з пізнїйших руських жерел. В лїтописи по Іпатському списку оповідаєть ся під р. 1145, отже без малого сто лїт по відвідинах француських послів у Київі, що за пановання князя Ізяслава київський митрополит Михайло II, родом Грек, самовільно покинув Київ і від'їхав до Греції, де й умер по двох роках.

---

[1]) Пор. Давно забытая древнѣйшая кіевская святиня (Кіевская Старина 1884, кн. 11) стор. 337.

Тодї князь скликав шість руських епископів і предложив їм вибрати на митрополита Русина і посьвятити його на місцї, не обертаючи ся до Константинополя. Проти сього запротестував новгородський епископ Ніфонт заявляючи, що сим буде розірваний звязок руської церкви з константинопольською; иньші епископи бояли ся, чи не занадто мале їх число задля вибору митрополита. Тодї сказав Онуфрій, епископ чернигівський: „Азъ свѣде, достоитъ ны поставити, а глава у насъ есть св. Климента, якоже ставятъ Греци рукою святого Ивана“. Се переконало всїх крім Ніфонта і вони „тако сгадавше, главою св. Климента поставиша митрополитомъ“ ігумена зарубського манастиря Клима, відомого також у старо-руськім письменстві Клима Смолятича. Чи була за тим автономістичним поривом якась глубша церковно-полїтична думка, чи нї, в усякім разї факт вибору Русина митрополитом (не числячи давнього Іляріона) лишив ся одиноким і викликав сильне незадоволенє в Царгородї; Клима Смолятича по 9 лїтах скинено з митрополичого престола і навіть кинено клятву на нього й на покійного вже князя Ізяслава, що перепер його вибір[1]), а на княжім престолї не було чоловіка, що поважив ся б із сього прецеденса зробити систему. Отсе остатня звістка про Климентові мощі, яку заховала нам лїтопись; у пізнїйших заколотах та грабуванях вони пропали кудись безслїдно, — можливо, що були вивезені котримось із пізнїйших митрополитів із Греків, щоб запобігти повтореню прецеденса з Климом Смолятичем.

Зупинимо ся тепер над тими лїтературними памятками, які полишив у нашім старім письменстві культ Климента. Сих памяток числить ся дві[2]), хоча, як побачимо далї, се число троха проблєматичне. В р. 1850 опублїкував кн. Оболенський у „Кіевлянинѣ“ кінцеву частину староруського Слова на обновленє Десятинної церкви, де оповідало ся коротко про житє і смерть сьв. Климента. Се слово, взяте Оболенським із рукопису XVI. в., мало титул „Въ тойже день мученіе св. Климента патріарха Римскаго, четвертаго бывши по ап. Петрѣ“. Оболенський подає

---

[1]) Див. про се М. Грушевський, Історія України-Руси, т. III. У Львові 1900, стор. 295—297.

[2]) Про них див. М. Грушевський, Кілька заміток до Чуда сьв. Климента папи римського (Записки, XLIX, 1902, misc. ст. 1-4).

початкові слова того твору: „Четвертый Римстѣи церкви приставникъ бысть Климентъ, иже художествомъ апостолу Петру послѣдствова“. Се очевидно не початок говореного Слова на празник обновленя церкви, але ex post приставлений початок житія Климентового (пор. мої Памятки т. III, житіє Климента), анальоґічний, з виємком числа „четвертый“, до початку Метафрастового житія. Як виглядав дальший текст і зміст Слова, ми не знаємо; кінцевою його частиною, що її опублїкував Оболенський, займемо ся далї.

В р. 1901 опублїкував проф. А. Соболевський в „Извѣстіяхъ“ петербурської Академії „древне-русское „слово“ домонгольскаго періода“ з рукопису Імп. публ. бібліотеки у Петербурзї (сиґнатура Q. I, 999, рукопис із другої половини XV. в.), що має титул: Мсца ноѧбрѧ к҃ кє҃. днь. стаго сщнномчнка Климента єпископа римьскаго, оученика бывша свѧтаго апостола Павла. чюдо ѡ отрочати“. Сей твір, інтересний уже самим титулом о стілько, що на перекір більшости відомих нам писань про Климента називає його учеником не Петровим, а Павловим, не має також, як слушно догадує ся проф. Грушевський, властивого початку, а починає ся ex abrupto оповіданєм про Климентову висилку до Херсона, про його мучеництво, чудо з його тїлом, і нарештї ширше зупиняє ся над чудом із хлопцем, полишеним родичами на днї моря. Кінчить ся твір похвалою сьв. Климентови, яка характеризує його виразно як твір руський і дає деякі підстави для означеня його хронольоґії.

В своїй цитованій розвідочцї в Записках проф. Грушевський висловив думку, що „Чудо“ (вид. Соболевського) — твір вчасний і був зложений не пізнїйше третьої четвертини XI в., а Похвала, чи властиво Слово (вид. Оболенського) — твір пізнїйший, зложений не скорше середини XII в. і залежний що до свого тексту від „Чуда“ (Записки, том XLIX, misc. стор. 2, 3). Нехай менї буде вільно мотивувати свій відмінний погляд.

Поперед усього чи „Чудо“ Соболевського і Слово Оболенського два окремі твори? Початку Слова не маємо, а що до кінцевої частини, то детальне порівнанє обох текстів дасть нам найкрасшу відповідь. Тому друкуємо оба ті тексти en regard:

Текст Оболенського.

Тако и сего церковнаго солнца, своего угодника, нашего же заступника, святаго, реку достойно, священномученика Климента отъ Рима убо въ Херсонь, отъ Херсоня въ нашю Рускую страну створи прiити Хс҃ Бг҃ъ нашь преизобилною милостiю въ наше вѣрныхъ спасенiе. Оле человѣколюбiе, благости неисчетна пучина! Не къ исьтвеннымъ присныимъ рабомъ створи своему угоднику прiити, но къ врагомъ и уступникомъ, о нихъ же речено бысть: пожроша сыны и дщери своя бѣсомъ; но да сбудет ся реченное: благодатiю есте спасени; идѣ умножат ся грѣси, ту преизъбилова благодать. идѣже бо жертвицы бѣсомъ быша, ту святыя церкви славятъ Отца и Сына и святаго Духа, еже пришествiемъ святаго Климента створи ся и утверди ся.

Тѣмже и мы, убѣгающе невъзблагодатиа, славимъ и хвалимъ и кланяемся въ Троицѣ поему Богу, благодаряще того вѣрнаго раба, иже умножи своего господина талантъ не токмо въ Римѣ, но всему и въ Херсонѣ, еще и въ Роустемъ мирѣ, ркуще къ нему: мученикомъ похвала, святителемъ удобренiе и неподвижное основанiе церкви Христовой, ей же врата адова не удолеють, и присный заступниче странѣ роустей, и

Текст Соболевського.

Тако и сего своего оугодника, нашего же застꙋпника, ст҃го сщ҃енномч҃нка Климента ѿ Рима в Херсонъ, ѿ Херсона в нашꙋ рꙋскую странꙋ сътвори прїити Хс҃ Бг҃ъ нашъ преизобил'ною мл҃стїю в наше вѣрных спсенїе. ѡле чл҃колюбїа и бл҃гсти неизречен'ныа. не бо къ своим рабѡм присным сътвори прїити оугодникꙋ своемꙋ, но ко врагом и ѿстꙋпникомъ, ѡ них же речено быст: пожроша сн҃ы и д'щери бѣсѡм. но да збꙋдет ся реченое: бл҃гдтїю есте спсени. идѣже оубо оумножит ся грѣх, тоу преизобилоуя бл҃годть. идѣже жерьтвища бѣсѡм быша, тоу ст҃ыа цр҃кви славятъ ѡц҃а и сн҃а и ст҃го дх҃а, еже пришествїемъ ст҃го Климента сотвори ся и оутверди ся.

Тѣмже и мы оубѣгающе невоз'бл҃годатна [sic!] славим и хвалим покланяем ся въ Тр҃ци поемомꙋ бж҃ствꙋ, бл҃годаряще и того вѣрнаго раба, иже оумножи Гд҃а своего талантъ не ток'мо в Римѣ, но и в Херсонѣ и в Рꙋси, рекꙋще к немꙋ: мч҃никѡм похвала, и ст҃лемъ оудобренїе и недвижимое ѡснованїе црькви Хв҃ѣ, еи же врата адова не оудолѣютъ, присныи застꙋпниче земли рускые,

вѣнче преукрашенный славному и честному граду нашему и велицѣй митрополіи же мати градомъ; тобою рустіи князи хвалят ся, святители ликуютъ, іереи веселят ся, мниси радуют ся, людіе добродушьствуютъ, приходяще теплою вѣрою къ твоимъ христоносныме костемъ, святыню почръпающе и хваляще Бога, възвращают ся во свояси освящающа домы и храмы и тѣлеса своя кропленіемъ, и мажюща ся и пиюща, пріемлютъ здравіе душамъ и тѣломъ твоими честными молитвами.

Тѣмже по истиннѣ всѣхъ градъ славнѣ[й], имѣя всечестное твое тѣло, и весело играетъ хвально воспѣвая. якоже бо небо другое на земли истинно показа ся владычня Матере церкви божественная, въ нейже по истиньнѣ честное твое тѣло лежа як и солнце просвещаетъ вселенную. О апостоломъ сопрестольниче, ангеломъ равночестне!

Бѣси прогонимн бывают и недузи отбѣгаютъ, рати безъ успѣха възвращают ся, еретицы проклинают ся, преславная же вѣра възрастаетъ наипаче. тобою обилнѣ наполняюще ся благоденьствуемъ, грѣховъ прощеніе тобою, угодниче Христовъ, надѣем ся получити о упованіи жизни вѣчныя, юже буди намъ наслѣдовати, все пристрастіе отложащимъ, обоюду же добродѣтельми готовящим ся. Но якоже сохранилъ еси отъ бѣссольнь-

вѣн'че прекрасныи
граду нашему. славни тобою,
свѧтче бж҃їи, вѣрьнїи
кн҃зи наши хвалѧт сѧ,
ст҃ли ликують, їерѣи
веселѧт сѧ, мниси радуют сѧ,
людие дωбродшествують, приходѧще к тебѣ правою вѣрою
къ твоимь мощем, ст҃ыню
почерпающе и хвалѧще Бг҃а, возвращающе сѧ ко своꙗ си, ωсвѧщающе домы и храмы и телеса
своꙗ кропленїемъ, мажуще сѧ.

ап҃ломъ
сопрестольниче и анг҃лом
равночестне.

бѣси прогонимы бывают,
недузи ωбѣгают, ратьнїи безъ
успѣха возвращают сѧ.

обилїа наполнѧюще сѧ бл҃годеньствуемъ, грѣховъ прощенїе тобою, угодниче Хв҃ъ, надѣем сѧ получити ω упованїи
жизни вѣчныѧ. боудї же намъ
всѣм улучити всю ωложивше злобу, и добродѣтел'ми
готовѧще сѧ.

[Сїѧ убо моли прп҃дбне

намъ своимъ рабѡм даровати спсенїе. ѩко имѣѧ дерзъновенїе ко всѣх влдцѣ. да тобою, сты Клименте, направлѧеми, наставлѧеми. сꙋгоубою блгдтїю ѡбгатѣвша до послѣднѧго воздыханїа, архїерѣю Хвъ, по твоемꙋ наоученїю славим ѿца и сна и стго дха, въ трех составех единого Бога. нераздѣлимоую единосꙋщнꙋю трцꙋ ѿца и сна и стго дха, нн҃ѣ и прсно и в вѣки вѣком аминь].

чиихъ звѣрій нападенія отроча въ мори, тако и любящая тя отъ невидимыхъ звѣрій нападанія въ мірѣ сохраняй, христолюбивому же и вѣрному князю нашему полезная испроси, да къ нынѣшнему добропребыванію вѣчныхъ благихъ сподоблени будутъ. Тако прародителескъ добродѣтели обѣщникъ, церковь твою обновляя, якоже бо сего благороднаго благовѣрный праотець христолюбивій сій, по истинѣ же мучениколюбецъ, со многимъ потщаніемъ, пребольшею вѣрою оттуду бо доздѣ любезно и благочестно принесе твоя пречестныя мощи на освященіе и спасеніе себѣ же и всему роду своему, рекъ же и странѣ нашей, якожъ и вѣруемъ. Тако и тый апостольскій подобниче Клименте, того изчадіе, гдѣ добро управлей, отсюду же со всѣми на небесная обителища принеси, сіа убо, о преподобниче, молимъ твоимъ ученикомъ обрѣсти ся. Нынѣ же убо да веселуется старѣишинъствуя въ князехъ, яко блаженъ есть во истинну обладая скипетры твоими молбами, яко имѣя присно [съ] собою. Радуется старѣишинствуя въ святителехъ, яко блаженъ есть прикасаа ся твоея святыни и люди верныя освящая. И да ликовствують гражане старѣишинствующаго въ градѣхъ града нашего, яко блажени суть твоимъ застуиленіемъ и яко суща воины (мб. зам. вънину) с тобою. Да празднуетъ свѣтло блаженный твой клиросъ, яко старѣй всего клироса твоимъ ходатайствомъ, яко и свойственѣ тебѣ служа. Да торжествуютъ краснѣ чтущи твою паметь вѣрою и любовію, яко вложени суть милостыню нищимъ, яко ти помиловани будутъ. Треблаженъ по истинѣ ты явил ся Клименте, иже за Троицу пострада, и тако научивъ створити; того ради Господомъ великъ наречет ся намъ недостоинымъ ихже бо являемо любиши своего блаженства богатно даруя, отче честный, подоба своему владыцѣ Христу любовію пріемля, яко убогія вдовица съ похвалою двѣ мѣдницы, худоразумныи и грѣшныи душа вѣрою принесеное я[ко]же дѣтища собрахомъ, худѣ твою великую хвалу чтуще. Ты же свыше посѣщай насъ милостію, яко достигъ обѣщанныхъ благъ, яже уготовалъ есть Богъ любящимъ его. По истинѣ блажен еси! того ради вся ны схрани тебе любяща, и отци бо суть чадолюби, не гнушают ся младенъствующихъ при разумѣ и губпующи языкомъ, но паче любятъ и присвояютъ; того ради непотребныи языкъ-

врагъ нынѣ понуженъ, благороднымъ богочетцомъ отъ многа мало написавъ, аще не по чину[1]), яко грубъ сый, но надѣя ся твоимъ честнымъ мольбамъ, архіерею честный Христовъ. и сподоби ны всегда съ всѣми блазеугогожешими тамошнихъ добротъ бессытости присно насыщати ся. Мы же нынѣ единодушно, по твоего гласа ученію, славу и благодареніе возсылаемъ даровавшему тебѣ разумъ, богозванне, и вѣру соблюсти и теченіе свершити и отъ бѣдъ избавляти. нынѣ имя буди благословено самого владыки, единопреблагаго Бога нашего, въ Отцѣ и въ святѣмъ Дусѣ[2]) славимаго нынѣ и присно во вся безконечныя и непроходимыя вѣки невечерняго дни, въ вѣкы вѣкомъ, аминь[3]).

Вистарчить зирнути на оба тексти покладені паралельно, щоб пероконати ся, що маємо перед собою не два окремі твори, навіть не дві відмінні редакції одного твору, а один і той сам твір, один основний текст у двох формах — одній розширеній і другій укороченій. Текст Соболевського крім кінцевої досить шабльонової формули, взятої мною в грачасті скобки, містить ся весь з виємкою кількох відмінних слів у тексті Оболенського. Тілько що текст Оболенського значно просторійший і то в двох напрямах: у місцях, що кореспондують з текстом Соб., він богатший на риторичні прикраси, та надто має просторе закінченє, якого не має Соб., і в середині одно реченє більше — похвалу Київу.

Можна собі двояко толкувати сю ріжницю текстів і їх обопільні відносини: або текст Соб. старший, первісний і був пізнійше розширений, або навпаки, старший текст Об. був пізнійше вкорочений. На мою думку треба приняти власне сю другу евентуальність, а то ось із яких причин. 1) Скороченя в тексті Соб. декуди мають зовсім механічний характер і псують текст, прим. у реченю: „Оле человѣколюбіе, благости неисчетна пучина“ текст Соб. викинув остатнє слово і лишив невідповідну конструкцію „ѡлє“ з genit., що надає викрикови відмінне, лихе значінє (Оле з nominat. = ecce, оле з genit. = нім. o weh, leider). Такий сам механічний характер має пропуск перед „обилїа наполняюще ся“, де тілько Об. дає відповідне значінє зазначуючи перед тим, що мова про зріст „преславної віри“; про-

[1]) Надруковано хибно: погинувъ.
[2]) Надруковано мб. хибно: Духѣ.
[3]) Кіевлянинъ, книга третья, на 1850 годъ, изданная М. Максимовичемъ. Москва 1850, стор. 144—147.

пустивши сей passus текст Соб. у звязку з попереднім реченєм дає такий змисл: вояки вертають без успіха і через се ми богатїємо. 2) Текст Соб. декуди заступає старі або рідко вживані слова, які зберегли ся в текстї Об. (хоч виданім із пізнїйшої копії) новійшими та більш утертими. І так рідке слово „исьтвеннымъ“ заступлено у Соб. звичайним „своим“, зам. старинного „жертвицы“ покладено „жертвища“; рідке слово „невъзблагодатиѥ“ = невдячність лишило ся незрозумілим для копіста Соб., який зробив з нього „не воз'благодатна“, що не дає нїякого змислу; старе „пристрастіе“ замінено банальнїйшою „злобою“. 3) Текст Соб. і в початку являєть ся вкороченим більше від Об., розпочинаючи оповіданє з такого момента, з якого не починає нїяке відоме нам житіє, а власне з факту вигнаня Климента; текст Об., як бачимо з початкового реченя, зачинав ся від Климентового папства; лекше допустити, що й тут текст Об. первісний, а Соб. пізнїйше вкорочений, нїж навпаки. Та головне 4) одиноке місце, де текст Соб. нїби то самостійний супротив Об. — кінцева формула, зовсїм шабльонова; те, що натомісь стоїть у Об., містить у собі крім широкої риторики цїлий ряд натяків на конкретні факти та обставини, а власне на обновленє храма, що було приводом до виголошеня слова, на те, що праотець теперішнього князя приніс Климентові мощі до Київа, на верховодне становище князя, митрополита і самого Київа. Дивна би річ була, як би автор сего кінцевого уступа, такого богатого змістом і цьвітами риторики, приточував усе те до чужого, готового вже тексту; натомісь легко зрозуміти, що переписувач тексту Соб., який укоротив свій взірець на початку, спішив ся добігти до кінця і заступив закінченє свого взірця короткою і наскрізь шабльоновою формулою, не зацїкавлений власне натяками на особи й події далекі вже від нього.

Як сказано, автор Слова величає свого сучасного князя за те, що „прародителескъ добродѣтели обѣщникъ, церковь твою обновляя“; виходить із того, що Слово було виголошене правдоподібно з нагоди празника обновленя Десятинної церкви. Коли і при якім князї, правнуцї сьв. Володимира, могло мати місце се обновленє? Як відомо, Десятинна церква була зруйнована в р. 1240 в часї нападу Монголів на Київ; перед тим вона, як доказує Голубінський (Ист. р. церкви[2], т. I, ч. 2, стор. 95 і 101) погоріла в р. 1017 і була посьвячена аж 1039 р. митрополитом Теопемптом; очевидно, що до сеї події не може належати наше Слово, бож один і другий факт став ся за Воло-

димирового сина Ярослава. Можливо, що се відновлене було аж після грабунку 1169 р. Зовсім вірною треба отже признати думку проф. Грушевського, що „Похвала (так він зве Слово Обол.) досить виразно натякає на часи упадку Київа, коли він жив дуже тріважним житєм, а сеніорат київського князя був лише порожнім титулом без реального змісту“ (Записки т. 49, ст. 3). Супроти сего вірний також догад проф. Грушевського, що князем, якого величає Слово, був Рюрик Ростиславич, що прийшов до Київа в р. 1194 і про якого каже літопись, що мав „любовь несытну о зданьихъ“ та про якого відомо, що побудував мур довкола Видобицького манастиря. В такім разї мали б ми хоч приблизну дату повстаня нашої памятки — коло р. 1200.

Що пропущений Оболенським початок Слова відповідав у головному текстови Соболевського, значить, що й тут ми маємо діло з одним твором, а не з двома звязаними з собою спільним закінченєм, на се текст Обол. дає нам також деякі вказівки. І так сам його титул заповідає „мученіе“ Климента; уступ у закінченю пропущенім у тексті Соб. „якоже сохранилъ еси отъ бѣссолньчныхъ звѣрій нападенія отроча въ мори“ (завважте оріґінальну характеристику риб!) натякає на те, що в Слові було оповідане про хлопця захованого чудом у підводній гробниці Климентовій. а початкові слова наведені Оболенським: „Тако и сего церковнаго солнца, своего угодника“ і т. д. роблять ся вповнї зрозумілими тілько в звязку з попереднім, у Об. пропущеним, а у Соб. захованим реченєм: „Не постави (Бог) прекраснаго слнца на единомъ мѣстѣ, а ѿтѹду свысоты вселеннѹю просвѣщающії, но и въстокъ, и полъднѣ и до запада преходити емѹ“.

Питане про жерела, з яких автор нашого Слова черпав звістки про житє і чуда сьв. Климента, поможе нам вияснити ще одну увагу, піднесену проф. Грушевським для потверджена тої думки, що текст Соб. старший від тексту Об. В своїй часто цитованій статейцї в 49 т. Записок проф. Грушевський каже: „Кілька згадок „Чуда“ вказують на часи розмірно ранні. Тодї ще між Київом і Херсонесом істнували живі зносини, люди навіть на прощу до Херсонесу ходили, як виходило б із слів про чудо при мощах св. Климента, що повторюєть ся „и до нынешняго дни“ — „и сему же убо сіце бываєму, се в нас благочестія любовници и гражане херсоньстіи слышавше на видѣніе чюдесе великаго сристаху ся“. Отже треба зазначити, що ті слова, то не слова руського проповідника, але взяті живцем із грецького жерела, із Псевдо-Єфремової повісти про чудо

з хлопцем, якої переклад поміщено у нас у розд. IX (стор. 168, 169); читаємо там між иншим: „від тодї аж до сьогодня що року за божою причиною доконуєть ся се дивне і велике чудо“, і далї ще раз (ст. 169), що воно трівае „від тодї аж до нинї“; читаємо далї, що „коли се стало ся, всї *між нами* боголюбні селяни й міщани з Корсуня почувши се поспішили, щоб побачити чудо“ — як бачимо, майже дословно переняте руським письменником у текст Слова. Розуміеть ся, що ті слова не можуть служити до усталеня часу написаня руського твору, анї не можуть бути доказом на те, що колись із київської Руси люди ходили на прощу в Корсунь, а тим менше, що Слово було зложене ще в ту пору, коли в Корсунї діяли ся оті чуда.

З огляду на те, що переважна частина тексту Соболевского крім цитованого висше закінченя — майже дословний, лиш декуди покорочений переклад грецького твору — Псевдо-Єфремового оповіданя, я не буду зупиняти ся також над дальшою думкою, порушеною проф. Грушевським — про внутрішнє свояцтво сего Слова з Іляріоновим Словом о законї і благодати. Нема сумнїву, те, що в нашім Слові оріґінальне, руське, отже власне закінчене, виявляє деяке духове споріднене з иншими виплодами староруського красноріча. Та вже сама дата написаня Слова (себто прототипа обох відомих нам текстів), значно пізнїйша від Іляріона, велить ставити порівнане на иньшім ґрунтї, нїж його поставив проф. Грушевський і в усякім разї здержати ся з міркуванями про „київську риторську школу XI в.“

Що культ сьв. Климента розходив ся з Київа на далекі періферії старої Руси, на се маємо доказ у тім, що новгородський епископ Нїфонт, сам родовитий Українець із близької околиці Київа і бувший печерський монах (ум. 1156 р.), будує в Ладозї муровану церков на імя сьв. Климента (Голубинскій, Ист. р. церкви[2], т. I, ч. 2. стор. 317). Певна річ, деревляних церков на імя сього сьвятого мусїло в старій Руси бути не мало, і ми можемо догадувати ся, що при таких церквах залюбки оповідано народови про житє та чуда того сьвятого. От і не диво, що спомини з тих леґенд війшли в той відділ великоруської устної словесности, що стоїть на межі між книжним письменством і свобідною народною творчістю, в тзв. духовні вірші, виспівувані „калїками перехожими“, мандрованими лїрниками. Спеціяльно треба тут згадати віршу звісну і голосну в російській науцї, тзв. Голубину книгу. В тій вірші,

зложеній з ріжнородних апокріфічних елементів, підіймаєть ся між иншим питанє:

Которое море всѣмъ морямъ мать?

На сє питанє премудрий цар Давид Євсієвич дає відповідь:

Okiянъ море всѣмъ морямъ мать:
Обошло тое море околъ всей земли.
Какъ изъ славнаго Okiянъ моря
Выставала церковь соборная
Преподобному святу Климанту, —
И потому тое море морямъ всимъ мать[1]).

В иншім варіянті читаємо:

Почемужъ Okiянъ море всѣмъ морямъ мати?
Обкинуло то море вокругъ землю всю,
Во немъ Okiянѣ во мори шумъ морской;
Съ подъ восточной со сторонушки
Выставала изъ моря церковь соборная
Со двѣнадцатью со престолами,
Святу Клименту папы Римскому,
Святу Петру Александрійскому, —
Потомужъ Okiянъ море всѣмъ морямъ мати (ibid. 289).

Третій варіянт пробує детально описати сю Климентову церкву:

По среди моря Океанскаго
Выходила церковь соборная,
Соборная, богомольная
Святого Климента попа Рымскаго.
На церкви главы мраморныя,
На главахъ кресты золотые.
Изъ той изъ церкви изъ соборной,
Изъ соборной, изъ богомольной,
Выходила Царица небесная,
Изъ Океана моря она омывала ся,
На соборъ-церковь она Богу молила ся, —
Отъ того Океанъ всѣмъ морямъ мати. (ibid. 304—4 і 327).

Нарешті ще в однім варіянті при згадці про Климентову церкву на дні моря додаєть ся;

Во той церкви вы соборной
Стоить гробница на воздухахъ бѣлакаменна,
Во той гробницѣ бѣлокаменной
Припочиваютъ мощи папа Клима Римскыва.

[1]) П. Безсоновъ, Калѣки перехожіе, сборникъ стиховъ и изслѣдованіе. Томъ I, Москва 1861, стор. 295.

Сей образ, се вже очевидно дублет поміщеного в тій же вірші образу домовини Христа, що висить буцім то в повітрі в єрусалимськім храмі.

Російський дослідник, що присьвятив вірші про Голубину книгу спеціяльну моноґрафію[1]), проф. Мочульский, згадуючи про сей уступ вірші пригадує в загальних рисах леґенду про сьв. Климента і додає зовсім без потреби свій здогад, „что въ стихѣ о Голубиной книгѣ сохранилось не только русское воспоминаніе, но и всеславянское; притомъ самая память о св. Климентѣ, папѣ римскомъ, мужѣ слишкомъ древнихъ временъ, потому то и дорога для всѣхъ Славянъ, что она связана съ именемъ Кирилла, первопросвѣтителя Славянъ, открывшаго эти мощи и зажегшаго свѣтъ Христовой истины среди Славянъ“ (op. cit. 124—125). Се фантазія. При найліпшій волї я не можу у всїх варіянтах Голубиної книги віднайти анї слїду згадки про Константина, бож образ про Климентову церкву серед моря та її чудесну появу зовсїм не вяжеть ся з леґендами про Константина, де, як відомо, мощі Климента відкопують ся на острові, а радше вяжеть ся з грецькою леґендою про Климентове мучеництво та з корсунською леґендою про чудо з хлопцем. Так само культ Климента в старій Руси не мав ніякого звязку з іменами славянських первовчителїв і йшов безпосередно з Корсуня, де віднайденє Климентових мощів, як я пробував доказати в попереднїм роздїлї, зовсїм не вязало ся з іменем Константина. Коли порівняємо відповідні уступи грецьких леґенд з тим, що з них увійшло в российську віршу, то побачимо, що ті образи дуже блїді і шабльонові, а надто як ремінїсценції чисто книжного походженя, не дають нам ніякої підстави до твердженя про розширенє і непереривний тривок культу Климента в північній Руси від XI—XII в. аж до часу зложеня вірші про Голубину книгу.

Тимчасом на Вкраїнї, спеціяльно в Київі, вже з початком XII. в. починаєть ся інтересний процес вигасаня культу сьв. Климента під впливом иншого, переможного культу, занесеного до нас сим разом уже не з Корсуня, а з Константинополя і скріпленого в остатній чверти XI в. незвичайним фактом, що на Руси викликав не малу сензацію. Маю тут на думцї культ

[1]) В. Мочульскій, Историко-литературный анализъ стиха о Голубиной книгѣ. Варшава, 1887, стор. 126—127.

сьв. Миколи чудотворця Мирликійського, що вже від XI в. починає витісняти старший у нас культ Климента, скріпляєть ся наслідком доконаного 1087 р. викраденя його мощий із Мири в Лікії Італіянцями з Барі в південній Італії. На памятку того факту на Руси майже зараз по його доконаню був установлений на день 9 мая празник перенесеня мощий сьв. Миколи (Голубинскій, Ист. р. церк.[2] т. I, ч. 2, ст. 398), і культ сьв. Миколи починає ширити ся по Руси. З грецького перекладаєть ся богатий засіб леґенд про сего сьвятого, а швидко жива побожність у руській суспільности плодить і сьвіжі, свої питомі леґенди, яких героєм являєть сьв. Микола. В Софійськім соборі в Київі появляєть ся чудотворна ікона сьв. Миколи прозваного Мокрим і до неї навязує традиція оповіданє про чудо, що мало стати ся між р. 1090—1100. Один Київлянин, що дуже чтив память сьв. Бориса і Гліба, а також сьв. Миколу, подав ся був на празник сьв. Бориса і Гліба до Вишгорода з жінкою і дитиною-одинаком поклонити ся їх мощам. Із празника вертали Дніпром, та ось мати сидячи в човні і держачи сина на руках задрімала і дитина впала в воду. Плач і розпука батька, нарікане на сьв. Миколу. Та в ночи сьв. Микола виняв дитину з води і поклав у сьв. Софії перед своєю іконою; в ранці знайдено дитину — мокру, але живу, і ікону сьв. Миколи також мокру [1]).

Для кождого, хто привик мати діло з середньовіковими леґендами, при читаню сього оповіданя нема сумніву, що се не що, як слаба і декуди наївна копія відомого нам уже чуда сьв. Климента з хлопцем на дні моря. Там і тут побожна пара, притягнена побожністю на богоміле, бере з собою дитину, яку тратить через власний недогляд; там і тут риторичні докори сьвятому дуже подібними словами; там і тут сьвятий чудесно ратує дитину, а по якімось часї батько й мати против усякого сподіваня віднаходять її живу. Правда, в корсунській леґенді ситуація вияснять ся льоґічнійше, а тут вона натягнена; там родичі гублять дитину в натовпі, серед зворушеня в часї відвидин підводного храма; тут вони задля сього мусять плисти з поворотом

[1]) Текст сього оповіданя в старих збірках чудес сьв. Миколи, по старим рукописам виданий архимандритом Леонідом у Памятникахъ древней русской письменности, изд. Общ. любителей др. р. письм., а також у книзї Житіе и чудеса святителя и чудотворца Ніколая по рукописи Макаріевскихъ Четьихъ Миней. Москва 1901, стор. 108—112.

із Вишгорода Дніпром і мати, втомлена дорогою, мусить задрімати держачи дитину в руці; там сьв. Климент береже дитину весь рік у своїй гробниці, тут дає ся до пізнаня, що сама чудотворна ікона з церкви сьв. Софії пішла нічю до Дніпра і виловила з води дитину, яка тимчасом залишила ся живою. Нехай і так, що всяке чудо треба вважати абсурдом з погляду льоґічного думаня; та все таки поетична фікція, на якій полягають усякі такі оповіданя, має також свою льоґіку або грішить її недостачею. З сього погляду чудо сьв. Миколи з дитиною втопленою в Дніпрі мусимо вважати дуже блїдою і невдатною копією Климентового чуда з хлопцем у морі. Та проте для свого часу воно мало значінє: привязувало запозичену леґенду до певного місця і до певної ікони і помагало ширити культ популярного сьвятого. Чи не можна надто бачити в ньому прояви деякого, зрештою легко зрозумілого антаґонїзму між клиром нової метрополії Софії і старої, здеґрадованої Десятинної церкви, антаґонїзму, що своєю чергою міг причинити ся до витисненя культу Климента на користь нового популярного патрона руської землї? *[Конець буде].*

Іще до „Чуда св. Климента папи римського.“

В новищій статї др. Іван Франко зробив честь моїй статейцї про староруські похвальні слова св. Клименту (котрі я для відріжнення називав одно Чудом, друге Похвалою), піддавши докладному розбору мої гадки про відносини сих двох слів. Перейшовши з усякою увагою, якою наказувало минї поважанне до автора, його цїннї гадки, я прийшов до переконання, що його арґументація, звернена на мою гадку про залежність Похвали від Слова, висловлену в згаданій статейцї, не збиває властиво сеї гадки, і на поперте її можна б де що ще сказати. Се я й уважаю своїм обовязком зробити в додатку до розвідки дра Франка.

Насамперед одначе зазначу, що про вповнї певне уставленнє відносини обох слів не може бути, розуміє ть ся, і мови, поки ми не маємо повного тексту „Похвали“, а тільки другу його половину, а і „Чудо“ маючи, здаєть ся, також без первісного початку. Те що тепер можемо сказати про відносини обох слів, буде мати характер гіпотетичних тимчасових спостережень.

Др. Франко насамперед не годить ся бачити в сих двох похвальних словах два твори, а тільки оден — „не два окремі твори, навіть не дві відмінні редакції одного твору, а оден і той сам твір, один основний текст у двох формах — однїй розширеній і другій укороченій“ (с. 274). Та як видно із сих слів, се властиво буде ріжниця в термінольоґії — що називати осібним твором, редакцією і т. д. Коли маємо одну проповідь, другим проповідником змінену, приправлену иньшим кінцем, иньшим початком, то можемо уважати се до волї чи за другу проповідь, чи за другу версію проповіди. В старій руській лїтературі

в таких разах таку змінену проповідь уважано твором її нового редактора (див. нпр. слово о казнях божіихъ), і коли уважати перерібкою ширшу похвалу (як думаю я), то без натягання можна признати її новим утвором — осібною проповідею, зваживши, що новий проповідник більше дав у ній свого, ніж узяв готового (навіть в тій частині, яку маємо, запозиченого маємо меньше як від себе ним доданого — більшу вставку в середині, велике нове закінченнє, а мабуть і вступ був иньший). Але, повторяю, се буде ріжниця в термінольоґії, в головнім будемо мати те саме — роботу двох проповідників, двох рук.

Др. Франко одначе не годить ся уважати ширшу Похвалу розширеннєм Чуда, а противно уважає Чудо покороченим витягом з Похвали. На доказ він вказує на механічний характер покорочень і попсованнє тексту в Чуді, на заміну давнійших виразів новійшими, вкінці (полишаючи його гадки про вступ, бо про нього трудно судити, не маючи цілого тексту) — вказує на шабльоновість закінчення в Чуді.

Я одначе не зовсім годив ся б із сими доводами. Покалічення через механічні покорочення я б не бачив. І так „оле“ одна ково уживаєть ся і з genet. і з vocativ., нпр. див. в Словарі Срезневського (sub voce): „оле добрыхъ твоихъ подвигъ“, „оле чюда, како се бысть изъ древа суха“. Текст „обиліа наполняюще ся благоденствуемъ“ недорічности в собі не містить, і поруч „увільнення від ворожих нападів“ дає зовсім добре значіннє, як вичисленнє „временних благ“ поруч духовних, які спадають на вірних молитвами Климента. Вираз Похвали можна уважати влучнійшим, але то иньша річ. Так само і між словами, які наводить др. Франко (исьтвенный — свой, пристрастіе — злоба) є властиво ріжниця не в більшій або меньшій старинности, а більшій або меньшій риторичности. „Невозблагодат*н*а“ мабуть треба уважати lapsus calami приписувача, чи може й складача, а так само мабуть і „жертвицы“ зам. „жертвища“, бо слово „жертвица“ зрештою незвістне. Маючи пізнійші копії (і то по одній лише) на таких дрібних відмінах трудно опирати ся; я міг би противставити деякі хибні або попсовані вирази з Похвали (нпр. „уступникомъ“ зам. „отступникомъ“), але з того годі зробити якийсь вивід.

Той факт, що „Чудо“ має досить банальне закінченнє, замість далеко зручнійших і ориґінальнійших фраз „Похвали“, я уважав би борше доводом против залежности Чуда від Похвали. Не легко собі представити, щоб редактор Чуда, покоро-

чуючи Похвалу, не взяв готового закінчення з нього — нпр. від слів: „Треблаженъ по истинѣ“..., або: „Ты же свыше посѣщай...“, або „Мы же нынѣ единодушно...“, а наважив ся видумати своє власне — й таке безбарвне.

Взагалї не легко собі представити такого пізнїйшого редактора, щоб з таким холодним завзятєм вичеркував нераз дуже влучні й гарні вирази Похвали, нїби умисно стараючи ся зробити своє слово можливо блїдійшим і біднїйшим, а при тім умів так добре здержати конструкцію „Похвали“, так що вона в його редакції стає прозорійшою й простійшою. Природнїйшим здає ть ся минї припущеннє, що противно — пізнїйший автор похвали втикав ріжні риторичні прикраси в простїйший текст „Чуда“. Зрештою одна з його вставок — похвала Київу, вповнї очевидно розриває початковий хід гадок, який ми маємо в Чудї. Тому я все таки думав би, що правдоподібнїйшим буде уважати текст Чуда старшим.

Можна б думати, що і Похвала і Чудо користали з третього похвалного слова Клименту. Прийшло ся б думати одначе в такім разї, що й те третє слово було вже руське — на се вказували б спільні алюзії до Руси. Такого нагромадження руських слів лїпше не робити без потреби, простійше поки що вважати Похвалу розширеннєм Чуда. Правда, є в них одна спільна деформація, яка вказувала б або на незручне упущеннє, або незручну вставку — се виклик: „апостолом сопрестольниче и ангелом равночестне“, і по нім: „бѣси прогоними“, і т. д.; але ся спільна хиба сама по собі не змушує нас до припущення про користаннє з третього спільного слова.

Та коли навіть прийняти й таке спільне слово, то автор „Чуда“, пишучи свою проповідь, очевидно, не знав „Похвали“, бо трудно, аби не покористав з її гарних риторичних прикрас. А що „Похвала“ твір досить пізнїй, а „Чудо“, як би було писане по нїй, мусїло бути ще значно пізнїйшим, аби автор його не знав „Похвали“, а такого пізнього часу по Чудї не видко, — тож і в такім разї я уважав би „Чудо“ проповідею старшою від „Похвали“.

М. Грушевський.

Огляд української лексикографії.

Написав **Борис Грінченко.**

I.

На поле лексикографії вийшли ми трохи пізно, бо аж 1596 року. Саме тоді „дідаскалъ" Лаврентій Зизаній Тустановський видав у Вильні книгу: „Наука ку читаню, и розумѣню писма словенского: ту тыж о святой Тройци, и о вѣчловеченіи Господни". В сій „Науці", на сторонах 1—34 другої паґінації видруковано: „Лексис Сирѣчъ Реченія Вѣкратцѣ събранны. И из словенскаго языка, на простый Рускій Діялектъ Истолкованы Л. З."[1]).

Автор сього словарика, родом з Вильна, живши який час на Волини, знав ся з князями Острозькими, потім був учителем і проповідником у галицькому Ярославі, а тоді вчителем у львівській брацькій школі, аж поки переїхав знов на Волинь і там

[1]) Описано сю книгу в Каратаєва: „Описаніе слав.-рускихъ книгъ", I, 271—272. Сахаров передрукував „Лексис" р. 1849 у другому томі своїх „Сказаній русскаго народа" (стор. 121—134) і каже, ніби Л. Зизаній додав словарь сей до своєї граматики, виданої того ж, 1596, року (див. стр. XIX статї: „О составленіи русскихъ словарей"). Передрук зроблено недбало, напр. „Драчіе, есть хойна, которая въ виинѣ сварена, злѣ чуетъ ухаропы полны и очи уразовыи, т. е. раненый, албо ударенный", а тим часом мусить бути так: „Драчіе, естъ хоина, которая въ винѣ зварена, злѣчуетъ уха ропы полны и очи уразовыи, т. е. раненыи, албо удареныи"; иноді Сахаров скорочує пояснення і навіть дуже, див. напр. слово неясить. (Див. стр. 125 та 128 „Сказаній", також стр. 183 „Исторіи литературы рускои" О. Огоновського, ч. 1).

у м. Корці був проповідником і протоєреєм. Педаґоґічна діяльність Тустановського нахиляла його й до роботи коло таких книжок, яких йому до його діла треба було. І ото ми бачимо, що р. 1596 він видає „Грамматіку словенску“ і згадану „Науку“.

У свойому невеличкому словарці автор виясняє щось більш як тисячу церковно-славянських слів словами тодішньої нашої книжньої мови, що була мішаниною в тих же церковно-славянських, польських та народніх українських слів, — всі ці елєменти знаходимо і в поясненнях Л. Зизанія. Видимо автор пояснив тільки ті значіння церковно-славянських слів, які йому частійше в його вчительській роботі стрівали ся, — се видко й з того, що він часто дає переклад не першого, основного значіння слова, а иньшого, перенесеного, напр.: „Безмолвствую — въ затишу живу, безъ гомону. — Безмолвникъ, еремита, который не въ гуку и беззатръвоженя свѣта того, безблазнено безъ погрѣшенія живетъ. — Подвигъ — ширмѣрство, битва, валка“ і т. и. Часом переклади такі далекі, що й зовсім недобрі, напр.: „Свитокъ — цидула“ і т. и. Але що не було ніякого иньшого словаря, то мусїли тодішнї книголюбні люде задовольняти ся й з сієї праці аж до 1627 р., коли видав свою роботу другий з черги наш лексикоґраф[1]).

Се був Памва Беринда. Він народивсь у Молдавії, вчивсь у Львові, у брацькій школї ставропигійській, постригсь у ченцї в Єрусалимі, і жив там кільки літ. Звідти його викликав львівський епископ Ґедеон Балабан, приручивши йому справляти книги й доглядати друкарнї в Стратинї й Крилосї. Жив він у Стратинї в господї братанича Ґедеонового „благочестивого пана Θеодора Балабана“, і сей пан-книголюбець „понуди“, — каже Беринда в передмові до словаря, — „и меня, аще і проста, но туюжде ревность имуща, реченія и имена Славенская избирати“. Як умер (1625) пан Балабан, його друкарню купила київська печерська Лавра, і архимандрит Єлисей Плетенецький закликав Беринду зо Львова, де він тодї був також коло друкарської справи, до Київа, — там він порядкував друкарнею, видаючи під своїм доглядом книги, часом з своїми передмовами[2]).

---

[1]) Див. передмову П. Беринди, в якій він каже, що мусїв скласти свій словарь, „аки не у сущу тогда лексикону, развѣ любомудра Кѵръ Лаврентіа Зизанія“.

[2]) Напр. „Номоканон“ р. 1620 (Каратаєв, N. 259).

У Київі він і вмер р. 1632, бувши „протосvггеломъ Өрону іерусалимского и архитипографомъ церкви росскія“ [1]).

Робота коло текстів церковних книг дала Беринді, „аще и простому“, тобто — без наукової осьвіти, деяке знаннє в церковно-славянській мові. Мета його роботи цілком практична, а не наукова. Бачучи, що „широкій и великославный языкъ Славенскій... трудности... словъ до вырозумѣня темныхъ многіи въ собѣ маетъ“, Беринда хотів дати читачам славянських книг полегкість і склав „в поощреніе искуснѣйшимъ и въ пользу спудеемъ“ свій словарь, видрукувавши його р. 1627 в Київі під назвищем: „Леѯіконъ славенороссскій иименъ Тлъкованіе... Тщаніемъ, вѣдѣніемъ и иждивеніемъ, малѣйшаго въ Іеромонасѣхъ Памвы Берынды Протосvггела Өрону Іероусалимскаго“.

Се велика книга в чвертку, словарь там займає 475 шпальт. „Славенскія“ слова Беринда поясняє тодішньою нашою книжньою мовою. Мова ся у Беринди містить у собі слова церковнославянські, польські і врешті величезну силу народнього українського материялу. Сей материял — то й найкоштовнійша річ у книзї київського архитипоґрафа. До своєї роботи користував ся він з словарця Л. Зизанія, також з писань Максима Святогорця, Манойла Ритора та й иньших, часом рукописних, зазначуючи при деяких словах і джерела. Помітно деякий граматичний безлад, бо лексикоґраф у багатьох випадках у своїх поясненнях одбивав ся від граматичної форми поясненого слова, напр. тутно перакладено: грумъ, перунъ. Часом Беринда пробує робити етимольоґічні екскурси, але його етимольоґія дуже нещаслива: „Церковь названа есть от царя, ижъ царскимъ домомъ есть“, „Рука, ижъ рушается названа“ і т. и. Мабуть такі помилки або деякі недобрі пояснення слів викликали неприхильну критику на роботу працьовитого єромонаха, бо він у передмові жалїєть ся, що „отъ могущихъ трудъ сей презираемъ“ і автор мав „много разорителей и хульниковъ“, „помощниковъ же и зидателей, яко же нѣгдѣречеся, вельми мало“. Одначе словарь сей задовольняв видимо потребу в таких книгах і через те „яко есть потребный и пожитечный многимъ“, мав і друге видання: р. 1653 ігумен Кутеїнського манастиря Іоіль

---

[1]) Див.: Житецкій, Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія XVII в. (Кіев. Старина, 1888, V, 186 і далї); Огоновскій, Исторія литературы рускои, I, 187 і далї; Сахаровъ, Сказанія, II, 7.

Турцевич „со всею о Христѣ братіею“ надрукував його з своєю передмовою у манастирській друкарні[1]).

Третій відомий мені словарь — „Синонима славенороссская“, лишив ся за свого часу рукописом і вже аж р. 1888 його видав із своєю передмовою д. П. Житецький у „Кіевскій Старині“. Рукопис ізнайдено в бібліотеці київо-печерської Лаври, в одній оправі з граматикою М. Смотрицького 1619 р. Він має в собі 185 карток, писаних одним письмом. Се не оброблена робота: альфавит не дуже додержано, покидано білі місця на нові додатки, пороблено додатки збоку, деякі слова без перекладу; видимо се брульйон, перша редакція роботи, що може колись пішла б і до друку, а може й так, що автор зробив її тільки про свою власну потребу. Хто склав „Синониму славенороссскую“ і коли — невідомо, але автор здаєть ся на „Лексикон“ П. Беринди, і се показує, що він користував ся з його і таким робом склав свою працю не ранійше як 1627 р., а д. П. Житецький, „судя по употребленію букви у, а также ꙋ вмѣсто ѧ и по рѣшительному преобладанію и надъ ы“, гадає, що рукопис належить до другої половини XVII в.[2])

В сьому словарі слова тодїшньої книжньої мови виясняють ся церковно-славянськими словами. Лексичні способи невідомого автора не скрізь добрі: часом синоніми не відповідають одне одному граматичною формою слів (напр.: „забитися — изумленіе“); початковою формою дієслова автор бере першу особу часу теперішнього, але иноді ламає сей лад і виясняє слово не в сїй початковій формі, а в иньшій (заволай — вопій); до багатьох слів синоніми дібрано зовсїм недобре: догаданіе — удобство, затвердѣлость — умиленіе; чимало вигаданих слів, яких не було в церковно-славянській мові: словоужасіе (гай, гай), преиметелство (высокость) і т. и.

Та не вважаючи на сї хиби, словарь — річ досить цікава з наукового погляду, яко материял до характеристики тодїшньої книжньої укранської мови. Поступом було й те, що тут у першій лінії стояв уже не „широкій и великославный славенскій языкъ“, „на простый рускій діялектъ истолкованый“, а самий

[1]) І словарь Беринди передрукував Сахаров у томуж другому томі своїх „Сказаній“ і також недбало, ще й повикидавши багато нотаток при словах, де показано у Беринди друковані й рукописні джерела.

[2]) Кіевская Старина, 1888, VIII, Приложеніе, 4.

цей „простий діялект“ зробив ся достойним, щоб його пояснятн високою славянською церковною мовою[1]).

II.

На жаль на сьому й спинила ся поки лексикоґрафічна робота, і в XVIII в. не добачимо вже нї одної такої працї, як згаданї. Стало ся се з того, з чого й взагалї спинив ся дальший розвиток старої української книжньої мови, і відродженнє українського письменства стало можливим тільки вже на ґрунтї цїлком народньої мови. Перший значний вияв сього відродження — „Енеіда“ Котляревського дає нам зразок і першого українського словаря, але вже не книжньої, а живої народньої мови. До першого видання пародії Котляревського (1798) додано було на 23 стр.: „Собраніе Малороссійскихъ словъ содержащихся въ Энеидѣ и сверхъ того еще весьма многихъ иныхъ, издревле вошедшихъ въ Малороссійское нарѣчіе съ другихъ языковъ, или и коренныхъ Россійскихъ, но не употребительныхъ“. Тут відповідними московськими словами коротко перекладено з тисячу українських слів.

Подібний до сього і „Краткій малороссійскій словарь“ у книжцї: „Грамматика малороссійскаго нарѣчія“ Павловського (1818): він має в собі 1130 слів; але до його додано ще й пояснення деяких „фразъ, пословицъ и приговорокъ“.

В обох сих випадках словарі української народньої мови не мають ще самостійного становища, — вони тільки додатки

---

[1]) Не розглядаю словаря, який р. 1722 видала друкарня Супрасльського манастиря: „Лезікон сирѣчъ Словесникъ Славенскій имѣющъ въ себѣ словеса́ пе́рвѣе славе́нскія, азбу́чныя, посе́мже по́лскія. Благопотре́бный къ виразумѣнію слове́съ славе́нскихъ, обрѣтающыхъся въ кни́гахъ церко́вныхъ“, бо се словарь властиво церковно-славянської мови (знаю його з передруку, зробленого р. 1804 в друкарнї Почаївського манастиря). Цїкава одначе передмова (передрукована в передмові до „Приручного словаря славено-польскаго“, Лвигородъ, 1830), з якої видко, як мало тодїшнї попи знали церковно-славянську мову: „Съ неисчетною болестію сердца, и язвою оутробы неудобъ исцѣлною: изобрѣли, Искусителіе или Езаминаторове, поставляемыхъ въ Іерейство Людей, яко сотный Іерей, едва славенскій разумѣетъ языкъ, невѣдяй что чтетъ въ Божественной Службѣ, съ погибелію своея и порученныхъ паствѣ его Душъ . . . . . сїеже все искусно бысть текущаго году, и мнози отриновенны отъ рукоположенія па Іерейство...“ Др. Іванови Франкови, що подав менї до уваги сей словарь, вельми за те дякую.

до иньших праць[1]); задля самостійного українського словаря ще не назбирано було материялу.

Дальша робота на полї української лексикоґрафії і дає нам збірки такого материялу, а поруч з їми починають ся й проби словарів, які обхоплювали б по змозї всю мову. Тим і лїтература, яку маємо далї розглянути, подїляєть ся на два віддїли: а) материяли до словаря, б) проби словарів. Розгляньмо кожен віддїл окремо.

Перша відома менї збірка материялів народньої мови — се „Слова и выраженія Остерскаго уѣзда“, друкована рр. 1851, 1853 та 1854 в „Черниговскихъ Губернскихъ Вѣдомостяхъ“, виданнї хоч і урядовому, але такому, що в пятидесяті й шестидесяті роки XIX в. містило багато материялу що до української мови, етноґрафії та історії[2]). Автор, додержуючи місцевої фонетики, позаписував народні слова, що здали ся йому цїкавими, і дав їм альфабетичний лад; виясняючи слова по московському, автор дає багато прикладів з народнїх пісень, оповідань і т. и. Робота вриваєть ся на лїтері О і видимо так і лишила ся без кінця[3]).

---

[1]) Такі словарцї-додатки були й потім. Я далї вже не буду на їх спиняти ся; тут завважу, що найбільший з їх — пояснення слів до кожної книги „Основи“ (1861—1862); меньші словарцї були при отсих книгах:

„Опытъ собранія старинныхъ малороссійскихъ пѣсенъ“ Цертелева (1819).

„Думки и пѣсни“ А. Могили (1839).

„Pieśni ludu ruskiego w Galicyi“ Паулї (1840).

„Чорна рада“ Кулїша (1817).

„Ужинок“ М. Г.[атцука] (1857).

„Повістки“ Марка Вовчка (1861).

„Poezje Platona Kosteckoho“ (Льв. 1862).

„Sioło“ (Льв., 1866, 1867: Słowniczek українсько-польський)

„Казки Андерсена“, перекл. М. Стариченка (1873).

„Чумацкія народныя пѣсни“ Рудченка (1874).

„Повісти“ О. Федьковича (Київ, 1876).

„В потї чола“ І. Франка (Льв., 1890) та ин.

Що до старої книжньої мови, то треба занотувати: „Объясненіе невразумительныхъ словъ, встрѣчающихся въ лѣтописи Самовидца и въ приложеніяхъ къ ней“ — д. О. Левицького при київському виданнї Самовидця 1878 р.

[2]) Там містили свої роботи: М. Александрович, П. Єфименко, Л. Глїбів, О. Кониський, П. Кузьменко, А. Лазаревський, С. Ніс, П. Огієвський-Охоцький, Ол. Тищинський, Ол. Шишацький-Иллич (сей був який час і редактором) та иньші.

[3]) Див. NN. 44, 48 та 51 р. 1851, NN. 6, 9, 27 та 34 р. 1853, N. 8 р. 1854 „Черниг. Губ. Вѣдомостей“.

Такі збірки, хоча здебільшого й менше значні, друкують ся й далї. Ото в тих же „Черниговскихъ Губ. Вѣдомостяхъ“ за р. 1859, у ч. 46 П. Єфименко надрукував маленький реєстрик: „Слова, вошедшія въ Малороссійскій языкъ изъ Нѣмецькаго“; в „Основі“ бачимо: „Мѣста жительства и мѣстныя названія русиновъ въ настоящее время“ М. Левченка (1861, І), „О дѣтскомъ языкѣ“ Л. Ященка (з словарцем, 1861, VIII), „Еще о дѣтскихъ словахъ“ І. Новицького (з словарцем, 1862, IX, 118), „Чабанський словарь“ Я. Кухаренка (1862, V), слова з Бирючинського повіту (1862, VIII) і т. и.[1]) Далї, в першому томі „Записок юго-западного Отдѣла Р. Географическаго Общества“ надруковано: „Опытъ словаря народныхъ названій растеній“ д. А. Роговича та „Списокъ растеній“ д. Ѳ. Волкова (Хв. Вовка) — обидві речі — коштовний материял, що дає переклади мало не до тисячі латинських назвищ[2]). Врештї в VII томі відомих „Трудовъ“ Чубинського (1877) зібрані за окремою програмою діялектольоґічні материяли, на підставі яких д. К. Михальчук написав свою важну працю: „Нарѣчія, поднарѣчія и говоры Южной Россіи въ связи съ нарѣчіями Галичины“.

Починаючи з 80-х років XIX в. чимало материялу дає „Кіевская Старина“ — між иньшим багато назвищ річей з народнього побуту (в усяких розвідках), номенклятура робочих волів д. Венгржиновського (1898, VII), словарції специяльної мови лїрників (д. Боржковського, 1889, IX) та шаповалів (д. Николайчика, 1890, IV)[3]); тут також видруковано працю проф. М. Сумцова: „Культурныя переживанія“ (1889 – 1890), де є багато важних вияснень окремих слів; окремих же слів вияснення маємо і в чотирьох випусках працї проф. Ол. Потебнї: „К исторіи звуков русскаго языка“ (Варшава, 1876, 1880, 1881, 1883).

Деякі діялектольоґічні материяли роскидано в „Русскомъ филологическомъ Вѣстникѣ“: дд. Халанського з Харьківщини та з Курщини (1862, VII), Желеховського — з Сїдлеччини (1884,

---

[1]) Менї не довело ся бачити що то „Słowniczek prowincyonalizmów Podolśkich“, виданий у Кракові р. 1870.

[2]) Треба ще згадати „Ботаническій словарь“ Н. Анненкова (нове вид. 1878): там серед назвищ з усяких мов є багато й українських назв.

[3]) Словарь старчачої мови див. ще в II вип. „Трудовъ Черниговской архивной комисіи“ в розвідці д. П. Тиханова: „Черниговскіе старцы“.

XI), Ветухова — з Старобільщини, Білявського — з Глухова (1903, т. L) і т. и. Сї материяли, одначе, не скрізь добрі. Ось, напр., д. Білявський дає розвідочку: „Народный говоръ уѣзднаго гор. Глухова (черниг. губ.)“, додаючи при кінцї до неї: „Словарный матеріалъ. Нѣкоторыя характерныя для мѣстнаго нарѣчія слова и выраженія“ (чотири стор). „Характерныя для мѣстнаго нарѣчія“ слова й вислови се такі загально українські слова, як от: багатир, бублик, гроші, дитина, кавун, курка, листє, півень, пан і т. и. Ще лїпше з перекладами: „Пранци = зло“, „Очи = глаза (и въ един. ч. чаще употребляется око, чѣмъ hлазъ)“ і т. и. А от такий добрий переклад з незгіршими фонетичними дослїдами: „hоробе́ць = жеребецъ (твердый слогъ го, вѣроятно, отвѣчаетъ мягкому „же“, срв. „гоню“ и „жену“, „годить“ и „ждать“ [1]).

Зовсїм иньшу вартість мають дуже коштовні „Слова, записанныя въ... Екатеринославской губ.“, що позбирав Ів. Манджура, надруковані в його „Сказкахъ“ (Харьк., 1890); цінний також: „Опытъ толковаго словаря народной технической терминологіи по Полтавской губ.“ д. В. Василенка (Харьк., 1902) [2]).

Збирано лексичні материяли і в Галичинї. Найвидатнїйше місце мають тут роботи д. Ів. Верхратського, що видав чимало записів народнїх слів взагалї і кілька словарцїв диялєктів: „Початки до уложеня номенклатури и терминологиі природописноі, народнёі“ (Львів, 1864—1879), „Знадоби до словаря южнорускогo“ (Л., 1877); потім словарцї при кожнїй з отсих його праць: „Говор Замішанцїв“ (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. III, 1894), „Про говор долївський“ (ib. XXXV—XXXVI, 1900), „Знадоби для пізнаня угорсько-руських говорів“ (ib. тт. XXX, 1899 та XLV, 1902), „Про говор галицьких Лемків“ (Л., 1902). Хиби сих важних праць (кажу тільки про словарцї): пояснення часом не досить зрозумілі і нїде нема наголосів.

Дрібнїйші збірки слів роскидані по багатьох галицьких виданнях: М. Новицького (кал. „Львовянинъ“ на р. 1861), И. Магури (Вечерницї, 1862, NN. 36, 40—42; Галичанинъ, 1863, стр. 242—258), I. Верхратського (Вечерницї, 1853, NN. 11, 12), А. Кобринського (Вечерницї, 1863, N. 4), И. Огоновського (Правда, 1879, N. 1—2), Миколаєвича (Зоря, 1893, N. 24),

---

[1]) Русскій Филологическій Вѣстникъ, 1803, т. L, стр. 319. Дивно, як така дурниця могла знайти місце в поважному науковому виданнї.

[2]) Рецензії див.: Кіевская Старина, 1903, I, 25—28; II, 118—120.

О. Макарушки (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, V, 1895); спеціяльні словарці старчачої мови в розвідці К. Викторина: „Дідівська (жебрацька) мова“ (Зоря, 1886, 237) та проф. К. Студинського: „Лірники“ (Зоря, 1894, ч. 14 й далї). Врештї треба зазначити велику і важну працю д. В. Шухевича: „Гуцульщина“ (1899—1904): хоча тут і нема словаря[1]), але зібрано дуже багатий лексичний материял, надто що до технїчних термінів.

Що до мови угорських Українців треба занотувати: „Мадярськѣ слова у руськôмъ языцѣ“ д. Л. Чопея (в мадярському фільольоґічному виданнї: „Nyelvtudományi Közlemények“, т. XVI, 1881).

Поруч із сими збірками слів живої народньої мови подавано і материяли до словаря мови старої книжньої й письменної. Материяли сї трапляють ся яко частини иньших словарів, як ось: „Словарь древняго актоваго языка сѣверо-западнаго края и Царства Польскаго“ І. Горбачевського (Вильно, 1874; серед слів латинських та польських чимало слів і з „древняго западно-русскаго актового языка“), „Алфавитный указатель старинныхъ словъ, извлеченныхъ изъ актовъ, относящихся къ исторіи западной Россіи“ І. Носовича, „Матеріалы для словаря древнерусскаго языка по письменнымъ памятникамъ“ І. Срезневського, три величезні томи (Спб., 1893—1903) та ин.; потім треба зазначити: „Справочный словарь юридическихъ терминовъ древняго актоваго языка юго-западной Россіи“ І. Новицького (київські „Университетскія извѣстія“ 1871, VIII, 1872, Ш) та маленький „Словарь малорусской старины“ В Ломиковського, складений ще р. 1808, але виданий тільки р. 1894 (додатком до „Кіевской Старины“, з передмовою О. Лазаревського), в йому пояснено слова, належні до звичаїв, військового й цивільного устрою, одежі і т. и.

На межі між материялами до словаря і словарями всієї мови стоять проби спеціяльних словарів наукових або технїчних термінів. Складаючи їх, уживано й суто-народні слова й вислови, але взято також і багато слів таких, що поскладали поодинокі письменники і що вже вживають ся більше-меньше в лїтературній мові, а також ще й таких, що повигадували самі автори тих словарів. Дрібні проби такої роботи маємо ще

[1]) А про те автор обіцяв гуцульський словарець до останньої, пятої частини своєї праці, та її ще нема.

в „Основі“: „Замѣтки о русинской терминологіи“ М. Левченка (1861, VII, 183) та „По поводу замѣтки г. Левченка“ П. Єфименка (1862, VIII, 45) — в обох дано по збірці наукових та иньших термінів — і народніх, і новоскладених.

В Галичині такі проби робив згаданий уже й попереду д. Верхратський, — див. 3 та 5 випуски його „Початків“ (1869, X, 1872), а також „Списъ важнѣйшихъ выразôвъ зъ рускои ботанічнои термінольоґіѣ и номенклятуры зъ оглядомъ на шкôльну науку въ высшихъ клясахъ ґімназіѣ“ (Льв., 1892). Ухови, незвиклому до галицької термінольоґії здаєть ся, що напр. ботанїчна термінольоґія д. Верхратського не задовольняє першому вимаганню від усякої термінольоґії: щоб вона була легка і до зрозуміння (бо тільки тоді вона добре називатиме речі) і до вимови (бо тільки тоді вона зразу прищепить ся до мови і не буде її псувати). Ми бачимо в його такі, напр., слова: складистость (8), улистненє (8), передлистненє (9), відворотносерцеватий (10), задвійнопилчастий (10), щитоватощіпний (10), прибуваючо-пірнатотятий (11), оцвітина підзавязочна (14), пелюстки о насаді мішковатім (15), середостовпє (17), роздільносупружность (18), воротность доколиста (19), земнопрямность (19), виплощатость (19), переображенє вспятне (20) і т. и. Всї такі слова або незрозумілі без перекладу, або тяжкі і чудні до вимови, надто, як згадати, що над такими річами мусять морочити собі голову бідолашні діти

Року 1849 австрийський уряд скликав комісию, щоб скласти славянську юридичну термінольоґію; українська секція сїєї комісиї (Я. Головацький, Г. Шашкевич, Ю. Вислобоцький) р. 1851 видала: „Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs... Deutsch-ruthenische Separatausgabe“. (Wien, XIII+294). Згодом термінольоґія ся пристарілась, і р. 1893 „Наукове Тов ім. Шевченка“ видало: „Німецко-руский словар висловів правничих і адміністрацийних“, що склав д. К. Левицький. У сьому томі маємо на 528 стор. альфабитичний реєстр німецьких термінів, і д. Левицький перекладає їх або народніми словами, або штучними, чи й позиченими; про се він каже в передмові так:

„Засади, якими руководив ся укладник сего словаря були: вихісноване пригідних жерел язикових з памятників давного права руского, творів нових нашого руского письменства, а особливо праць Вп. проф. О. Партицкого (Словаръ нѣмецко-рускій, Льв., 1867), бл. п. Е. Желеховского (Малоруско-німецкий Словар,

Льв. 1886) і Вп. Ласлова Чопея (Русько-мадярский словар, У Будапештѣ 1883), як також використанє природного богацтва руської мови, яка жиє в устах нашого народу. Притім укладник сего словаря не залишив звернути своєї уваги на вислови правничі других народів славяньских, а то: Поляків, Россиян і Чехів. З першої руської термінольоґії правничої з року 1851 задержав укладник всї тоті вислови рускі, котрі відповідають теперішному розвоєви руської мови, натомісць пропустив всї вислови: несхожі з духом руської мови, неясні або незрозумілі". (Передн. слово, IV).

Та хоч і був автор такий обережний, — найдемо в його словарі дуже багато чудернацьких штучних слів і висловів, що так і тхнуть несмачним галицьким „язичием", як от: поглоченє кар (стр. 6), позиция до потрученя (7), позов о узнанє служебности (8), переступленє обжалованя (15) користне наміщенє майна (16), приличний прием супругів (anständige Begegnung der Egegatten, (20), розвязуюче услівє (28), услівє відволїкаюче (29), приказ пересмотреня (Durchsuchungsbefehl, 95), вправляти в загорілість (fanatisiren, 145), досточиненє (Genugthuung, 175), вміняємість (215), невідсадимість (215), торжественне обнятє (Inauguration, 215), добромнінє (302) і багато инших.

Ще велика хиба оцих згаданих праць д Верхратського та д. Левицького та, що автори, на жаль, не зазначають що в їх є цілком народнього, а що штучного; багато слів поскладали самі автори словарів, а багатьом народнім словам надали иньше значіннє (див. передмову д. Верхратського до III-го випуску його „Початків"). Через се все термінольоґічні проби обох авторів мають занадто особистий характер і не дають змоги користувати ся з їх задля загального словаря вкраїнської мови.

Нарештї треба згадати термінольоґічні працї д. Володимира Левицького: „Материяли до математичної термінольоґії" (у Збірнику математично-природописно-лїкарської секції Наукового Тов. ім. Шевченка", т. VIII, вип. II), „Материяли до фізичної термінольоґії" (див. тамже, т. III, вип. II, т. VIII, вип. II і в „Записках Наук. Тов. ім. Ш., т. XI) і „Начерк термінольоґії хемічної" (тойже „Збірник", т. IX).

III.

Погляньмо тепер на проби словарів, що хотіли обняти не якийсь один оддїл мови, а всю мову цїлком.

Першою пробою був тут „Словарь малорусскаго нарѣчія“ О. Афанасьєва-Чужбинського. Ол. Афанасьев-Чужбинський(1817—1875), вихованець ґімназії вищих наук кн. Безбородька в Ніженї, звісний московський белетрист, зазирнув на хвилину й до вкраїнського письменства, видавши симпатичну збірку віршів: „Що було на серцї“ (1855), з якої видко було, що автор добре знає мову. Словарь його почало видавати „II-е Отдѣленіе Академіи Наукъ“ у Петербурзї. Між словами тут тільки трохи старих слів, а то все з живої народньої мови; поясняють ся вони по московському, взагалї добре; часом є приклади — здебільшого такі, що автор їх сам посклaдав, але иноді бувають і уривки з пісень; джерел ніде не зазначено, — мабуть величезну більшість слів автор узяв просто з голови; вживаючи звичайної в українському письменстві фонетики, Чужбинський зазначає ще як вимовляють слова у Чернигівщинї, а часом і в Харківщинї, — що до останньої, то часто хибно. На жаль робота спинилась на лїтері **З** [1]).

Р. 1861-го Микола Закревський видав у Москві „Словарь малороссійскихъ идіомовъ“. Закревський (1805—1871), Киянин, учив ся в Харківському унїверситетї, потім був учителем російської мови в ревельській ґімназії. Рр. 1860—1861-го він видав у трьох книгах збірку „Старосвѣтскій Бандуриста“: перша книга — повибирані з усяких видань народні пісні, друга — приказки, третя — згаданий словарь. Погляд автора на своє власне дїло і на всю тодїшню вкраїнську лїтературу видко з оцих слів уступної статї в першій книзї:

„Нарѣчіе Малороссійское или Украинское не можетъ удовлетворять потребностямъ теперешнихъ понятій и нынѣшняго образованія. Не употребляемое въ кругу людей просвѣщенныхъ, оно никогда не возвысится до степени языка обработаннаго, облагороженнаго классическою литературою. Нарѣчіе Малороссійское отличается игрою ума; но, будучи отпечаткомъ ума простолюдиновъ, твердо для ушей изысканныхъ, часто безцеремонно

[1]) Словарь передруковано в IX томі „Собранія сочиненій А. С. Афанасьева-Чужбинскаго“, Спб. 1892.

и есть достояніе только низшаго сословія людей. На немъ ничего не было писано ученаго, да нѣтъ и надобности... Малороссіяне никогда не имѣли притязанія на особую литературу, какъ это слово понимаютъ образованныя націи. Цѣль сочиненій на этомъ нарѣчіи есть забава, невинное увеселеніе, пріятное препровожденіе времени, и для многихъ Малороссіянъ, разсѣянныхъ по огромному Русскому Царству, есть сладостное воспоминаніе обычаевъ, поговорокъ, простодушныхъ остротъ своихъ земляковъ и возобновленіе пріятныхъ впечатлѣній собственной молодости, проведенной на родинѣ"[1]).

Таким „Малороссіяниномъ" був у своєму Ревелї й Закревський, і його словарь був задля його тільки „возобновленіемъ пріятныхъ впечатлѣній собственной молодости". Треба одначе сказати, що — як на такі відносини — автор всеж чимало попрацював коло свого дїла: він користував ся з деяких книг старого письменства (Беринда, Самовидець, Величко, Ханенко, Маркович і т. и.), з творів авторів XIX в. та й з етноґрафічних збірок, — усього в його показано 62 джерела. З їх він вибрав одначе тільки 11127 слів, поясняючи, що „въ составъ словаря вошли только тѣ украинскія (малороссійскія) слова, кои отличны отъ русскихъ и составляютъ идіомы". (Введеніе, 253). Звісно, що з показаних джерел можна було б набрати їх значно більше. Передмова до словаря говорить про початок української мови, про діялекти і т. и., але видимо автор незнаєть ся на науковому фільольоґічному методї. Не вважаючи на се, в словарі бачимо початки доброго погляду на роботу: до своїх пояснень московською мовою Закревський дає багато прикладів, часто зазначаючи автора, але без назвища цитованої книги; показує иноді підхожі слова польські чи німецькі. На жаль автор від 1829 року жив поза межами рідного краю, багато дечого позабував, і через те в словарі чимало слів пояснено недобре, на пр.: „Бакша — гряда на огородѣ, негодная трава. Бузько — аистъ, журавль, цапля. Валка — привалъ, отдыхъ" і т. и. Позаводжено слова, яких нема: з слова шпаруна зроблено „шпарунъ — подпорка", з слова накритка — „накрытокъ — проступокъ" і т. и. Є нечупарні слова виробу автора „Ужинка з рідного поля": явза, явзач, уседійма і т. и. Сї всї помилки, а також і погляди Закревського на вкраїнське письменство і взагалї його недотепні роспатяку-

[1]) Старосвѣтскій Бандуриста, кн. I, бік I—II.

вання в дусі россійського офіціяльного патріотизму і викликали ту гостру критику, якою зустрів словарь у „Основі“ д. Єфименко [1]).

В першій книзї „Основи“ з р. 1861-го (стор. 333) надрукував П. Куліш звістку: „Объ изданіи украинскаго словаря“. В нїй автор оповіщає, що з лютого тогож року має почати друком словарь, просить присилати йому материяли і подає реєстр своїх товаришів у роботї: Г. Барвінок, В. Білозерський, М. Костомаров, О. Маркович, М. Мизко, М. Номис, А. Пестржецький, Т. Шевченко, М. Щербак та иньші.

Але вже в другій книзї „Основи“ тогож року надруковано оцей Кулїшів лист:

„Прочитавъ въ 9 Nr. Кіевскаго Телеграфа письмо г. Шейковскаго о приготовляемомъ имъ для печати Южнорусскомъ Словарѣ, содержащемъ въ себѣ 35.000 словъ, я пріостановился съ печатаніемъ Словаря, о которомъ было объявлено въ 1-й книжкѣ Основы. Можетъ быть, Словарь г. Шейковскаго сдѣлаетъ мой трудъ излишнимъ; если же этого не случится, то, безъ сомнѣнія, онъ будетъ важнымъ для меня вспоможеніемъ при окончательной обработкѣ моего Словаря. Въ всякомъ случаѣ, отъ души радуюсь предпріятію г. Шейковскаго и дружески привѣтствую его на новомъ для насъ обоихъ поприщѣ. П. Кулишъ“. (Стр. 262).

Д. Шейковський, тодї студент київського унїверситету, уже відомий був публиці двома шкільними книжками („Домашня наука“ 1860, „Вищі початки“ 1861) і двома випусками початої етноґрафічної працї: „Бытъ подолянъ“ (1860). Незабаром (1861) видав він у Київі і перший випуск словаря: „Опытъ южнорусскаго словаря. Трудъ К. Шейковскаго. Въ четырехъ томахъ. Томъ первый: А—З. Выпускъ первый: А—Б“. У передмові автор, виявивши деякі свої погляди на те, як треба складати словарь, кінчає так:

„Знаю, что г. Кулишъ съ К°. напустится на мой словарь, придумаетъ много недостатковъ, выищетъ много промаховъ и пр. и пр. Но я напередъ говорю, что не считаю г. Кулиша компетентнымъ судьею въ этомъ дѣлѣ: онъ мало знаетъ южнорусскій языкъ, чтобы не сказать болше“ (Стр. X).

---

[1]) Основа, 1862, X, 27. Див. ще рецензію Ол. Гатцука: Основа, 1862, V, 52.

Після цього автор знов таки не покидає Куліша: він передруковує отой його щироприхильний до йогож, до д. Шейковського, лист з 2-ої книги „Основи“ і каже: „Г. Кулишъ по какой то хитрости или трусости (не знаю какъ назвать это) пріостановилъ свой трудъ“ і т. и. Куліш муляє д. Шейковському і в реєстрі джерел, де він гудить його нераз, зве його Тредьяковским і т. и. „Основі“ рекомендує автор „основательнѣе изучить южнорусскій языкъ“, робить уваги й иншим авторам, з яких користував ся. Але не вважаючи ні на сю претенціозність, ні на заголовок, де обіцяно було чотири томи, д. Шейковський тільки й видав сей перший випуск, що містив у собі 1087 слів.

Великі хиби сієї проби видимі[1]). Починають ся вони зараз же з нововигаданого правопису, безперечно гіршого, ніж той, який тоді був загально вживаний. Виясненя часом занадто короткі або й зовсім недобрі, напр.: „Богослов — семинаристъ, бусел — цапля“; а иноді знов виясненя страшенно ростягаєть ся без ніякої потреби, напр. при слові борщ дано докладну куховарську науку, як сю страву варити. Даючи приклади автор часто не цитує потрібне місце, а наводить цілком увесь твір: казку, вірші Руданського, то що; напр. при слові Андибер наводить усю думу про сю особу, даючи на це девять шпальт словаря; а тим часом самих прикладів мало. Автор хотів побільшити свій словарь, додавши до його вкраїнські прізвища, але зробив се зовсім не систематично, насмикавши випадкові призвища та назвища дрібних сіл, хуторів і т. и. — бувши дрібнісінькою частиною того материялу, який справді істнує, всі сі призвища й назвища, нічого не даючи, тільки захаращували словарь.

Можна було сподівати ся, що після сієї невдатної спроби д. Шейковського, Куліш з товаришами заходять ся коло свого словаря, але видимо вони його залишили.

Після сього впала, р. 1863-го, відома заборона на вкраїнське письменство, — вона на десять років за малим не зовсім спинила вкраїнський літературний рух. Під сей час словарна робота могла з'явити ся тільки в Галичині, і там і справді надруковано початок словаря М. Петрушевича та словарь Партицького. Перша праця має на окладинці заголовок: „М. Петру-

---

[1]) Здебільшою їх тоді ж показала критика: „Основа“ 1862, III, 57; V, 52; VII, 68.

шевича словарь рускій. Издалъ Ѳ. Бѣлоусъ. Выпускъ первый", а на заголовній картці заголовок уже иньший: „Корнесловіе руского языка основаное на историческомъ тлѣ церковно-кирилійского, древного языка, съ толкомъ греческимъ, латиньскимъ и нѣмецкимъ, во пользу языко-испытателямъ и учащойся молодежи. Составленъ трудомъ Михаила Петрушевича. Издалъ Ѳеодоръ Бѣлоусъ въ Коломыи 1865 года". З „увѣдомленія" від видавця на окладинці ми довідуємо ся, що „коли сѣдоглавый Несторъ писателевъ галицко-рускихъ, Отецъ Михаилъ Петрушевичъ, рѣшился плодъ своихъ 20 лѣтныхъ изслѣдованій лексикографическихъ печатію оголосити, многочисленный народъ рускій незначительный указуе удѣлъ. Вже бо рôкъ минає, якъ „Слово" многократно ко предплатѣ взивало, вже и кромѣшными картинами въ 2000 екс. розôсланими всю Русь ко предплатѣ взывано: но ко удивленію и съ жалемъ сказати мусимо, що за рôкъ єдва 50 предплатителей зголосилось". Не дивно після сього, що словарь спинив ся на першому випуску (від **А**, кінчаючи словом В и д к о — на 74 сторонах). Та він і не міг зацікавити ширше коло людей: як видко й з заголовку, автор хотів дати словарь не народньої мови, а тієї штучної книжньої мішанини, у якій „на историческомъ тлѣ церковно-кирилійского, древного языка" тільки трапляють ся иноді народні слова, а за те чимало є слів, яких немає ні в якій мові, як от: безпошибочный, безпрокій, величествіе, вельможедержавіе і т. и.

Після сього у Львові, р. 1867-го видруковано: „Нѣмецко-рускій словаръ черезъ О. Партицкого, учителя руского язика и литератури. Deutsch-Ruthenisches Handwörterbuch..." У сьому двотомовому виданню словарь займає 807 стор., кожна на дві шпальти.

Як повстав словарь, про те читаємо в „Передньому слові":

„Було то р. 1862, коли питомцѣ руського сѣменища у Львовѣ приступили за понукою и пôдъ доглядомъ високородного п. совѣтника Юл. Лавровского до вироблення словара. Спôльна и видержала праця молодихъ робôтникôвъ довела наконець до вижиданоѣ цѣли; словаръ въ протягу одного року вироблено въ засновѣ ажъ до послѣдноѣ букви. Такъ заснований словаръ дôставъ ся (р. 1863) въ моѣ руки, и перероблений, доповнений и довершений складаю я ёго въ руки ласкавихъ землякôвъ. Весь скарбъ украѣнськоѣ бесѣди, о скôлько минѣ книжки и словарѣ украѣнськî дозволили, втягнувъ я въ сей словаръ; крôмъ того збиравъ я слова народнî въ нашихъ горахъ и на Буко-

винѣ и переписувавъ ся зъ людьми свѣдущими руського языка; наконець получавъ я и рôжнпѣ збôрки народнихъ слôвъ, мѣжъ котрими вôдзначали ся найбôльше словарцѣ пп. Магури и Карпинського и пятитомовий рукописний словаръ Ôтця Скоморовського, улаженийпо двадцять-лѣтнихъ трудахъ". (Пер. сл. IV).

Докладнійше своїх джерел Партицький не подає і ніде не зазначає, де яке слово він узяв. У передньому слові, щоб довести самостійність української мови, Партицький „переходить" „въ короткости граматику (звуко- и видословие) трохъ славяньскихъ язикôвъ: руського, российського и польського" (стор. V—XVI). У словарі поясняють ся німецькі слова коротко по українському, але переважно словами з тодішньої літературної мови Галичан, — через те в словарі дуже багато чудернацьких штучних слів та висловів з так званого „язичия", з додатком слів московських або новотворів мабуть самого Партицького напр. Griff — возьмлене, Mannssucht — парубочнôсть, Zweigespräch — дворозговоръ, Schinder — возьмитель, Angemessen — благоподобний, Aufrechthaltung — наблюдане цілости, Authentisch — достовѣрний, непôдложний, Blumist — любовникъ цвѣтôвъ, Bursch — мальчикъ, Entlarvung — здоймлене машкари, Undenklichkeit — незапамятнôсть, Unempfänglichkeit — непереймливôсть, Weiberhass — ненависть бабъ і т. и. У словарі чимало полонизмів та москализмів, а народня мова має там другорядне місце. Наголосів не зазначено.

Р. 1873-го видана в Одесї: „Словниця української (або Югової-Руської) мови, праця Фортуната Піскунова[1]). Ся книжка, в якій словарь займає тільки 138 двохшпальтових сторін буйного друку, починаєть ся недотепною передмовою, чужою всякій науковости; далї йде український альфабет, а в йому лїтери поставлено на латинський взір (а, б, ц, ч, д...), а за сим уже й сам словар. Складаєть ся словарь з випадково відкілясь

[1]) Ф. Піскунов був, здаєть ся, актор на вкраїнські ролї в ті часи, як іще вкраїнського театру не було, а иноді тільки виставляли який водевіль, або що. Опріче „Словниції" він видав альманах „Чайка" (1876) — з друкованого материялу та з своїх недотепних віршів, а далї з своїми українськими передмовами: „Простака" Гоголя (1878) „Кобзаря" Артемовського-Гулака (1877), „Пирятинську ластівку" Гребінки (1878), „Збірник творів" Кухаренка (1880); врештї — збірочку материялів до біоґрафії Шевченка: „Шевченко, его жизнь и сочиненія" (К. 1879) — все передруки. Хоч і як неприхильно мушу озвати ся про його словарь, та всеж треба правду сказати, що як упала р. 1876-го заборона на

насмиканих слів, з додатком сили слів роботи самого Піскунова або когось иншого, а також із невідомо нащо позиченими словами з инших мов; джерел ніде ніяких не зазначено. Поясняє Піскунов (московською мовою) погано, а до всього того в книжці раз-у-раз друкарські помилки. Та хоч і яка недоладня плутанина була ся „Словниця", — вона не тільки випродалась, але мала й друге, 1882, видання з голосним заголовком: „Словарь живого народнаго, письменнаго и актоваго языка русскихъ южанъ Россійской и Австро-Венгерской Имперіи". У передмові говорить ся, що словарь уже побільшено до 15 тисячів слів і подають ся всякі джерела; але критика (д. Шейковського в „Русскомъ филологич. Вѣстникѣ", 1884) довела, що додатки Піскунов робив просто списуючи їх з словаря Закревського і мабуть не користуючи ся з позначених у передмові джерел.

Зовсім иньше мушу сказати про „Опытъ русско-украинскаго словаря" М. Левченка (Киів, 1874). Михайло Левченко знаний нам уже з лексикоґрафічних нотаток у „Основі"; він надрукував ще кільки статїєк етноґрафічного змісту в „Основі" та в „Кіевскій Старинї"; помер, здаєть ся, в девяності роки. Працю свою він зробив не претендуючи на науковість; у словарі тільки 188 двох-шпальтових сторін; але видко, що складав його знавець української мови і дав материял великої вартости. Джерелами були: власна збірка слів, записаних од народу; такіж народні слова, шо постачив А. К. Павлов (теж добрий знавець народньої мови); далї: словарь Закревського, „Труды" Чубинського, твори Котляревського, Левицького-Нечуя, лїтописи Величка й Самовидця та ин. Хоч автор тільки инколи показує при слові друковане джерело (та й то коротко тільки зазначаючи призвище автора) і нема змоги завсїгди знати, звідки слово взято, всеж із кожного пояснення видко, що автор добре знає мову, а слова бере до словаря дуже совістно, і через те словарь

українське слово, то на Вкраїнї російській кільки років Піскунов був за малим не єдиний, що видавав українські книжки. Книжки ті редактовано кепсько, багато в їх друкарських помилок, та всеж тільки по їх і можна було тодї попрочитувати твори тих письменників, бо всї старі видання так повипродувались, що вже й по бібліотеках не дуже можна було їх вишукати. Навіть і недотепний словарь його раз-у-раз ставав людям до вжитку; що він (словарь) міг робити й чимало шкоди, то правда; але се вже не Піскунов за те винен (він дав, що міг), а ті, хто не подбав тодї про лїпший, хоч би й невеликий, українсько-московський словар.

викликає до себе велику віру, не вважаючи навіть на те, що Левченко взяв кілька слів із „Словниці“ Піскунова (всї ті слова він зазначив).

Упадає в око одна прикмета сього словаря, де московські слова вияснюють ся українськими. Автор зробив його про потребу земляків з российської України, але вони знають московську мову і через те їм не треба було українських перекладів, щоб зрозуміти ту невеличку лїчбу московських слів, яка є в Левченковій роботї; словарь цей мав бути підручником до науки не московської, а укрїнської мови: знаючи московську мову, можна було знаходити як треба висловляти ся по українському. З сього погляду вадою словаря Левченкового треба вважати не те, що він до московських слів дав українські приклади замісто московських, а те, що сих прикладів було занадто мало.

Та хоч і який взагалї малий був словарь Левченка, він довго був єдиним добрим підручником до науки української лексики, і справедливо каже проф. А. Кримський, що він „відслужив велику службу Українцям“[1]).

Додержуючи хрональоґії, говоритиму зараз про словарь, що з'явив ся незалежно від попереднїх словарів (опріче, одначе, працї Партицького) і надто — в такому закутку нашої землї, що досї пробував без ніякого майже впливу від українського письменства. Се „Русько-мадярский словарь. Написавъ Ласловъ Чопей“ (Будапешт, 1883). З початку передмови ми довідуємо ся, що „мадярска корольска академия наукъ на конкурзѣ, оголошенómъ на русько-мадярский словарь, присудила сьóвъ роботѣ премию фекейшгазия“[2]). Далї автор подає підстави своєї роботи:

„Колимъ бо почавъ словарь писати, державъ емъ ся трьохъ пунктóвъ: 1) змагавъ емъ ся кóлько лемъ можъ, много руськихъ слóвъ зóбрати; 2) брати слова изъ церькóвного языка, котрѣ щоденное уживаня мають, и 3) зóбрати и дакóлько российскихъ слóвъ“.

Згодом автор залишив третїй пункт і словарь склав на основі двох перших. Джерелами були: „Народныя пѣсни галиц-

---

[1]) Зоря, 1896, стр. 358.

[2]) Цитати дають зразки мови й правопису; завважу, що тут ó=ô=і, ѣ=ї. Подаю трохи ширшу відомість про цей словарь, бо мало маємо звісток про лїтературно-науковий рух серед угорських Українцїв.

кой и угорской Руси“ Головацького, „Vergleichende Grammatik der slav. Sprachen“ Миклошича, граматики М. Лучкáя та М. Осадци, „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“ О. Огоновського, словарь Партицького, „Малорусскіе Народные преданія и разсказы“ Драгоманова, „книгы ведля народныхъ школъ м. к. министромъ религии и просвѣты, изданѣ“, місцевий катехизис, власні авторові записи народніх слів, а „слова церкóвно-славянского языка черпавъ... [автор] изъ обрядовыхъ книгъ, што майчасто хоснують ся; сякѣ суть: Евангелие, Апостолъ, и Псалтиря“.

Після сих пояснень у передмові є розділ:

„Руський языкъ е самостоятельный, и не може ся держати нарѣчиемъ российского“. Сю тезу автор доводить власними міркуваннями і багатьма цитатами і зданнями на наукові праці усяких авторів. Він покликуєть ся на Мікльосича, А. Шляйхера, Малиновского, М. Костомарова, Ад. Богорича, П. Лавровського, В. Даля, О. Пипина, М. Максимовича, О. Потебню, П. Житецького[1]).

Дальші розділи передмови: „Руський языкъ загально и русины Мадярскоѣ краины“, „Власности руського языка позираючи на старославянский и российский“, „Руськое видословие“. Цікавий кінець передмови:

„У мадярскóй краинѣ — правду повѣсти — не пишуть поруськи. Ом. Огоновский за книжный языкъ, уживаемый у насъ, алемъ що мовить: „Вожды мадярскихъ русинóвъ хоснують во писаню мудерно зложеный языкъ, котрый они тотожнымъ тримають зъ российскымъ.“ (Studien: 10 стр.). До 1881 рока писали ся и школьнѣ книгы тымъ мудрено-зложенымъ языкомъ. Поруськи писати начавъ составитель сеѣ книги во 1881. роцѣ и змагавъ ся такъ писати, обы ученикы для нарóдныхъ школъ зготовенѣ книгы порозумѣти могли. Сесь словарь лемъ продовжѣня пережихъ трудóвъ, и мае задачивъ полегшити нашымъ руснакамъ научити ся помадярски.

„Руський нарóдъ любить свою вѣру, но любить и Мадярску краину и мадярóвъ, и дуже ся радуе тому, кедь и його сыны знають помадярски.

„Бодай бы сеся книга зъ успѣвомъ помогала досягнути русинамъ сесю, черезъ нихъ такъ жадану цѣль!“ (стр. XLIV, XLV).

[1]) З українських письменників подає він оці призвища: Котляревський, Квітка, М. Вовчок, Куліш, Шевченко, Ом. Огоновський, М. Осадця, О. Партицький, Устиянович, Лучкай, Духнович.

Самий словарь займає 440 стр. малого формату (32⁰) друкованих петітом у дві шпальти. „Слова руськѣ“ коротко пояснюють ся по мадярському, прикладів нема, джерел при словах не зазначено. Є слова цілком книжні, взяті видимо з того „мудрено зложеного языка“, про який каже автор у передмові; багато слів мадярських, що вживають ся серед мадярських Українців (асталошъ, багария, бадогошъ, байускеня, бараччачъ, баршонъ, бачѣ, баюсы, безегъ, бечелѣшъ і т. и.)[1].

Року 1884 та 1886 видав д. Шейковський у Москві два випуски свого нового словаря: „Опыт южно-русскаго словаря. Труд К. В. Шейковскаго. Том V. Т.—Ю.“. У передмові автор каже: „28-лѣтній труд мой по составленію словаря был уничтожен 1 мая 1878 г. во время пожара в Мензелинскѣ. Нынѣ предлагаемый выпуск есть только воспроизведеніе части прежняго труда по сохранившимся воспоминаніям“. Що автор видає словарь, починаючи з літери Т, то про се він каже: „При этом скачкѣ я руководствовался тѣм соображеніем, что этою частью словаря я занимался в болѣе позднее время, и слѣдовательно больше могло удержаться у меня в памяти данных“ (стр. III). Показані обставини не могли, звісно, не вплинути на вартість праці д. Шейковського. Хоч у реєстрі джерел подає автор 71 число, все ж величезна більшість слів лишилась не датована, а багато слів похідних видимо поскладав автор сам. У першій своїй пробі р. 1861 д. Шейковський грішив занадто великими прикладами, тут — навпаки: через згадані обставини приклади ледве стрічають ся денеде. Автор і тут узяв до словаря людські призвища і назвища найдрібнійших місцевостей, і се тільки захаращує словарь, надто, що добір був тут цілком випадковий. Все ж, одначе, словарь сей стоїть з наукового погляду незрівняно вище за першу пробу д. Шейковського, і міг би бути користний, коли б не спинив ся на слові хлївець.

З р. 1882 почав виходити випусками і р. 1886 з'явив ся у Львові двома великими томами (1117 стор. великої вісімки, в дві шпальти): „Малоруско-німецкий словар. Уложив Евгений Желеховский“ (на другому томі: „Уложили Евгений Желехов-

---

[1]) З передмови д. Чопея довідуємо ся, що „докѣ ся переговори вели за выпечатаня словаря (д. Чопея), у Мадярскôвъ краинѣ почавъ ся еденъ „русско-мадярскій“ словарь появляти выпусками почасными“. Сього словаря я не бачив, але з дальших слів передмови можна зрозуміти, ніби се словарь російсько-мадярський.

ский і Софрон Недільский"). Се був перший великий і доведений до краю український словарь.

Евген Желеховський (1844—1885), учитель клясичної фільольоґії та української літератури в ґімназиї в Перемишлї та в Станиславові, громадський діяч і письменник, автор статей переважно педаґоґічного й етноґрафічного змісту в „Правдї", „Шкільнїй часописї", „Письмі", „Просьвітї" й ин.[1]), почав працювати коло словаря ще замолоду. Він встиг видати сам І-й том; другий почав друкувати і до всього його зібрав уже материял, але не цїлком обробив. Перед смертю передав він др. С. Недїльському материял, просячи доробити словарь.

З короткої передмови д. Недїльського ми довідуємо ся, що він почасти доповнив той материял. До передмови додано реєстр з 92 осіб, що присилали лексичний материял, — серед них є призвища декотрих відомих українських письменників. У реєстрі джерел (132 числа) маємо: твори більшости визначних авторів XIX в. (до 1885 р.); кільки українських видань за деякі роки („Основа", „Кіевская Старина", „Зоря Галицка", „Вечерницї", „Галичанин", „Правда", „Сьвіт"); фолькльорні та етноґрафічні збірки Вацлава з Олеська, Гальки, Головацького, Драгоманова, Єфименка, Кольберґа, Кулїша, Лукашевича, Метлинського, Номиса, Паулї, Рудченка, Чубинського та ин.; словарі Закревского, Левченка, Піскунова, Шейковського; граматики: Лучкая (1830), М. Осадцї, І. Левицького (1834, 1850), Вагилевича (1845), Лозинського (1846), П. Дячана (1865), Гр. Шашкевича (1865), „Studien" О. Огоновського, „Vergl. Grammatik" Мікльошіча, „К исторіи звуков русскаго языка" Потебнї та ин. Але реєстр сей, як поясняє передмова, неповний, бо д. Недїльский не міг, на підставі паперів Желеховського, скласти „повного спису скорочень". Опріч книжного материялу згадані 92 особи постачили ще слова й вислови, записані від народу.

Критики джерел нема. Через те до словаря потрапили всякі слова, які зострівали автори його в українських книгах: багато москализмів (ахинея, вдохновенє, долгоденствіє, довжний, лучистий, мятеж, непостижимий, непомнящий, община і т. и.), часом польонизми, чимало незручних і недотепних неольоґізмів — таких, що їх мабуть тільки ті і вживали, які їх поскладали (ба-

[1]) Див.: „Зоря", 1885. ч. 4, стр. 48 -- „Зоря", 1892, ч. 14, стр. 277. — „Кіевская Старина", 1885, III, 594. — Пыпинъ, „Исторія русской этнографіи", III, Этнографія малорусская, 414.

гатолїчний, многоострів, непотерплїнє, дутельний). Через те цїлком можна згодити ся з словами д. П. Житецького, що каже про сей словарь: „Это простой перечень малорусскихъ словъ, составленный безъ всякой критики источниковъ“ [1]. При деяких словах часом зазначено джерело, але взагалї слова не датовані; фразеольоґія вбога, прикладів нема. Українські слова коротко перекладають ся по нїмецькому, здебільшого добре; помилки стрівають ся переважно що до слів з російської України, — вони невідомі були авторам із живої мови; через те тут чимало й хибних наголосів.

Та все ж, не вважаючи на ті вади, словарь Желеховського був, як на свій час, коштовним здобутком української лексикоґрафії, бо тут уперше зведено до альфабету та пояснено велику скількість слів, і досї нема нї одного друкованого словаря, що переважив би в сьому словарь Желеховського; треба ще завважити, що й досї сей словарь є єдиним, який може пособити европейському читачеви знайомити ся з українською мовою й письменством. У Галичинї й на Буковинї словарь Желеховського кинув свій слїд ще в однїй річи. Узяв Желеховський той фонетичний правопис, що вперше впорядкував Кулїш (1856, у „Запискахъ о Южной Руси“), а потім полїпшили пізнїйші українські письменники, та й навернув його трохи (на шкоду фонетичности й на користь галицькій вимові) до галицьких завичок, і після того правопис сей, з малими відмінами, вживаєть ся в Галичинї й на Буковинї в письменстві й по школах низших та вищих [2].

Року 1893, додатком до тодїшнього двотижневника „Зоря“, почав у Львові виходити, а р. 1898 додрукував ся чотиротомовий „Словарь російсько-український. Зібрали й впорядкували М. Уманець і А. Спілка“, тобто д. Михайло Комарь (Комаров) з товариством. Історію словаря росказано і псевдонїми виявлено почасти в передмовах до самої працї, а потім у статї проф. А. Кримського: „Михайло Комар“ („Зоря“, 1896, стр. 358).

---

[1]) Житецкій, Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія въ XVII в. (Кіевская Старина, 1788, V, 176).

[2]) Щоб повнїйший був огляд, згадаю ще, що р. 1888 в книзї А. Старчевского „La Russie polyglotte“ (Петербург) серед дїяльоґів мовами усяких російських народів є й українсько-французький словарець, а при йому Phrases les plus usitées“; а р. 1889 в II т. інформаційної книжки А. Старчевского „Наши сосѣди“ (Петерб.) між словарцями західних славян є й „русинскій“.

Працюючи для великого київського словаря (деякі відомости про його див. далї) українсько-российського, д. Комарь та ще дехто з його товаришів намислили скласти й словарь российсько-український. Вони „почали переписувати на карточки слова в зворотному порядку, себто на кожній карточцї спочатку ставили российське слово, а потім переклад, чи пояснення по українськи“ [1]), не додаючи нї прикладів, нї дат. До сього додано було слова з словаря Левченка, а потім повибирано слова й з усяких иньших джерел; були материяли, записані й просто з народнїх уст. До словаря додано кільки реєстрів джерел, — там бачимо: кільки книг старого нашого письменства (лїтописи Величка й Самовидця, статут Великого князївства Литовського та ин.); багато книг і брошур усяких авторів XIX в, всї найголовнїйші видання фолькльорних материялів, до того часу видані, врештї словарі: Афанасьєва-Чужбинського, ботанїчний Анненкова, словарь XVII в., що видав д. П. Житецький, словарі Желехівського, Шейковського; для российської частини взято спершу новий „Словарь русскаго языка, составленный II-мъ Отдѣленіемъ И. Академіи Наукъ“ (Спб, з р. 1891), а далї, як того словаря не стало, — старе видання академічного словаря рр. 1867—1869. Слова российського словаря поперекладувано українськими, але з виїмками, про які передмова каже так: „Найбільше ми тримали ся такого порядку: а) Слова чужоземні, які однаково вживають ся як у мові российській, так і в українській, одрізняючись хиба тільки вимовою, властивою нашій мові, ми, зберегаючи місце, зовсїм випускали, а в збірку нашу заводили тільки такі чужоземні слова, для котрих в нашій народній чи письменній мові знаходили звісні нам відповідні українські слова. б) Задля того ж самого випускали й такі слова, котрі, властиві обом мовам, мають однакове значіннє і навіть пишуть ся однаково, окрім хиба тих случаїв, коли яке слово в нашій мові вимовляєть ся зовсїм инакше (напр. має иньший наголос і т. д.) або коли при якому слові наведені особливі речення“ (Передмова до I-го тому, VI).

У передмові до словаря сказано, що він має на метї пособити Українцям читати твори российського письменства; та ближче придивившись до самого словаря, побачимо, що мета його та самісінька, що й словаря Левченкового: дати підручник тим, хто знає российську мову, а української або не знає, або

---

[1]) Передмова до I-го тому.

знає кепсько, то б то: запомогти нашій помоскаленій інтеліґенції вивчити свою мову. Се видко й з того, що в словарі зовсїм нема прикладів з российської мови (так мусїло б бути, як би поясняла ся российська мова) і навпаки — багато українських прикладів.

Хиби словаря здебільшого вже показала критика.

Перша: викинуто, як бачили ми, з российської частини слова чужоземні й спільні обом мовам. „Таких спільних слів, — каже рецензент „Записок Наук. Тов. ім. Шевченка", — не баґато в обох мовах, і вони б узяли не більш, як аркуш або два зайвого друку на цїлий словар, що при рамках... працї і способу друкування майже не мало б жадного значіння, недогода ж такого способу виявляєть ся в тому, що стають можливі непорозуміння... Не знайшовши в словарі У. і С., наприклад, таких слів, як: августовскій, авторитетъ, аккуратность, алмазъ, астрологъ, банщица, безвоздушный, вмѣняемый, восторженный, выдыханіе, каменотесъ, камка і т. и., можна б припустити, що такі слова у нас однакові з российськими, а в дїйсности — нї", а надто, що впорядники „самі не додержали своєї обіцянки, і ми раз-по-раз подибуємо обом мовам спільні слова, напр. вода, горох, арфа, дуб, бук, дупло, граблї і т. и."

Далї рецензія завважає, „що до певности перекладу российських слів..., ся сторона словаря, до того найважнїйша, не заспокоює навіть не великих вимог" і наводить чимало прикладів недобрих або непевних перекладів; нема також часто перекладу российської фразеольоґії, а дещо з неї перекладено і неповно, і недоладно; перекладаючи российські слова, „впорядчики жужмом перемішали однозначні і подібозначні слова, не зазначивши однакового або одмінного їх характеру"; „далї ми не добачаємо критичних відносин до того материялу, що у них мав ся: поруч ми подибуємо і українські неольоґізми, і суто народні слова, і перекручені российські слова (з міського жарґону), яким зовсїм не місце в словарі такого роду" (напр. А д в о к а т ъ — повірений, ходак, ходатарь, старатель. А б о н е м е н т ъ — підписка. Б а н щ и к ъ — баньщик і т. и.)[1]).

До сього треба додати, що автори словаря нїде не датують нї слів, нї прикладів до їх, занотовуючи тільки автора або й ще загальнїйше, напр.: **н. к.** — народня казка, та й то не скрізь; що до самих пояснень, то синтакса в їх дуже змосковщена.

---

[1]) Див. „Записки Наук. Тов. ім. Шевченка", VIII, 1895, 55.

Але і з сими хибами все ж словарь д. Уманця й Спілки дає багатий лексичний материял з силою прикладів, що показують як уживають ся слова, і коли поводити ся з їм досить критично, то він може чимало запомагати всім, хто вчить ся української мови, знаючи российську; Галичанам та Буковинцям словарь цей може помогти розуміти российську мову.

За малим не одночасно з словарем д. Уманця з'явив ся (1896—1899) у Київі двотомовий „Русско-малороссійский словарь“ д. Е. Тимченка[1]). У короткій передмові показано яким способом складено словарь: „Въ мою задачу, — каже д. Тимченко, — не входило дать полный русско-малорусскій словарь, почему въ предлагаемомъ словарѣ помѣщены только слова общеупотребительнаго русскаго литературнаго языка, подробности-же научной терминологіи, выраженія областныя и архаическія опущены; предложенныя поясненія малорусскими синонимами нѣкоторыхъ русскихъ словъ, по недостатку бывшаго въ моемъ распоряженіи малорусскаго лексическаго матеріала, не всегда исчерпываютъ всѣ ихъ значенія по-малорусски; по той-же причинѣ и русская фразеологія съ малорусскими поясненіями также далека отъ желаемой полноты... При поясненіи русскихъ словъ малорусскими синонимами я отдавалъ преимущество общенародному малорусскому лексическому матеріалу, избѣгая, по возможности, малоизвѣстныхъ провинціализмовъ, при чемъ не счелъ себя въ правѣ выбросить нѣсколькихъ, можетъ быть, рискованныхъ неологизмовъ, но пока имѣющихъ право гражданства въ малорусской литературѣ и не замѣненныхъ иными, болѣе удачными выраженіями;... при нѣкоторыхъ менѣе извѣстныхъ малорусскихъ словахъ и выраженіяхъ, поясняющихъ русскія, приведена ссылка на источники“.

Реєстр джерел має 38 друкованих книг і рукопис М. Левченка з словами, записаних від народу з Радомисльського повіту в Київщині. Прикладів при словарі ні российських, ні українських нема.

Головні хиби словаря: а) бідність материялу; напр. з українських авторів нема Квітки, Гулака-Артемовського, Макаровського, Котляревського, Гребінки, Руданського, Левицького, Мирного і всіх новійших; з Чубинського нема дуже важного VII-го

[1]) Д. Тимченко видав ще попереду книжечку на 19 сторін, що містила в собі перший випуск „Русско-украинскаго словаря“ на літери А—Б (Київ, 1892). У повному словарі сї літери перероблено.

тому; місцевих словарів нема ні одного, нема словаря Левченка, нового Шейковського і т. и.; б) самовольно повикидано з российського альфабету не тільки подробиці наукової термінольоґії, слова місцеві й архаічні, але й загально вживані слова літературної российської мови (напр. нема: водохранилище, древонасажденіе, зарубежье, заутра і т. и.); в) переклади окремих слів часто недобрі (напр.: водруженіе — зведення), фразеольоґія досить бідна; г) багато недоладних неольоґізмів, невідомо звідки взятих, напр.: воздухоплаватель — літач, маловременность — недовгочасність, малосочность — мала сочистість, обличитель — виявляч, относительность — поглядність, разборчивость — читальність і багато иньших; д) при українських словах майже не показано джерел; тим часом є в словарі багато слів може й автентичних, але мало відомих, і нічим не можна довести, що автор зробив добрий переклад.

Попереду я вже згадував про замір Куліша скласти український словарь. Замір сей так і не здійснив ся, а материял, що Куліш зібрав, згодом перевезено до Харкова, а р. 1864 й до Київа. У Київі гурт українських учених і літератів заходив ся збільшувати цей материял новими виписками з книг і лаштувати словарь. Робота ся тягла ся кінчаючи роком 1895-м, а тоді при XII книзї місячника „Кіевская Старина" оповіщено було: „Получивъ разрѣшеніе напечатать составленный подъ редакціей В. Науменка и Е. Тимченка „Малороссійскій словарь", который въ полномъ видѣ займетъ болѣе 100 печатныхъ листовъ въ 2 столбца, редакція „Кіевской Старины" разчитываетъ въ теченіе 1896 г. выпустить въ свѣтъ I-й томъ этого словаря объемомъ до 25 печат. листовъ. Этотъ томъ составитъ безплатное приложеніе для подписчиковъ журнала „Кіевская Старина" въ 1896 г." (Окрема оповістка). При XII же книзї місячника 1896 р. оповіщено було знов, що „редакція „Кіевской Старины" разсчитываетъ въ теченіе 1897 г. выпустить въ свѣтъ II-й томъ этого словаря объемомъ до 20 печ. листовъ. Этотъ томъ составитъ безплатное приложеніе для подписчиковъ журнала К. С. въ 1897 г. Что-же касается перваго тома, то редакція, по независящимъ отъ нея обстоятельствамъ, разошлетъ его подписчикамъ 1896 г. въ первой половинѣ будущаго 1897 г." (Окрема оповістка). На жаль, з обох томів видано було тільки 48 сторін на літери А та Б, кінчаючи словом Борозка.

Сї три початкові аркуші вийшли без передмови й реєстру джерел; але з самого словаря видко, що джерелами були деякі

твори українських письменників, друковані до 1870 р. (Котляревський, Квітка, Шевченко, Куліш, М. Вовчок та ин.), збірки етноґрафічних материялів, словарь Шейковського і записи з народнїх уст. Правопис ужито российський офіціяльний (з ы, ъ) і відповідно до його уложено й альфабет. Не маючи передмови, важко сказати які слова брали ся до словаря, а які нї; можна тільки занотувати, що самих слів у надрукованій частинї менше, ніж у відповідній частинї словаря Желеховського, напр. у Желеховського А має до 400 слів, а Київський словарь 219. Українські слова перекладають ся российською мовою, часом подаєть ся й фразеольоґія; прикладів уживання чимало, хоча все ж більша частина значінь без прикладів і не зазначено звідки такі слова взято. Частина прикладів також без джерел, а при другій частинї нотуєть ся автор без назвища творів і без цифрових дат.

З поводу сього пункту дозволю собі сказати кільки загальних уваг, — вони в сьому оглядї будуть, менї здаєть ся, ще й тим до речі, що всї українські словарі, які я знаю і тут зазначив, також нехтують такі дати. Тим часом задля цїлком наукового словаря — неминуча потреба датувати кожне слово точним документальним зданнєм. Така система, задовольняючи вимоги наукового скептицизму, дає змогу завсїгди перевірити, чи добрий переклад і чи добре наведено цитати; той, хто користуєть ся з словаря, вдавши ся до перводжерел, може глибше й ширше збагнути значіння слова і способи як його вживати; зібраний таким робом і перевірений материял лишаєть ся назавжди міцною підвалиною для наукового словаря, хоч би сама праця, в якій той материял згуртовано, була й мала, неповна[1]).

---

[1]) Як легко, не додержуючи сього способу, помиляти ся, видко й на київському словарі. Напр. при слові Баба, знач. 1-ше, є приклад: „Як лаяти старих бабів“ і зазначено коротко, що се з М Вовчка, тим часом приклад сей узято з поеми С. Александрова „Вовкулака“ („Южный русскій зборникъ“ А. Метлинського, 87); при слові Бенкетарь приклад: „Пани поробились домонтарями, бенкетарями“ і зазначено, що це з Квітки, тим часом це з Кулїшевої книжки: „Г. Квітка (Основъяненко) и ёго повісті“ (Спб., 1858), див. стр. X; така сама помилка й при слові Благость: зазначено приклад з Квітки, а він з тієї ж Кулїшевої книжки (стр. XXII); при слові Блудяжка приклад: „Коси різали блудяжкам“ і зазначено, що се з Максимовича, тим часом се цитата з „Наталї“ Макаровського („Южн. русскій зборникъ“ Метлинського, 35). Так саме можна знайти помилки і в самих цитатах, напр: при слові Бадилля: „Чорт і баба викопали картоплю, і чортові зосталось саме бадилля“; сю цитату ніби взято з „Сказокъ“ Рудченка,

Врешті мені лишаєть ся згадати ще про один словарь. Р. 1904 в Чернівцях (Буковина) видано „Руско-нїмецкий словар“ д. Омеляна Поповича. Самого словаря в йому 318 стр. по дві шпальти. Тут даєть ся короткий німецький переклад тим українським словам, які автор взяв до своєї праці; нї прикладів, нї фразеольоґії нема; у словарі зазначено „nicht bloss die Bedeutung, sondern auch die Deklination und Konjugation der in dasselbe aufgenommenen Wörter“ (див. передмову). Джерел не показано. Видимо словарь цей — шкільний підручник.

Шкільний підручник і „Руска правопись зі словарцем“ (Львів, 1904): мета словарця (на стр. 26—152) зазначити як треба писати слова; часто даєть ся й польський переклад[1].

Така, в головних рисах, історія розвитку української лексикоґрафії до нашого часу. Історія ся дозволяє нам сказати, що

тим часом там стоїть у казці про чорта й бабу так: „Ото вони викопали картоплю, а йому оставили саме бадиля“ (I, 52); при слові Байдара цитата з Шевченка:

Посунули по синій хвилї,
Поміж кригою, в Сир-Дар'ю...

а треба: „поміж кугою“ (рослина така), див. „Кобзарь“ (Київ, 1899, 346) або „Поезиї Т. Ш.“ (вид. „Просьвіти“, 1902, стр. 47); при слові Богила цитата з Шевченка: „І твій барвінок хрещатий“, а треба: „І твій барвіночок“ (Кобз., 277, Поез. 91) і т. и. Певна річ, що як би кожен приклад мав цифрову дату, то й самих помилок таких було б менше, і знайти та поправити їх було б лекше; тепер же се можливо хиба випадком.

Не розглядаю детальнїйше київського словаря, бо більше його й не було. Увесь материял, який був задля його, пішов, у купі з иньшим материялом, до „Словаря украинскаго языка“, який, на прикінці р. 1904 подано до российської Академії Наук.

[1]) Чимало словарців знайдемо по всяких галицьких шкільних підручниках, напр.: „Руска читанка для шкіл виділових (Льв., 1904), на стр. 398—419 українські слова поясняють са по українському, часом і польському; „Вправи латиньскі“ для I і II кл. (Штайнера і Шайдлера, переклад Р. Цеглинського, Льв. 1901, 1902) та для III та IV кл. (Прухніцкого, перекл. І. Огоновського, Льв., 1897, 1898) українські слова поясняють ся по латинському або навпаки; такіж словарці при „Грецких вправах“ (Вінковского і Таборского, перекл. Г. Цеглинського, Львів, 1899) та ин. Окремо виданий „Словар до Гомерової Одиссеї і Ілїяди, зладив Іляріон Огоновский“ (Льв., 1900, 433 двохшпальтових стр., 8⁰), де грецькі слова вияснюють ся по українському. Див ще маленький „Церковний словарецъ“ В. Чернецького, де слова славянські, взяті з церковних книг, поясняють ся „русскою“ мовою, тобто мішаниною мов української, московської й польської (Накладом Ставропиг. Института, Льв., 1889, стр. 51, 32⁰).

у нас назбирано чимало лексичного материялу, було чимало початків словаря і є кільки словарів і підручників більше або менше добрих; але науково обробленого словаря, що обхопив би хоча б той лексичний материял, який постачили нам етноґрафічні збірки та твори ліпших наших письменників, все ж у нас досї нема. Ще й надто: менї здаєть ся, що в нас і до сього часу не виробилось доброго методу нї що до записування лексичного материялу від народу, нї що до складання самого словаря. Через що я так думаю — видко, менї здаєть ся, з тих поодиноких уваг, які менї доводило ся тут робити з приводу тієї, чи иньшої працї. Та инакше воно й бути не могло: на Українї російській і до сього часу заборонено українське слово і нема такої інституції, яка могла й хотіла б працювати задля сього дїла, поодинокі ж особи не виявили досї такої енерґії, яка поборола б сю перешкоду; на Українї ж австрійський хоч і є добра наукова інституція і працює вона дуже інтенсивно, та мабуть одними руками всього не вхопиш, а надто, як се така велика праця.
Дожидатимемо її від нових часів...

1905. I. 24.
У Київі.

З літературної спадщини Василя Ільницького.

Подав **Іван Созанський.**

Після смерти Василя Ільницького (ур. 22/IV 1823, пом. 15/IV 1895 р.), колишнього директора академ. ґімназиї у Львові, дістали ся його папери до бібліотеки Наукового Товариства ім. Шевченка. Ціла ся збірка, зложена з кількадесяти аркушів паперу, не вчисляючи тут спорої скількости поодиноких листків, заховала ся доволї гарно. Поруч більше або меньше цїнних урядових паперів, записок, матеріялів і т. и., містить вона в собі поважну частину ориґінальних праць Ільницького, почавши від його записок з унїверситетських часів, а кінчачи тими, правда незугарними віршами, які складав покійний в останнїх лїтах свойого житя[1]).

Сї замітки читав я на „Лїтературних вправах“ Вп. проф. дра К. Студинського, якому складаю на сїм місци щиру подяку за подане менї жерел та вказівок що до самої працї.

[1]) Папери по пок. Ільницькім передав бібліотецї о. Ол. Стефанович, який і зладив до них катальоґ. Рукописну спадщину В. Ільницького ділимо на отсї ґрупи:

I. З лїтературних праць Ільницького.

А. Записки до національного житя галицьких Русинів:

1) Собор учених Русинов 19—26 жовтня 1848.

2) Проект орґану „Матицї“.

3) Рôкъ 1848.

4) Завязане Рады рускои въ Станиславовѣ. Буча польска.

5) Зъѣздъ ученыхъ въ Львовѣ.

6) Способы, якими Поляки Галицкі̂ намагають ся розслабити организмъ народный Русинôвъ.

Із сеї рукописної спадщини вибираємо що найцікавійший матеріял, який в неоднім напрямі кидає нам нове сьвітло на культурний рух галицьких Русинів від р. 1848 почавши.

Заки приступимо до характеристики сього матеріялу, а спеціяльно споминів Ільницького, мусимо замітити, що не свобідні вони від анахронїзмів, перекручень прізвищ і т. п. недокладностий, які ми, в міру потреби, в примітках справляємо, а які повстали тому, бо деякі спомини Ільницького писані кількадесять літ після подій, коли в памяти автора затерло ся не одно вражінє, чи там подробиця. Не вважаючи на се одначе, сей матеріял не стратив на вартости.

Записки Ільницького служать наглядним сьвідоцтвом, що автор слідив за кождим проявом народньої роботи, сам брав в нїй активну участь, а ставувши раз твердо на народнім ґрунтї, зістав на нїм щирим робітником до останньої хвилї свого житя. Він не дав ся потягнути у сю безодню „обєдинительного“ на-

Б. Автобіоґрафія Ільницького, від дитинячих лїт аж до р. 1845. Опис подорожий автора. Усе майже друковане. Пр. пор. „Русалка“ 1866, „Слово“ 1864, „Читанка“ Партицького 1871, і в ин.

В. Белєтристичні твори:

а) поезиї, здебільшого друковані в „Читанках“ автора. Крім ориґінальних, 3 переклади з Міцкевича і один Ленартовича. Вартість останнїх майже нїяка.

б) повісти і дрібнїйші оповіданя:

1) Рогнѣда Горислава (дат. нап. 1/XI 1860), друк. у Львові, 1860.

2) Романъ Дуля. Подорожь послюбна, друк. в „Зорі“ 1881, ч. 11—14.

3) Князь Романъ Данило и єго жена Ґертруда, друк. в „Зорі“ 1883.

4) Настася, драма (ман. не цїлий), друк. у Львові, 1872.

Г. Наукові твори:

1) Мысли надъ образованіемъ малорускоґо языка.

2) Славянска философія за Лѣбельтом.

3) Die ruthenische Sprache in ihrer Stellung zu anderen Mundarten. (Рук. мабуть з часів унївер.).

4) Стародавный Звенигородъ (мануск. неповний), друк. у Львові, 1861.

II. Miscellanea.

1) Кореспонденція.

2) Нотатки і урядові письма. Деякі цікаві для історії нашого шкільництва.

III. Матеріяли до шкільних книжок.

IV. Принагідні промови і церковні проповіди.

V. Нїмецькі вироби.

пряму, в яку вже в пядесятих роках XIX в. попали що найкращі сили Галицької Руси, але зістав вірним сином того народа, з посеред якого вийшов.

З записок Ільницького друкуємо отсї:

I) Рôкъ 1848.

II) Завязанє Рады рускои въ Станиславовѣ.

III) Собор учених Русинов в 2 редакціях.

IV) Виклад про славянську фільософію.

V) Проєкт орґану „Матиції“.

VI) Мысли надъ образованіємъ малорускою языка.

VII. Листи, числом 8.

В першій записції згадує Ільницький про своє висьвяченє, завважує, що першу преповідь виголосив по польськи, наводить розмову з якимсь мешканцем Львова, з якої довідуємо ся про враженє, яке викликало наданє конституциї серед людности міста, підносить нетактовне поведенє тодїшнього польського орґану зглядом Русинів, оповідає про недостачу ширшого образованя у співтоваришів, про почин орґанізациї поміж руським народом та консисторську куренду, що взивала Русинів до закладаня „Рад“.

На зазив Головної Ради Руської, щоб „...вставати съ долгого сну... двигнути ся разомъ, щобы пôднести народнôсть нашу и забезпечити данñ намъ свободы“[1]), завязала ся також Руська Рада в Станїславові. Її головним ініціатором був Григорий Шашкевич, парох з Угринова[2]).

Опис сьвята заснованя сего товариства маємо в записках нашого автора і споминах Шанковського[3]). Вже з гори зазначимо, що спомини сього останнього далеко докладнїйші, а іноді вірнїйші нїж записки Ільницького, хоч загалом беручи, спомини обох авторів є майже тотожні[4]).

Найцікавійшим епізодом, що лучив ся в часї сьвята в Станїславові, був виступ Антона Могильницького. Про його ролю, яку він там відограв, згадують і Шанковський і Ільницький.

---

[1]) Пр. пор. Зоря Галицка, 1848, ч. 1.

[2]) Статя дра Франка в Житю і Слові з р. 1897, с. 119—20.

[3]) Воспоминанія изъ недавной бывальщини Амр. Шанковского. Родимый Листокъ, Чернівції 1880, с. 72.

[4]) Шанковський прим. нїчого не згадує про сцену зі „шварц-ґельбером“ Жулавським. Не вірним мабуть у нього і се, нїби військо стояло чисто для „паради“. Ільницький навпаки зазначує, що мало воно хоронити Русинів супроти напастий польських шовінїстів.

З записок останнього довідуємо ся ось що. Після богослуженя удали ся зібрані до винайменої хати, щоби перевести вибір виділу Руської Ради. ...„Ажь тутъ наразъ входить до салѣ кôлькохъ контушевыхъ Поляковъ (поблизькихъ либонь помѣщиковъ). На мовницю вдеръ ся на самый передъ пок. Антонъ Могильницкій и перекабаченый Поляками, взявъ краснорѣчивыми словами промовляти за згодою съ Поляками". Перший Шашкевич перервав йому бесїду, через що контушові счинили бучу; крилошанин Шанковський візвав селян, які по свойому зробили лад з Поляками. Так оповідає Ільницький. Натомість зі споминів Шанковського та вісток поданих про ту подію в тодїшних польських часописях виходить, що доперва після отвореня зборів проф. Прокопчіцом, виступив Могильницький, якого промови з початку всї з симпатією слухали. І доперва, коли він почав промовляти за згодою з Поляками, підносити їх заслуги для Русинів, підняв ся в салї крик, а Могильницький, стягнений за одїж таки близьким своїм сусїдом о. П. Ц., парохом з Вікторова, вийшов зі салї[1]).

Так отже зі споминів Шанковського і записок нашого автора виходить, що Могильницький вплутав ся в досить нечесну справу та мовби з намови Поляків, виступив умисно з похвалами останнїх, щоб розбити збори, а тим самим не допустити до заснованя товариства.

Ільницький, говорячи про причину, задля якої Могильницький виступив з похвалами Поляків, каже загально, що його „перекабатили" Поляки.

Сей висказ „перекабаченый", яким наш автор надїлив автора „Скиту", опирає ся на тій версиї, яка кружила між руською інтелїґенциєю Станїславівщини, а яка найшла місце і в споминах Шанковського. Зрештою, колиб навіть сей епітет мав за собою який-такий реальний підклад, то чомуж не повторив його, а далї близше не здефінїював наш автор біоґрафови Могильниць-

[1]) „Dziennik narodowy". Lwów 1848, ч. 61, допись зі Станїслава з дня 31 мая; дальше „Gazeta lwowska" 1848, ч. 87, с. 600, статя: „Rzecz domowa". Матеріяли про сьвято в Станїславові та бучу, яка там счинилась, повитягав з тодїшних польських часописий др. Франко і надрукував в статї: „Знадобы до житеписи А. Могильницкого". Зоря, 1885, с. 264. Шанковський op. cit. с. 72—3. Під початковими буквами П. Ц., поданими Шанковським, треба розуміти о. Петра Целевича, тодїшного пароха в Вікторові. Пор. Schematismus universi venerabilis Cleri archid. metr. gr.-cath. Leopol. pro anno 1848, с. 87.

кого, проф. Лучаківському, який і питав Ільницького про сю вельми цікаву подію[1]. Се б була одна причина, задля якої не можна привязувати більшої ваги до висказу Ільницького. По друге, колиб навіть Могильницький справді допустив ся нечесного вчинку, ідучи на руку Полякам, то чейже не був би прошений, три місяці після свойого виступу в Станїславові, на з'їзд „учених" до Львова[2]. Се булиб наші гадки не без правдивого підкладу, які опрокидують так висказ Ільницького як і Шанковського про нечесний вчинок Могильницького.

Але ми маємо документальне сьвідоцтво, на якім опираючись, мусимо рішучо ствердити, що виступ Могильницького на завязаню Руської Ради в Станїславові не походив з нечесної ініціятиви, та що се прямо була калюмнія, коли загально говорено, що він дав себе за якесь моральне, чи навіть матеріяльне винагороджене перетягнути на сторону Поляків. Наше пересьвідчене опираємо на листі самого Могильницького, писанім кілька день по тій афері, до сучасника Якова Головацького[3].

Не в порівнаню цїннійші записки Ільницького про собор „учених" Русинів ві Львові 1848 р.

Докладний опис нарад з'їзду „учених" маємо у Головацького: „Историческій очеркъ основанія Галицко-Рускои Матицѣ", однак записки Василя Ільницького, який рівнож брав участь на з'їзді, значно його доповнюють. З'їзд „учених" Русинів найшов у нашого автора подвійну обрібку. Перша походить таки з р. 1848, друга написана трийцять кілька літ пізнійше.

На перших трох засіданях „учених", з незвісних нам близше причин Ільницького не було. Брав він участь в нарадах „учених" доперва на четвертім загальнім засіданю. В першій записцї про „собор" подає Ільницький коротенький реєстр бесідників, висловлює коротенькі, але ядерні враженя, які викликали їх промови, зупиняє ся довше над особою одного з бе-

---

[1]) Пор. Антôнъ Любичь Могильницкій: его житє, его значѣнє. Нап. Константинъ Лучаковскій. Справозданє дир. акад. гімназиї. Львів 1887, с. 35.

[2]) На з'їздї не міг Могильницький явити ся з причини холери в його парохії. Пор. Головацкій, Историческій очеркъ основанія галицко-рускої Матицѣ и справозданье первого собору ученыхъ рускихъ и любителей народного просвѣщенія, с. CXI.

[3]) Пр. пор. Лист Антона Могильницького до Як. Головацького в „Додатку" до нашої працї, ч. 1.

сідників, Яблоньского та його промовою, про яку Головацький не згадав анї слівцем[1]), бо так особа Яблоньского, як і його промова не були по нутру деяким Русинам.

Далеко ширше обробив Ільницький сю саму тему, себто собор „учених", в другій своїй записцї, спорудженій трийцять кілька літ пізнїйше чим перша.

Ся записка Ільницького, про яку говорити-мемо, значно розширена епізодами, що лучили ся авторови за цїлий час його перебуваня у Львові. Автор оповідає деталїчно, де зібрали ся учасники з'їзду, подає коротенький зміст бесїди Левицького, Устияновича та Яблоньского[2]), висловлює вражінє, яке мав з їх промов, підносить одушевленє, з яким принято бесїду Яблоньского, зазначує невдоволенє крилошан, яким не по нутру були слова Яблоньского, та подає дуже цїкаві вістки про бенкет, який закінчив „собор учених".

Не забув також згадати Ільницький про свій виступ на секциї фільософічній, про який рівнож, з невідомих причин, Головацький анї словом не згадав. Ільницький вважає себе

---

[1]) Ось як оправдує Головацький поминенє промови Яблоньского: „Бесѣда Г. Генрика Яблоньского не була до протоколу дѣйствій съѣзда ôтдана", пор. Очеркъ, op. cit. c. CXIX, примітка.

[2]) Сего бесїдника не називає Ільницький, бо його назвиско „прозабувъ", але в опису зверхньої постави та змісту його промови, який годить ся з тим, що поданий в 1 зап., виходить, що був се нїхто иньший тільки Яблоньский. Про того „вольного украинця", як зове Яблоньского Ільницький, знаємо, що се був Поляк, еміґрант з Росиї. У Львові, де після еміґрациї оселив ся, став він співробітником „Dnewnyk-a ruskoh-o", орґану ренеґатів-Русинів та польських шляхтичів, які в супереч шляхотним змаганям Руської Ради, старали ся притягнути руський нарід на свою сторону, а коли се їм не вдало ся, тодї доносами чорнили руських патріотів та на кождім кроцї кирпили Русинам, маміряючи між иньшим розбити „собор учених". В тій то часописї поміщував Генрик Яблоньский свої патріотичні поезії під крипт. Г. Я. прим. поезія: „Muczennykam wolnosti z r. 1847", або „Думка въ степахъ" (пр. пор. Dnewnyk ruskij 1848, Cz. 4 i 7). Крім тих віршів друкував Яблоньский осібно иньші, прим.: „Piśń o Wyszniowskim", видана під псевд. 1848 р. Естрайхер вважає автором хибно Льва Яблоньского, хоч зложив сей вірш Генрик Яблоньский. Пр. пор.: Библіографія Ів. Левицького, т. I, с. 40. Після упадку „Dnewnyka" виїхав Яблоньский на Угорщину, а потім з тамошніми революціонерами до Туреччини. Там став він перекладчиком при французькій кватирі, відбув східну кампанію, а в кінци дістав місце франц. конзуля в Занзібарі, де й помер. Пр. пор. Шанковського op. cit. c. 55—56.

значно більшим знавцем фільософії від провідника секциї Гарасимовича, про якого говорить:

„Вôнъ небораčиско не знавъ бôльше нѣчого сказати, якъ те, що учивъ ся въ школѣ, и що зъ книжокъ проф. Гануша выписавъ". Яко pendant до опису „собору учених", подає Ільницький чотиростих, який написав Мохови, прихильникови фонетики на дверах комнати, де ночував, один із його противників, наводить й відповідь Моха[1]) та оповідає дуже цікаву, хоч таємничу стрічу з якимсь диваком Домчевським. Ми зазначимо від себе, що хоч Ільницький чванив ся знанєм фільософії, хоч намагав ся бути фільософом, таки ним не був, одначе його реферат про словянську фільософію за Лібельтом, абстрагуючи від його вартости, таки в своїм часї був у нас чимсь особлившим і тому печатаємо його.

До проґрами орґану Матиці, поданої нами дальше, нотуємо від себе отсї поміченя.

Справу часописї Матицї підняв був Микола Устиянович в письмі до Головної Руської Ради, в якім домагав ся скликаня собору „учених" до Львова[2]). Але невважаючи на щирі інтенциї самого ініциятора та загальних рішень з'їзду „учених", в тій справі нїчого не зроблено. Вправдї на загальних зборах сього „общества просвѣщенія народного", як Матиця спершу звалась, які відбули ся 1 (13) марта 1850 р. „ухвалено, — як пише тодїшний руський орґан, — старати ся о изданіє часописи Матицы, и уложеніємъ програму, и той обвѣстити, чи бы не було достаточныхъ предплатителей"[3]), але само дїло виданя орґану таки на тій ухвалї зборів покінчило ся. На ново піднято се питанє в р. 1853. Тодїшний виділ Матицї звернув ся до визначнїйших людий з візванєм, щоб виповіли свої гадки, як має виглядати будуча часопись товариства[4]). І як раз поданий по-

---

[1]) Сей чотиростих, що наводить Ільницький як відповідь Моха, був лишень малим фраґментом „епопеї", яку зродила у нас незгода в справі уживаня деяких букв пр. ъ, ы, въ, лъ і т. д. Повнїйші тексти подає І. Левицький в статї: „О Галицко-Русскомъ языцѣ", в від. „Вѣстнику" 1851, с. 255 і 256.

[2]) Головацький op. cit. c. XVIII.

[3]) Пр. пор. Зоря Галицка з р. 1850, ч. 29, точка V.

[4]) Пор. проєкт Ільницького і лист о. Соневицького, писаний до Якова Головацького д. 4/III 1853 р. Збірник фільол. секц. Наук. тов. ім. Шевченка т. VIII, с. 46—7. Дальше до тої самої справи належить справоздане виділу Матицї на загальних зборах 29/VI 1853 р., де читаємо:

низше текст містить в собі відповідь Ільницького що до зверхнього і внутрішного вигляду часописі. Не станемо розводити ся широко над сим проектом, який вислав Ільницький до виділу Матиці в справі її орґану, скажемо коротко, що автор велить мати на оці народню мову, а що дотичить змісту, поміщувати в ній річи інтересні та загально зрозумілі.

Не малу літературну вартість має остання статя Ільницького п. з.: „Мысли о образованію малорускаго языка". Вона має для нас двояку вартість, бо по перше подана в ній коротенька вправді, але вірна характеристика нашого літературнього прямованя в 40-вих і дальших роках мин. ст., а по друге — виказана в ній, як слід, нестійність змагань деяких наших письменників, що намагали ся ввести до літератури не мову свого народа, але чужу, по їх гадці „образовану", якої уживає висша верства великоруської суспільности.

Принуку до написаня сеї статї дала Ільницькому відповідь Устияновича Плятонови Костецькому на його „напасти" супроти Дідицького. Щоб належно зрозуміти відповідь, яку дає наш автор оборонцеви Дідицького, не зашкодить близше приглянути ся тій полеміці.

Плятон Костецький накинув ся на Дідицького, як на такого, що перший посьмів вже від р. 1848 вводити московщину на галицький ґрунт, що він, ще недавний сподвижник ідеї незалежности польського народа, поважив ся запрезентувати Галичанам „Слово о полку Ігоря", сю найкращу і правдиву руську памятку, в мові урядово-московській. Дідицький — по словам Костецького — переробивши повість анґлійськвго письменника Ґольдшміда, подав її в руки руської публики в чисто російській мові як твір питомий, оснований на житю галицького попа. Під сею повістию треба розуміти „Отець Игнатій". Найсьвіжійшим доказом ґравітованя Дідицького на північ, по гадції Костецького, був сьвіжо виданий ним альбум (в честь Яхимовича), який видавець заповів спершу під заголовком: Зоря Галицка на рік 1860, а коли вже мав в руках матеріял 54 авторів, тодї „folgując swojej żyle moskiewskiej", назвав

На общомъ засѣданію было ухвалено (роз. на зборах 1850 р.), щобъ Матица выдавала часопись. Якъ вѣдомо Вашимъ Всечестностямъ сдѣлали мы возваніе до нѣкоторыхъ мужей, дабы намъ изъявили въ томъ предметѣ свое мнѣніе. Припадало бы послѣ тѣхъ дописей дальшое дѣланіе пердприняти. Пр. пор. Зоря Галицкая з р. 1853, с. 218.

книжку чисто по российськи: Зоря Ґаліцкая на ґод 1860. Дідицький — на гадку Костецького — веде Русинів простим шляхом до Калуги та Москви. Але змаганя його і „tatarwy moskiewskiej“ даремні, бо коли такий Лозинський, довгі часи безпощадно гноблений подібними Дідицькому, або такий Устиянович, котрого статї, як антимосковські, не находили місця в „Вѣстнику“, коли ті два письменники серед невідрадних житєвих обставин націслали до альбума свої твори, то се служить найвимовнїйшим знаком, що Русь вже прочунялась з москоськких ударів, та надїя, що розвине широко свій прапор мимо горячїйшої московської пропаґанди [1]).

На сім місци зупинимо ся та скажемо кілька слів про Миколу Устияновича та його дїяльність від того часу, як виступив він на лїтературнім полї аж до тої пори, коли спроневірившись власним ідеям кинув каменем на свою роботу.

Устиянович, як відомо, був одним із перших, в яких груди сильно запалав огонь любови до свойого народа та його мови, огонь, що мав своє жерело в звісній „трійцї“. Повний ентузіязму для тих ідей, що живив в серцю Маркіянів кружок, один із перших дає він почин до заснованя товариства „Головної рускої ради“, яку боронить опісля від напастий „Руского Собору“, скликує собор „учених“ до Львова 1848 р., стає його душею, — словом в р. 1848 Устиянович був одним із перших, що взялись до національної і просьвітної орґанїзациї народа. В патріотичній своїй бесїдї, яку виголосив він на згаданім з'їздї, висловив ся він ось як про народню мову: „Найдорожшимъ маєткомъ народа єсть языкъ єго, ôнъ єсть душею, ôнъ єсть ядромъ єго жизни. Тыкаєшся бесѣды, тыкаєшся єго жизни, хватаєшь му за сердце и сполняєшь убійство не єдного чоловѣка, але міліонôвъ“, або в продовженю, „Залишивши бесѣду нашую учинимо сьвятокрадство народного престола Руси... ...Хтожъ бо въ Славяньщинѣ не знає тои мовы святои Руси, ...хто не знає барвы, цвѣту и вони тои лѣторосли золотобережнои Украины“ [2]).

І дїяльність Устияновича йшла якийсь час в парі з його словами. Найкращим доказом того були його поезиї, друковані в „Зорі Галицкій“ в роках 1848—50, яку видавано в мові хоч неодно-

[1]) пр. зр. Przegląd powszechny z r. 1861 N. 97, 99 i 101 статя Плятона Костецького „Recenzya Zorji Galickiej“.

[2]) Головацький op. cit. стр. 8—9.

цільній, але за се чисто народній. В народній мові редаґував Устиянович в р. 1848 і якийсь час 1849 „Галичо-Рускій Вѣстникъ“ (хоч незаперечна і ту мала закраска российської мови) та друковав там свої поезиї і повісти. Після перенесеня сеї часописї до Відня, повертає Устиянович на свою парохію, де не покидає пера. В „Зорі“ з р. 1852 докінчує він свою повість: „Страстный Четверъ“, але вже в дальших двох річниках сеї часописї не стрічаємо ся анї разу з його творами. І якаж могла бути причина його мовчаня?

Вже від р. 1850, від коли редактором „Зорі“ став Гушалевич, можна добачити, незамітні зрештою, тенденциї деяких людий, головнож таки самого редактора, ввести до часописи мову російську замість своєї народної. Найліпшим доказом того служать анонїмні дописи, поміщувані в часописї не без охоти та симпатиї редактора, а які дали почин до першого роздору [1]).

Коли Гушалевич уступив з редакциї „Зорі“, а його місце заняв Дідицький, що до мови часописї не зайшла жадна зміна. Новий редактор видавав „Зорю“ (1853 і з почат. 1854) в мові мертвій, а Сев. Шехович, що обняв редакцію в серединї 1854 намагав ся видавати часопись в мові великоруській. Таким робом ясною стане нам причина, яка не дозволяла Устияновичу печатати свої твори в „Зорі“ в р. 1853 і 1854. Тому друковав він їх в „Отечественн-ім Сборник-у“, додатку до віденського „Вѣстника“, який після уступленя сьвідомого панруса Ів. Головацького [2]) в тім часї, коли „Зоря“ що до мови сходила на манівцї, виходив в мові чистій народній під редакциєю Вислобоцького.

З поміж віршів, які поміщував Устиянович в „Отечественнім Сборнику“, найзамітнїйший один підписаний повним іменем поета Ґенеза сеї поезиї така.

В 50-их роках м. ст. відзивали ся у нас, иногдї публично в часописях, наріканя на недостачу людий відданих працї коло

[1]) Нпр. пор. допись з Кошиць уміщ. в 48 ч. „Зорі“ з р. 1851 і такогож характеру другу з Пряшева, надрук. в 50 ч. „Зорі“ з р. 1852. Відповідь на останню написав Григ. Шашкевич та післав до „Вѣстника“. Завдяки одначе Ів. Головацькому, якому не подобалось се „дурачество“, не надруковано її. Пор. Збірник секц. філ. Наук. Тов. ім. Шевч. т. VIII стр. 25—7. Лист Ів. Голов. до Якова з дня 1/IX 1852 р.

[2]) Уратовали „Вѣстникъ“ від змосковщеня головно Ковальський та Шашкевич, завдяки яким Головацький уступив з редакциї. Пор. що йно наведене жерело.

народа; підношено також закиди против патріотів з р. 1848, які не давали про себе жадної чутки[1]).

Такі докори в части звернені були і до Устияновича, який в стиху: „Отвѣтъ многимъ", поясняє причину, задля якої ревнійших патріотів огорнула неохота до праці народньої. Подамо кілька цитатів з сього стиха.

„И вы спросите насъ, чому замовклы мы?
Про що утихла пѣснь святои яры?
. . . .
. . . Чи не видите вы,
Якъ коплютъ скванно грôбъ, роздаютъ братямъ свѣщи,
Съ їереямы чужихъ мужъ заводятъ похоронъ,
. . . .
Въ якъ сѣре платьє строятъ святу невѣсту,
Галича красну мать, провадятъ въ рôдный храмъ
Прискорбну якъ Марія, якъ Марія чисту
До широкои колоды, на жертву їдоламъ?
. . . .
Глумлятъ ся єй въ лице, соромлятъ родиму красу,
Въ святыни мирныхъ сердецъ, творятъ лихій роздоръ
Вредный „владикамъ симъ", ѕловѣщій „скотопасу"?[2])

З наворотом подибуємо Устияновича в „Зорі" 1855 р. Вже з кінцем р. 1854 часопись виходила в народній мові, після того, як Ставропиґія усунула Шеховича, а візвала на редактора Савчинського. Останній, прибравши собі до помочи талановитого Костецького, Згарського та Климковича, заповів, що часопись вбере ся в одежу, яка їй до лиця, вияснив причини, задля яких „Зоря" не могла належито розвивати ся, бо деякі люди „обезъчелили ся, болотомъ обкидати писательôвъ", дорогих руському серцю та висловив надію, що не треба буде „абы Зори красный написъ могильній положити" — на що заносило ся, але з огляду на се, що деякі з письменників зголосили свою участь в часописи, можна сподіватись, що „Зоря" зістане на галицькім ґрунті, а не піде поза Збруч, куди пхали її попередні редактори[3]).

---

[1]) Прим. Допись изъ Жолкôвского. Зоря Галицкая 1854 ч. 3.

[2]) Отечественный Сборникъ. 1854 стр. 11. В тім додатку друкував Устиянович свої твори під псевдонїмом: „Дротаръ", „Наумъ", або криптон. „ъ", „Н. изъ Н.", Н. У. Загал, мабуть, не знав про се, тому деякі, думаючи, що поет притих, робили і йому закиди, що він замовк.

[3]) Пор. Зоря Галицкая, 1854 р. ч. 50 і 1855 р. ч 3.

В „Зорі“ 1855 р. надруковав Устиянович кілька поезий, але вже в дальшім річнику не находимо анї одного його твору. Дописував тільки до „Отеч. Сборн.“ до р. 1858. Взагалї в рр. 1856—9 можна запримітити у Устияновича що раз меньшу лїтературну дїяльність, ба і в його поглядах наступає страшна зміна. Опинившии ся в незавидних відносинах матеріяльних, а не визначаючись стійностю характеру, щоб зарадити лихови, не нарушаючи своєї чести, перехиляє ся Устиянович раз на сторону Поляків, то знов на бік москвофілів[1]). Попирає змаганя Ґолуховского ввести у нас лат. азбуку, пишучи в тім напрямі статю до „Вѣстника“[2]), іде до Ґолуховского і Лянцкороньского з прошенем парохії в Роздолї, а щоб в останнім дїлї не спиняли йому сьвятоюрцї, зближає ся до москвофілів, почім явно зазначує свій перехід на їх сторону в р. 1861[3]).

Саме в тім роцї надруковав Устиянович в „Слові“[4]) відповідь Пл. Костецькому, на його рецензию „Зорі Галицкої“, а виступив так отверто і в такім сьвітлї представив цїлу справу, що навіть сьвідомому москвофілови, Гушалевичу ся відповідь не подобалась[5]). Бажаючи очистити Дїдицького „з болота“ каже Устиянович, що не повість Ґольшміда, але він сам подав Дїдицькому основу до повісти: „Отецъ Игнатій, рускій приходникъ изъ Соломянки“[6]); що не Дїдицький промостив дорогу российській мові до Галичини, але хто иньший. Далї оповідає одну подїю, яка стала ся на засїданю „Матицї“ 1849 р. Члени засїданя мали рішити, якою мовою має „Матиця“ видавати свої твори. Більшість учасників заявила ся за тою мовою, якою говорить 15 мілїоновий наш народ. Тодї виступив Петрушевич та „доказалъ достаточними доводами“, що мова лїтературна в Росиї не мова народа, але чисто „образований“ лїтературний языкъ,

---

[1]) Вп. сов. Вахнянину і дру Студиньскому говорив недавно померший син Миколи, Корнило Устиянович, що батько його побрав раз „пособіе“ в висоті 300 зр. чи рублїв. Як жилось Устияновичу на парохії в Славську сьвідчить його лист до Козановича. Пор. „Додаток“ ч. 2.

[2]) Пор. Збірник фільол. секциї Наук. Тов. ім. Шевченка, Т. VIII, стр. 440—42, лист Дїдицького до Як. Головацького з р. 1859.

[3]) Тамже стр. 479—80, лист Ів. Головацького до Якова, писаний 19/XII 1859.

[4]) Нѣсколько словъ въ отвѣтъ на статію Г. П. Костецкого: Recenzya Zorji Galickiej, Слово, 1861, ч. 4—7.

[5]) Збірник op. cit. стр. 502—4, лист Гушалевича до Я. Головацького, писаний 7/XII 1861.

[6]) Ся повість була друков. в „Зорі Галицкій“ 1853, ч. 1—22.

ріжний від российського народного, що неосьвічений Русин не в силї зрозуміти мови Москаля, як і неосьвічений Москаль не зрозуміє своєї письменної мови, а тільки родом Русин зможе зрозуміти без граматики сю осьвічену мову. Доказав далї, що Петро Великий ужив руської мови, як спільного звена для всіх народів своєї імперії, що Москва засиляє ся творами писателїв з над Днїпра та Буга вже від давна, але се причиняє ся до очищеня мови з болгаризмів і русизмів. Коли б навіть і галицькі Русини приняли мову народню як лїтературну, то таки ся мова колись зійде ся з тою „образованою“ российською. Після таких язикових ельокубраций Петрушевича, більшість учасників засїданя рішила, прийняти народню мову для творів популярних, сю же „образовану“ примінити до творів „высшой науки“. І від тодї частина письменників пише по народньому, друга знова по „образованому“.

Ба і сам автор відповіди з початку писав по народньому, але коли прочитав кілька поезий Пушкина та повість: „Старый домъ“, коли редаґуючи „Вѣстникъ“ мусів часто на лад народних кувати нові слова, а опісля показали йому їх в словарі российскім Шмідта, прийшов до пересьвідченя, що Петрушевич не минулся съ правдою“, та що мова российських писателїв розвинула ся з мови „Малой Руси“, а що до своєї особи каже: „Такъ ишолъ я уже тогда, ...вмѣсто до нашего Кіева, до московской Калуги“.

На конець скажемо кілька слів про кореспонденцію Ільницького. Всїх листів, яких тексти подаємо, є 8, з того 4 самого автора, один якогось, близше нам незвісного кревняка, чи дуже доброго знайомого Ільницького, иньші три писані людьми, які в своїм часї відгравали значну ролю в літературнім нашім житю. З тих останнїх на особлившу увагу заслугує лист Ігнатия Онишкевича, бо подає нам вірну характеристику умової працї буковинських Русинів кінця 70-тих років, та ґенезу часописї „Родимый Листокъ“.

I. Записки[1]).

Львôвъ дня 20 мая ...

Не одно бачимо на власнѣ очи, чого другѣ не достерегли и нѣгде не записали; не одного досвѣдчаємо, чого другѣ досвѣдчити не могли; не одно дѣлаємъ, чого свѣть не бачить та й не знає: а претцѣнь може оно бути для потомкôвъ цѣкавымъ, тай житє наше народне розсвѣтляючимъ.

Рôкъ 1848.

Саме въ конституцію я свѣтивъ ся на священника. Тогди интеллиґенція наша не говорила инакше, якъ лише по польскѣ, а у св. Юра моя перша пробна проповѣдь була, — по повелѣнію начальства, — польска.

Передъ принятємъ священническо[го] посвященія, кандидаты отбувають реколекціи при строгôй клявзурѣ... Отже мы нѣчоіоСѣнко не знали, що ся въ свѣтѣ дѣяло... Одного дня, була то недѣля, — выйшли мы по обѣдѣ на зелену траву, на морôгъ, що ся спадисто на захôдъ розстелювавъ; (нынка сплантовано сю спадистôсть, и устроєно огородъ капитульный), щобы троха побалакати, закурити люльку и ôдотхнути свѣжимъ веснянымъ воздухомъ... До ушей нашихъ доходили крики незвычайнѣ изъ мѣста, — але мы на се мало що зважали. Ажь наразъ прибѣгає нашь колеґа — содругъ, юриста задиханый, и мовить (по польскѣ): Ажь що-жь то, чи вы не знаєте, що ся въ мѣстѣ дѣє?... та чи не чуєте того ревоту, тыхъ галасливыхъ крикôвъ, що ажь сюда долѣтають? Мѣсто тѣшить ся, мѣсто въ захватѣ: тажь маємъ конституцію!... А отъ Вамъ на доказъ „бѣла кокарда", що у мѣстѣ роздають. На тѣ слова мои колеґи теолоґи занѣмѣли; много зъ нихъ бачу и не знали, що то конституція. Я-же, питомець вѣденьского конвикту, где чоловѣкъ дечого бôльше лизнувъ, а историю . . . . . такой ôдъ дошки до дошки перебивъ, — пытаю прибулого юрысту: „Скажѣть менѣ, чи конституцію дали зъ высше, т. є. самъ цѣсарь, — чи може нарôдъ зробивъ революцію, та домагає ся конституцїѣ?

Пришелець: „Нѣ! конституцію прислали зъ Вѣдня, и оголосили урядово".

На тѣ слова всѣ пресбитеры, не зважаючи на клявзуру, розбѣгли ся; и ôтъ теперь уже не було клявзуры нѣякои.

Одно[го] разу сидѣли мы (пресбитеры) при обѣдѣ, — тай я кажу: „Чи видѣли вы перше число „Ґазеты народовои", котре саме нынѣ выйшло на свѣтъ божій? — — Та чи читали вы тото поздоровленє на

[1]) „Рôкъ 1848", „Завязанє Рады рускои въ Станиславовѣ" і „Буча польска" писані автором у вісімдесятих роках м. ст.

чолѣ его: bracia Polacy, bracia Żydzi! — лишь Русинôвъ тамъ не було!... Чи знаете вы, яку то мае велику донеслôсть? Поляки не узнають насъ Русинôвъ, яко окремый нарôдъ, не узнають рускои народности!... „Менѣ ся видить, що тота наша конституція не довго устоить ся!"

Мои товаришѣ не мно[го] зъ того розумѣли; отже я имъ взявъ толкувати, що Русины мали передъ вѣками свою самостоятельну отчину, що мали своихъ князѣвъ, свою свободу, свôй рай! Що мы туть въ Львовѣ стоимо на нашôй питомôй рускои земли, а що Поляки суть тутка пришельцями, котрî розпаношили ся въ нашôмъ добру, — выперши насъ зъ него, а теперь наветь насъ и за окремый нарôдъ узнати не хотять". Мои товаришѣ, раззявивши ротъ, прилѣжно слухали рѣчей, котрыхъ зовсѣмъ а зовсѣмъ незнали.

Моя приповѣдь борзо осущила ся... Русины старшî, негодуючи дуже, що настала нова Польща, котра не узнае Русинôвъ, взяли допрошувати Епископа Отца Яхимовича, котрого якось инстинктомъ узнали яко моральну голову и представителя справъ рускихъ и народности рускои, — щобы онъ покликавъ Русинôвъ Галицкихъ на народне вѣче, и щобы ся ставъ нашимъ провѣдникомъ... Въ короткôмъ часѣ выйшла консысторска куренда, взываюча Русинôвъ, щобы ся ôддѣлили ôдъ „Радъ" польскихъ, а завязували для себе окремѣшнî „Рады рускî"... Зъ радами рускими державо зъ разу въ тайнѣ а потôмъ явно также и правительство...

Завязане Рады рускои въ Станиславовѣ.

Коло Станиславова въ Подпечарахъ живъ въ той часъ мôй отецъ Стефанъ Ильницкій. Бувъ вôнъ тамъ приходникомъ, — деканомъ и почетнымъ крилошаниномъ и тѣшивъ ся загальною и широко розпростороненою почестью. До него зайшло запрошене вôдъ Рады шварцґельберскои, чисто реакційнои, зложенои зъ гдеякихъ рускихъ священникôвъ и урядникôвъ, на котрои чолѣ станувъ тогдашный Станиславôвскій судовый презесъ Жулавскій. Покойный отецъ мôй, котрому жертвовано председательство, отказавъ ся вôдъ участи, заявляючи прилюдно, що зъ жадною реакційною радою не хоче мати нѣякого дѣла! Въ короткôмъ часѣ завязала ся Рада чисто руска, народна, до котрои складу вôйшли рускî священники, мѣщане и хлопы. И тота запросила Отца на председателя, и отецъ не отказавъ ся... Торжественно обходило ся отворене сего нар[о]дного празника въ Станиславовѣ. На пляцу передъ тогдашнымъ судовымъ будынкомъ (костеломъ по-тринитарскимъ) и шпиталемъ войсковымъ построено олтарь, при котрôмъ покойный Отецъ въ товариствѣ двохъ другихъ священниковъ спѣвали службу божу. День

бувъ прехорошій; було то въ мѣсяцю маю передъ вознесеніємъ. Безчисленна толпа руского народа залягала обширный пляць и прибочнû улицѣ; хоругви церковнû и народнû (золотый левъ на синôмъ поли), сторчали горѣ зъ помѣжь зôбраного люду; гомôнъ розлягавъ ся въ округи. Чувство высше, народне, не знане Русинови, вôдъ вѣкôвъ порабощенному, засіяло, мовь той гôсть зъ небесъ, въ рускôй унылой груди, — и принесло хвилю радости и щастя не очертаємого словами...

Чистымъ, высокимъ звôнкимъ голосомъ, мимо зрѣлыхъ лѣтъ своихъ, заголосивъ покойный батько: Благословенно царство, — а потôмъ Христосъ воскресе!... Здавало ся, що въ тыхъ словахъ вѣщовало ся воскресенє руского народа до житя изъ моральнои смерти.. Добôрный хоръ спѣвакôвъ пôдносивъ торжественно богослуженє... По євангелію выйшовъ о. Шашкевичь (тогдашный приходникъ зъ Угринова, потôмъ Совѣтникъ министеріяльный а на послѣ архипресбитеръ капитулы въ Перемышли) на высоко устроєну амбону (мовницю) и выголосивъ яснымъ звучнымъ словомъ хорошу патріотичну проповѣдь, котра кождого Русина, присутного сему торжеству, до живого зрушила... Не забуду нѣколи сеи пригоды, случайно приключившои ся, а котра захватъ, вже и такъ великій, ще дуще пôднесла... Коли Шашкевичь мѣжь иншими, сказавъ тотû слова: „и Левъ рускій, на тотû кривды, потрясає зъ негодованємъ золоту гриву свою!“ саме тогди повѣявъ легкій вѣтрець и розстеливъ передъ очима зрѣтелѣвъ руску хоруговъ, охляплу, и звисѣлу, — и заблисъ въ цѣлôй своѣй красотѣ золотый левъ на нѣй вôдъ лучей сонця... Нарôдъ, якъ бы на якій знакъ, загомонѣвъ однимъ голосомъ удивленія, а жовняры, поставленû въ лавахъ за народомъ, будьтобы для увеличеня торжества, а то радше для охороны супроти розъяреныхъ Полякôвъ, — дали сальву...

Пôдъ часъ торжества попереберали ся були деякû рускû академикû въ рускій стрôй народный: красно вышиванû сѣраки, синѣ широкû штаны въ выкоченыхъ холявыхъ, краснû поясы ремѣннû або зъ червонои заполочи, чорнû капелюхи съ косыцями павяными, — и увыхали ся охочо помежи нарôдъ, толкуючи имъ значенє констытуціѣ, значенє торжества народного и. т. и. Стало ся тогды, що реакціонисты — шварцґельбери, — пôдъ проводомъ Жулавского, пороздавал[..] а радше поприпинали сельскимъ ґаздамъ чорно-жовтû кокарды. Академики, побачивши те, позамѣнювали тотû кокарды на сино-жовтû, мовячи: „фе, кинь тото, — бо то кокарда нѣмецка; якъ хто єи у тебе побачить, буде думати, що ты Нѣмець, та заговорить до тебе по нѣмецкû; — а ты що тогди; роздзявишь губу, та станешь смѣхомъ... Ось припни собѣ кокарду сино-жовту, руску, таку саму, якъ онъ видишь нашû хоругви сино-жовтû“... Хлопы радо сихъ слôвъ слухали, чорно-жовтû кокарды

вôдчѣпляли и пôдъ ноги кидали, а сино-жовтî до боку собѣ причѣпляли и мовбы ними пишали ся. До пôвъ години на цѣлôмъ широкôмъ пляцу не побачивъ єсь анѣ однои чорно-жовтои кокарды.

Буча польска.

Панове Поляки дуже гнѣвали ся, що Русины, котрî прибули на се народне торжество и зъ близька и зъ далека съ хоругвами, образами, свѣщами, патерицями, — поючи набожнî пѣсни, — посмѣяли выступити яко самостôйный нарôдъ, не зважаючи на нихъ, котрî лишь про одну Польщу знали въ нашôмъ Галицкôмъ краю, и лишь одныхъ Полякôвъ... Поперебиравши ся нѣбото по польскî, якъ где хто мôгъ, — однî въ чамары, другî въ капоты, а деякî наветь въ контушѣ, — штаны запхавши за холявы, перевѣсивши на бакерь рогатывку, и причинивши яку таку панталашину до боку, — набундючивши ся, и взяли ся по мѣстѣ сюда туда швиндати. Но дарма; на нихъ нѣхто и уваги не хотѣвъ звернути, а они сами почули по сторонѣ Русинôвъ такъ велику переваґу, що годѣ було на яку бурду наразити ся. Однакожь дума польска не позваляла мимо того, щобъ бодай не затрôбовати якои такои ворохобнѣ...

По набоженьствѣ удали ся священники и цѣла интелигенція руска до салѣ въ жидôвскôй каменици Френкля на галицкôй улици, — коли за тымъ часомъ сельскî ґазды облягали доломъ пляць цѣлый и прибочнî вулицѣ, доокола сказанои каменицѣ. Тутъ мала ся уконстытуовати Рада руска Станиславôвска... Ажь тут наразъ входить до салѣ кôлькохъ контушовыхъ полякôвъ (поблизькихъ либонь помѣщикôвъ). На мовницю вдеръ ся на самый передъ покойный Антонъ Могильницкій (авторъ скиту Манявского), и перекабаченый Поляками, взявъ красномовчивыми словами промовляти за згодою съ Поляками. Першій Шашкевичь спротивъ (!) ся єму, и перервавъ єму дальшій токъ бесѣды; на се взяли Поляки досадно кричати; на тоє зновъ крилошанинъ Шанковскій, (чорно-жовто-рускій загорѣлець), крикнувъ черезъ вôкно: „Хлопы сюда, до насъ !... Наставъ великій розрухъ: хлопы взяли ся до каменицѣ тиснути, розъяренî, лютî съ крикомъ: „кажѣть, кого бити!“ Одному полякови вымкнули пôвъ бороды и булибъ єго убили, якъ бы не жандармы; два поляки въ контушахъ зо страху влѣзло въ грубу... Хтось розпустивъ пусту поголоску: що Поляки замѣряють пустити черезъ пôдпалене порохомъ каменицю зъ дымомъ. Наставъ крикъ, гомôнъ, а у деякихъ, що були стисненî въ отсѣй сали въ тѣсный клубокъ, такой страхъ, обава о житє... Я, затиснувши ся у фрамуґу вôкна и заложивши руки на груди, не бачивъ ємъ жадного выходу, єслибы хлопы були розпочали бити полякôвъ и жидôвъ, на що здавало ся, що ся заносить.

Мене опановала яка то резиґнація и рôвнодушнôсть; зъ зимною кровю глядѣвъ ємъ на грозящѣ дѣѣ, що мали наступити. Въ сѣмъ замѣшаню О. Шашкевичь бувъ правдивымъ ангеломъ Хранителемъ. Єго проповѣдь приспособила була єму честь и безвзглядне довѣріє у народа, — котрый товпячись, кликавъ вôдъ часу до часу: „най ся намъ покаже, най до насъ промовить ангелъ нашь!" Тогди проявлявъ ся Шашкевичь въ вôкнѣ, говоривъ: щобы народъ успокоивъ ся, щобы не вѣривъ бурливимъ словамъ, — що не має нѣякого небеспеченьства, — и народъ успокоивъ ся.

Въ кôлька днѣвъ по сѣмъ торжествѣ загадали панове Поляки выправити котячу музыку Жулавскому, зненавидженому за-для своєго реакціонерства и ненависти польщины и польскихъ манифестацій [1]). Сего ради зôйшло ся передъ єго помешканємъ множество людей, змѣшаныхъ зъ всѣхъ верствъ соспôльности. Були тамъ такѣ, що розпаленѣ польскимъ патріотизмомъ, ишли туда, щобы сповнити патріотичне дѣло, але були и такѣ, що зъ цѣкавости ишли за верескливою толпою, щобы побачити комедію. Банду крикачѣвъ провадивъ ученикъ гимназ. Гошовскій. Тымъ часомъ Жулавскій довѣдавши ся напередъ о тôй предстоящôй єму котячôй музыцѣ, выхлопотавъ собѣ у коменды войсковои цѣлый отрядъ жовнярь (кажуть, що була ихъ цѣла компанія), скрывъ ихъ у себе на подвôрю и въ корытари, и дожидавъ способнои хвилѣ Коли толпа крикунôвъ и другихъ приближила ажь до самыхъ дверей и взяла кричати, свистати и галасоваты, — наразъ отвираются ся дверѣ вôдъ Жулавского помешканя, и зъ вôттамъ валить ся товпа пяного жовнярства, и нападає кольбами и багнетами на безоборонныхъ людей. Декого ранено кольбою, декого штихомъ; кажуть (я сего не бачивъ), що невѣстамъ ковтки обривано, фустки та мантылѣ здирано и т. д. Найбôльше але зô всѣхъ дôстало ся проводирови Гошовскому; бо ударь сильный кольбою въ груди поваливъ го объ землю; кровъ бухнула єму ротомъ,

[1]) Подія описана в сїм кінцевім уступі відбула ся не „кôлька днѣвъ по торжествѣ", як пише Ільницький, але, як виходить зі споминів Шанковського (op. cit. стр. 56 і дальші) та поданої нами понизше записки Остермана, три дні перед заявленем Руської Ради в Станїславові. Про „котячу музику", яку справила банда крикунів з Гошовскім на чолї „чорно-жовтому" Жулавському, оповідає Остерман ось так: Ein zu jener Zeit beliebt gewordene Katzenmusik, kam in Stanisławów blos am 27 April 1848 zur Ausführung. Beehrt wurden mit solcher Kreiskomissär Schwabe, und Kammeral-Rath Żuławski. An letzterem Orte wurden durch bereit gehaltenes Militär, beiläufig 10 Uhr Abends, Musikanten und Zuhöreranhang hart hergenommen, wobei Stephan Hoszowski ums Leben kam". Пор. Бібл. Наук. Тов. ім. Шев., рук. ч. 19 п. з.: „Остерман, Хроніка" Ч. I стр. 402.

и въ кôлькохъ хвиляхъ застигъ ôнъ мертвый на мѣсци. Товпа котячихъ музыкантôвъ розбѣгла ся справдѣ заразъ, ражена несподѣванымъ нападомъ пяного жовнярства, але убѣйство Гошовского выкликало въ серцяхъ всѣхъ якій то сумъ, яке то неописано прикре чувство, — котре потôмъ перейшло, именно у польскои народности въ велике обуренє и кликанє о пôмсту... Жулавскій вынѣсъ ся зъ Станиславова тои самои днины; Гошовскому-же споруджено въ однôй чорнымъ сукномъ обытôй комнатѣ посмертне ложе. Черезъ три дни лежавъ вôнъ на тôмъ ложи, выставленый на публичный поглядъ, — зъ обнаженою грудею, на котрôй синѣла ся, закипѣла кровю, смертна єго рана. Множество людей, зъ близька и здалека, прибувало сюда, до мощей Гошовского, питаючи въ грудехъ Богъ вѣсть якû чувства и якû замысла; и я бачивъ се сумне и перерражаюче зрѣлище на свои питоменнû очи. Потôмъ одправлено дуже торжественно сему мученикови за волю, якъ ся поляки выражали, похороны, на котрыхъ було кôлькана́йцять тысячей людей, прибувшихъ зъ близшихъ и дальшихъ сторôнъ.

Мудрый читателю! тотû подѣѣ най будуть для тебе предметомъ глубокого застановленя; и чи було бы ся се все стати могло, єсли бы Поляки заразъ вôдъ разу по оголошеню конституціи не були нехтували Русинôвъ, — но єсли на супротивъ були ихъ узнали за рôвно-управненыхъ братôвъ, идучи зъ ними рука въ руку, и корыстаючи зъ правъ и свобôдъ конституціи!?

Кто въ мирѣ и любви умѣетъ жить съ собою
Тотъ радостъ и любовъ во всѣхъ странахъ найдетъ.

Карамзинъ.

a) Собор учених Русинов 19—26 Жовтня 1848.

Не булем при роспочатїю дѣланїя Собору — що моцно жалую — бо наши Русини (Мох и Устиянович дуже красно мовили) — не бул-ем также на 2 радах, в котогих дух чистый рускій свое житїе демократичне красно обявил — не бул-ем также на 1-их обрадах тогож Собору, де Петрисевич и Головацкій краснов ученностев слухателей восхищали — що єще бôльше жалую — але бул-ем на законченїу того Собранїя — и дух мой возрадовался и серце моє проливало ся чувствами.

Кузємскій говорил ясно, розсудно не без чувства. Левѣцкій силно словами и голосом о першôм завязку литиратури руской, о ей перепонах и законьчил подяков ей воскресителям также дяковал єденственному Меценасови литературу руской еп. Снегурскому. Мох трискав искрами гумористики лехко играючи з глубокими помислами. Гишалевич поет

взлѣтав весоко по над хмари як сокол, як орел надъ русков землицев. Устянович забрав слухателям душу и серце, не дозволив ôдотхнути, а цвѣтущими дорогами спровадив их в глубини серця людзкаго; — ест то дих краснїй, сталовїй, еластичнїй, сверкающїй бляском неподвижной звѣзди (Fixstern) — Яблоньскїй молодой украïнец має красу ума и чувства вольнаго украïнця — знає народного духа и народне серце, знає цвѣти руского ума (дѣлив появленїя рускаго духа, образующиï-ся в обстоянїях їсторических а) в пѣснях ельеґических — думках, в) в писнях веселих (коломийках), г) присловїя.

Красна наша надѣя — слибы великой приязни з Ляхами не далъ свою душу руску ивести. — бо денекуда вѣтрец ляскїй через єго слова повѣває. Лозѣньскїй мовив делѣкатно, чувствительно и красно — навет руским женщинам дякував, же ся трудили, же мужам натхненїя дали — а соборови красу — а закинчив — бувайте здорови. Потом пôшлисмо на обѣд — в вечер на дівадłо.

Тоасти: Кузємскїй най жїє наша надѣя — питомцѣ Сем:

Борусѣк: най жїют тїи, що з людом по братерски жиют — Вислобоцкїй: най жїє руска демокрація. (Котіеча музика). Забавка в каварни. Ориґінали Русини. Домкович — Павенцкїй — Вислобоцкїй — Левіцкїй — Мох — Головацкїй — Устіановїч — Пєтрушевич — Лозінскїй — Озаркевич — Козловскїй.

Ляхо-другы — псуют ся духом польской демокрацїи и польской литератури.

Устияновича, Борисѣкіевича и Моха носили.

16 Листопада 1848.

б) Зъѣздъ ученыхъ въ Львовѣ.

Хочь ледви що высвященый на духовника, хочь нѣчимъ доси не заявивъ я своєи учености анѣ литерацкои дѣяльности, однакъ мене запросила Рада руска на зъѣздъ ученыхъ

Не бувъ я на се зовсѣмъ приготованый, и правду сказавши, я учивъ ся писати по руски вже по укôньченю теолоґіи въ Вѣдни. Однакъ радо принявъ я сї запросоны, изъ якимъ то патріотичнымъ одушевленємъ поспѣшивъ я до Львова. Въ делѣжансѣ познакомивъ ся я зъ однымъ Полякомъ, с. п. бувшимъ професоромъ гимназ. въ Бережанахъ. Мы стали добрї знакомї, балакали по приятельски; я єго честувавъ печеною куркою, виномъ и хлѣбомъ, котрї менѣ дали були зъ дома на дорогу, — а вôнъ радо участвовавъ въ моѣй гостинѣ. Мы говорили откровенно: вôнъ менѣ розказувавъ свои погляды политичнї, а я єму свои. Мы ся справдѣ не годили не въ однôмъ, — однакъ се не мѣшало нашои гар-

моніи, — такъ, що я ему предложивъ, абы мы заѣхали до однои станціи въ Львовѣ, — що и зробили (до Ковальки). Въ обѣднôй годинѣ зôйшли ся мы до реставраціи на обѣдъ, — на рынку въ тогдашнôй камѣници латиньского архіепископа. По лѣвôмъ боцѣ вôдъ входу въ ѣдальнôй сали застали мы при довгôмъ столѣ зъ вôсьмохъ до десятёхъ „ґвардистôвъ“ въ польскихъ мундурахъ. Понеже були ще мѣсця порожнй, то и мы до нихъ присѣли ся. По якôй то хвили мовчаня мôй товаришь делижансовый встае, обертае ся до молодыхъ ґвардистôвъ, вскавуе на мене, тай каже: „Przedstawiam Panom zaciętego Rusina!“ На се я, перервавши ѣдло: „Niespodziewałem się, że Pan taki głupi!“ — и взявъ дальше кôнчити обѣдъ. Настала хвиля тяжкого, довшого мовчаня; нѣхто и не ворохнувъ ся. Я, пообѣдавши выгôдно, обтеръ уста серветою, розплативъ ся, вставъ, поклонивъ ся ґвардистамъ, не глянувши на товариша нѣ зазоромъ, — вôдôйшовъ. Всѣ ґвардисти менѣ чемно вôдклонились, — а Ґловацкій (такъ звавъ ся мôй товаришь), зôставъ въ дурняхъ. Розуміе ся, щомъ ся заразъ вынѣсъ зъ вспôльнои станціи.

Въ означенôмъ дни одправлено торжественне богослуженіе, по чѣмъ всѣ запрошенй члены зôйшли ся въ сали Музея Сѣменища руского, котра була удекорована. Въ глубини салѣ взносивъ ся тронъ Его Величества Цѣсаря нашого вѣнцемъ умаеный; боками висѣлы портреты деякихъ князѣвъ рускихъ. Саля була удекорована хоругвами сино-жовтыми и такимижь кокардами; не добачивъ емъ анѣ однои чорно-жовтои. Саля була биткомъ наповнена, — майже самыми священниками; рѣдко побачивъ есь руску свѣтску интеллиґенцію. По дорогахъ стояли жовняры въ рядахъ пôдъ ґверами. Легко здогадати ся причины и политичного значеня „зѣзду рускихъ ученыхъ и завязаня Рады рускои“, котра мала служити за орудіе реакціи для правительства супроти прямованя революційного Полякôвъ. Однакъ средство се послужило безъ сомнѣву до розбудженя житя народного и до надання смѣливости для угнетеныхъ и смиренныхъ Русинôвъ. На мовницю выступили нашй патріоты. Найперше предсѣдатель рускои Рады Борисикевичь, въ чорнôмъ фраку зъ чорною красною бородою. Для Русина, що передъ тымъ нѣколи не бачивъ чогось подôбного, було то зрѣлище незвычайне. Потôмъ священники Мохъ, Устіяновичь, Левицкій зô Шкла и др. Мовы дыхали свободою и патріотизмомъ. Крылошаны були присутнй, але держали ся мовчки и несмѣло. Разыло ихъ бачу не одно смѣле, свобôдне слово, зъ горячимъ патріотизмомъ выголошене. Найбôльше впечатлѣне зробили на менѣ промовы Левицкого и Устіяновича. Левицкій выкидавъ дерзкими словами прослѣдоване и гонене рускои мовы и руского патріотизма самою рускою Консисторіею. Прогонювано руску молодѣжь зъ сѣменища за руске слово, рускй книжки, рускій патріотизмъ. Польскою мовою

проповѣдало ся слово боже въ церквѣ, (авторъ самъ и єго товаришѣ на презбѣтеріи мусѣли у св. Юра по польски проповѣдати), заперечувано патріотамъ рускимъ чина священического, заперечувано имъ надання прихода и т. и. Зовсѣмъ въ дусѣ противнôмъ говоривъ Устіянович. Онъ говоривъ о згодѣ и любови братерской, — выголошуючи таке головне здане: въ груди кождого чоловѣка, даже и ворога, почивае перла, божественнои породы, надаючи єму достоиньство, честь, и зближаючи другъ до друга, и т. д. Єго бесѣда була найкрасша и найчистѣйша, плыла ôдъ серця до серця. озаряючи красне єго лице якимъ то свѣтломъ благороднымъ. притягаючимъ. На конець (семый зъ черги) выступивъ на мовницю красный молодець зъ лицемъ бѣлымъ, румянымъ, — зъ чоломъ высокимъ. яснымъ, вдохновеный щирымъ, незвичайнымъ чувствомъ высшимъ: одѣтый въ сину шемровану чамарку Говоривъ вôнъ зъ жаромъ, краснымъ украиньскимъ языкомъ; — говоривъ вôнъ о великости, великихъ здôбностяхъ и великôмъ политичнôмъ значеню малорускогo народа въ будучности посередъ семіи славяньскихъ племенъ. Выводы свои опиравъ на географичнôмъ положеню, на рускихъ народныхъ пѣсняхъ, думахъ, казкахъ, повѣріяхъ, приповѣдкахъ, — въ чѣмъ малює ся ясно ґеній руского народа, — на исторіи козаччины, борющои ся за волю и славу, — и заключавъ зъ того, що Русины мусять колись одограти въ славяньскôмъ мірѣ свѣтлу и першу ролю, групуючи въ округъ себе славяньскû родины. Рѣчь свою закôнчивъ словами:

„И якъ було зъ давенъ давна
Засіяє Русь преславна
Рускими дѣлами!
Свѣтъ голосить: честь народу!
Слава павшимъ за свободу!
Русь крикне: Богъ зъ нами“[1])

По сѣй бесѣдѣ ôдбили ся гучнû, рѣснû и довго треваючû рукоплесканя, яко доказъ щирого одгомону въ грудехъ слухачѣвъ єго слôвъ, єго мыслей, єго чувствъ Старû сѣдоголовû священники, окружаючû мене, били оживлено въ долонѣ, — лишь оденъ св. Юръ затревоживъ ся. Бачивъ ємъ выразно, якъ поблѣдли. О. Малиновскій ôдозвавъ ся тихцемъ до О. Жуковского: „А то що за оденъ?... не треба єго було сюда пускати!“

Бувъ то Украинець — поетъ, котрого назвище прозабувъ ємъ...

Потôмъ пôшли мы до рефектара на приладженый обѣдъ. Передъ тымъ еще рано пôзнавъ я въ Вѣденьскôй кавярни Вислобоцкого (Ва-

[1]) Се кінцеві слова вірша Генрика Яблоньского п. з. „Думка въ степахъ“, надрук. в часописї Dnewnyk ruskij 1848 р, Cz. 7.

силя Зборовского), котрый — въ сурдутинѣ вытертôй, двузначного вида, граючи въ билярдъ, пописовавъ ся своимъ нискимъ, незвычайнымъ басомъ, кличучи нимъ ôдъ хвилѣ до хвилѣ безъ потребы: marquer!...

Зъ того-то хотѣвъ я теперь скорыстати. Коли при пирѣ выжь сказанôмъ взяли тоасты кружляти, шепнувъ я Вислобоцкому до уха: „ануте, выголосѣть тоастъ: най жіє демокрація руска!“ Вислобоцкій на те сказавъ: „Пождѣть троха, — най ся бôльше загрѣють чуприны“. Може въ пôвъ годины, коли я вже думавъ, що Вислобоцкій прозабувъ на дану обѣтницю, онъ, наповнивши виномъ спору шклянку, вылѣзає на стôвъ и ревнувъ зъ цѣлои груди своимъ найнисшимъ басомъ: „Най жіє демократія руска!“ На се повставали всѣ въ округи стола, взяли ся цюлювати, обôймати, — близько стоячи пôднявши Вислобоцкого на руки, взяли его по сали носити, потôмъ Устіяновича, Моха, Борисѣкевича и др. — коли тымъ часомъ всѣ присутнѝ одушевленно спѣвали: многая, многая лѣта! безъ кôнця... Тутъ бачивъ ємъ въ друге, якъ крылошане нашѝ, засѣдаючѝ чоло стола, поблѣдли .. Такѝ проявы цѣхують найкрасше и найвѣрнѣйше душевне успособленє.

Три дни тревали нарады „зъѣзду ученыхъ“. Подѣлено ся на секціи. Була секція історіи, филологіи, наукъ природныхъ, математики и философіи. Загадано обговорити плянъ школьныхъ книжокъ рускихъ и розôбрати працѣ, — до чого, розумѣє ся, не прійшло. Се дѣло призначила судьба, видко — але ажь по многихъ лѣтахъ и переворотахъ, авторови сихъ слôвъ.

Що ся въ другихъ секціяхъ дѣяло, не знаю. Мене инстинктъ потягнувъ до секціи философіи, котрою я пôдчасъ моихъ наукъ теологичныхъ въ Вѣденьскôмъ конвиктѣ, зъ замилованємъ забавлявъ ся.

Однимъ одинокимъ репрезентантомъ науки философіи пôдчасъ зъѣзду рускихъ ученыхъ бувъ якій то Гарасимовичь. Вôнъ неборачиско не знавъ бôльше нѣчого сказати, якъ те, що учивъ ся въ школѣ, и що зъ книжокъ проф. Ганyша выписавъ... Мене тронуло щось, и я просивъ о голосъ. Мавъ ємъ при собѣ нотатки зъ Лѣбельта: „философія и крытика“, и вытягнувши ихъ зъ кишенѣ, по короткôмъ переднôмъ словѣ, вычитавъ я зъ нихъ характеристику такъ званои славяньскои философіи и всѣ тотѝ точкѝ, котрыми она рôжнить ся такъ вôдъ германьскои якъ и вôдъ романьскои. Тогди була въ модѣ (въ Вѣдни розумѣє ся, бо въ Галичинѣ нѣкто философіи не управлявъ) тота славяньска философія; я єи перестудіовавъ любопытно, будучи питомцемъ вѣденьского конвикту, именно пôсля письмъ Трентовского. Присутнѝ гостѣ слухали моего выкладу зъ роздзявлеными ротами. На послѣ однакъ згодили ся на проґрамъ Гарасимовича, въ твердôй бесѣдѣ уложеного, пôсля котрого мали ся будущѝ книжки опрацѣвувати, котрыхъ, розумѣє ся, свѣтъ не бачивъ.

Найопытнѣйше вело ся дѣло рускои лингвистики, где засѣдали литераты фаховî а наветь авторы граматикъ, якъ Головацкій, Лозиньскій, Левицкій зô Шкла и др. Тутъ вывязала ся горяча борба о правопись; однî жадали твердои, зближенои до церковнои, бôльшôсть же перла на те, щобы правописи, не змѣняючи єи характеръ етимологичный, надати таку цѣху, котра бы достаточно марковала выговôръ живучои малорускои бесѣды. Постановлено употрибити над ô и ê дашки и т. и. Найдальше въ тôмъ напрямѣ ишовъ Рудольфъ Мохъ (авторъ „Мотыля" и „Справы Кликотиньскои"). Вôнъ жадавъ въ причастникахъ ужити на кôнци **въ** мѣсто **лъ** и хотѣвъ выкинути зъ азбуки **ы** и **ъ**. Тому єго супротивники выправили єму въ ночи (а много священникôвъ мало нôчлягъ въ сѣменищи), котячу музыку, а на дверёхъ єго станціѣ приклѣплено єму карточку съ стихами:

„Мохъ ъ прогнавъ,
Вѣде принявъ
Люде не хтѣвъ
Чорта бы зъѣвъ".

На те Мохъ написавъ елеґію:

„Іоре нещастный,
Кривый фостаче,
Чорнî на тебе круки спадають
Не дость що люде на вѣде плаче,
А ту до того й іоры проганяють.

Ну скôнчило ся ученыхъ рускихъ тридневне торжество. Мало оно тотî паслѣдства, що розбудило духа народного, що постановило малоруску правопись и вытычило на будучнôсть дорогу до прямованя литературного, вказуючи цѣль малоруску, народню, — и що заcновало „Матицю", перше руске литературне товариство, котре мало вытичену задачу дальше розвивати. Але чижь пôшли нашî проводирѣ тою дорогою? Чи сповняла Матиця задачу свою? И где они насъ нынѣ (1882) завели?!

Замѣчу, що нашî нарады въ Сѣменищи и въ „Радѣ рускôй" у св. Юра вели ся пôдъ охороною вооруженого войска, — коли тымъ часомъ въ мѣстѣ въ польскôмъ таборѣ революційно кипѣло, шумѣло и клекотѣло.

Однои дуже характеристичнои подѣѣ не могу не запремѣтити. Одного дня, — послѣдного нашихъ обрадъ, выйшовъ я зъ засѣданя; було то вже добре зъ полудня. За мною въ слѣдъ пôдôйшовъ ктось, и встромивши свою руку по пôдъ мою притисъ єи до себе, и заголосивъ досадно: „Здоровъ брате!" — Коли я розгляну ся, бачу, що се бувъ величезный мужчина въ синыхъ козацкихъ штанахъ, въ такогожь цвѣту

кафтанѣ, въ козацкôй шапцѣ съ червонымъ языкомъ и при палаши; — коли сива борода майже до пояса єму сягала. Дивный привѣтъ незнакомого, дивне лице а ще дивнѣйшій стрôй настроили мою душу также на дивну нуту. Не знавъ я, чи страхати ся, чи здивляти ся, чи може смѣяти ся. Руки моєи годѣ було вôдъ него выдерти, бо мене придержувавъ сильно, мовъ клищами. Отжежь мусѣвъ повертати ся, куди вôнъ мене провадивъ. Єще дивнѣйша була єго бесѣда; бо зъ кôлька разôвъ казавъ до мене тотѣ слова: „Шкода тебе братчику! Ты єще молоденькій, — втѣкай зъ вôтси, бо тутъ (въ Львовѣ) незабаромъ буде велика бѣда!“... Взявъ я на него зъ коса поглядати, — думаючи нишкомъ: „чи вôнъ случайно не збожеволѣвъ!“ Тымъ часомъ завѣвъ вôнъ мене на „Нову улицю“, втягнувъ майже силомôцю до якихъ-ось сѣней, выймивъ ключь до дверей, и впровадивъ до невеликои комнаты. Въ комнатѣ тôй, зъ брудными, запорошеными, кутами паутиною засноваными стѣнами, побачивъ я великій неладъ. На столѣ, па шафѣ, на комодѣ, на земли, стояло порозкиданыхъ много старыхъ книжокъ, нотъ музыкальныхъ и паперôвъ. Надъ лôжкомъ брупнымъ, старымъ и тандитнымъ, высѣла стрѣльба и шабля, а дальше ґитара. Кôлька крѣселъ старыхъ, тандытныхъ доповнювали умеблёванє. Що мене найбôльше здивовало и налякало по троха, хочь я сего по собѣ непоказовавъ, — що мôй незнакомый ґазда, всунувши мене до своєи на впôвъ мрачнои комнаты, выймивъ ключь зъ дверей, а заперши ихъ, замкнувъ въ нѣй насъ обохъ зъ середины, спрятуючи єго до величезнои кишенѣ. Отже я ставъ єго вязнемъ... Теперь станувъ вôнъ па серединѣ комнаты, выпростувавъ ся, передо мною, якъ струна, чимъ ставъ єще высшимъ, вытрѣщивъ на мене свои сивѣ страшнѣ очи, а перехиливши козацку шапку троха на лѣве ухо и выймивши довгу козацку шаблю изъ похвы, скрикнувъ до мене страшнымъ голосомъ: „Диви брате! (тутъ вказавъ на иржу, що була на шабли), се кровь ляцка зъ пôдъ Зборова, а се шабля нашого Хмельниченька! Чи знаєшь яку я силу мати му, якъ схочу!... На моє одно слово встануть громады, якъ оденъ мужь! Я имъ вкажу дворы, стада паньскѣ, стодолы й шпѣхлѣры, и скажу: „То все ваше!“ А въ однôмъ дни пропаде Ляшня, и потече кровь струями, — не останесь, лишь попѣлъ и згарища!...“ Я на правду погадавъ: „се божевôльный!“ Страхъ взявъ мя що разъ бôльше збирати, и я взявъ оглядатись, якъ бы то и куда бы то зъ вôдси утечи... По тôмъ небавкомъ змѣнивъ вôнъ свôй образъ, впхавъ шаблю до похвы, и зновъ взявъ до мене съ пôвчутємъ говорити: „Втѣкай зô Львова. Небавкомъ буде тутъ огонь, стрѣльна заверуха, кровь буде плысти... Кто знає, кто выграє. Може бути, що моя голова повисне на шибиници...“ Тотѣ слова переразили мене до живого, и я не знавъ, що дальше съ собою почати; тымъ бôльше,

що взяло ся вечерѣти, а въ комнатѣ, уже и такъ темрявôй, ставало що разъ темнѣйше. Наразъ блиснула менѣ щаслива гадка въ головѣ. Мôй зôръ павъ на стосы пописаныхъ нотъ; я взявъ одинъ такій зошитъ до руки и сказавъ до мого незнакомого ґазды, отъ такъ нѣбы мимоходомъ: „Вы бачу музыкальный?...“

„А такъ“, вôдповѣвъ вôнъ менѣ заразъ.

„А на якôмъ граєте инструментѣ?“

„Отъ такъ на всѣхъ ся розумѣю... Задачею моєю єсть теорія музыки. Послѣдными часами працювавъ я надъ методою, пôсля котрои можна бы въ найкоротшôмъ часѣ научити ся грати на фортепянѣ; и удала мы ся штука. Отъ кто переробить оденъ отсей зошить моеи школы, зможе въ однôмъ мѣсяци грати“...

„Давайте сюда, кажу я, нѣбы увѣривши его словамъ, зъ уданою охотою; я буду старати ся Ваше славне дѣло помежи знакомыми розпростôронювати... Отъ теперь иду, (тутъ глянувъ я на зиґарокъ), до адвоката Рачиньского, и заразъ запрôбуемо Вашу методу“.

Бородатый мôй козакъ прозабувъ за кровь, за вогонь, за шибеницю, и за все, — ставъ якъ бы иншимъ чоловѣкомъ, вихавъ менѣ въ руки товстый звитокъ своеи музыкальнои працѣ, розтворивъ дверѣ и попращавъ ся чемно, — мовбы нѣщо другого межи нами не було зайшло.

На другій день рано иду я декастеріяльною улицею, и бачу: на вôкнѣ однои камѣницѣ прилѣпленый плякатъ зъ Вѣдня: „Месенгавзеръ взываѥ нарôдъ Вѣденьскій до повстаня и крѣпкои боротьбы протѣвъ напасти Виндишґреца“... Въ мѣстѣ зачали люде купками ставати и щось межи собою шептати. Жовняры взяли ся волочити по мѣстѣ що разъ густѣйше; серце огорнуло якесь незвычайне чувство, мовь бы якій неясный страхъ або тревога. Я постановивъ сей часъ выѣхати изъ Львова. О годинѣ 11-ôй передъ полуднемъ вôдходивъ скоровôзъ почтовый до Пôдгаєць, куды менѣ треба було ѣхати, отже я постановивъ его употребити и удавъ ся на почту. Тутъ побачивъ я значну громаду людей, котра саме що прибувшій зъ Вѣдня дилѣжансъ окружала. Почты не було зъ Вѣдня черезъ три дни. Саме тогдѣ бомбардувавъ Виндишґрецъ Вѣдень. Вôдъ почтиліонôвъ довѣдали мы ся, що кондукторъ привѣзъ дуже важнû депеши зъ Вѣдня, съ котрыми удавъ ся впростъ до Намѣстника — однорала а заразомъ и комендерующого Галичины. Депеши тотû мѣстили въ собѣ приказъ бомбардованя мѣста Львова, — якъ опôсля дôзнали ся. Я сѣвъ чимъ скорше на почтовый вôзъ и помчавъ до Пôдгаєць а зъ вôдтамъ до Завалова, до любои жѣнки и еи родичей... Минувъ день, минувъ и другій, а на третый довѣдують ся Завалôвцѣ, що въ Львовѣ вôдбуваѥ ся также бомбардація...

Колибо я теперь порôвнавъ слова козака бородатого съ тымъ, що ся теперь у Львовѣ дѣяло, менѣ не одно взяло розъяснювати ся. Кто знає, чи сей старый чудакъ не бувъ втаєный въ тотѣ справы? Кто знає, чи вôнъ не бувъ орудіємъ въ рукахъ старои бюрократіѣ до вôдограня подôбнои ролѣ якъ 1846 Шеля на мазурахъ? — если польска революція булабы верхъ взяла въ Галичинѣ? Чудакъ той звавъ ся, якъ я ся пôзнѣйше довѣдавъ, Домчевскій. Зъ чого вôнъ живъ, не знаю; тоє лишь знаю, що єго правительство на горяче домаганє ся польскои публичнои опиніи, було увязнило, але по короткôмъ часѣ зновъ на волю пустило.

Розважь читателю, якій великій переворотъ въ опиніи нашого правительства перебувъ ся вôдъ тогди ажь до теперь (1882); яка велика настала рôжниця межи значенємъ слова: лояльный и т. и. Где правда?...

II. Словянська фільософія по Лїбельту[1]).

О словеньской философіи.

Понеже нам досы из школ и з писм больше менше леше нѣмецка філософія знакома, (свѣдома, знаема) — яко на (щебли) щитѣ перед всѣма єншими стояща — а о так званой словеньской, до житія тепер прозябающой, мало хто що чул — намѣрил-ем кôлька слôв з Г. Libelta о ней розправляющого любопитним родимцям предложити — и пôд суд их поддати, що о ней мислити маєм.

Пан Лѣбельт так мовит (в своим дѣлѣ „philozofia i krytyka“ т. I): Въ всѣх народах живе вѣра в безсмертность души и в Бога особоваго — в различних формах и обрядах; — хтобы ся хтѣл о том переконати, (най загляне в глуб) най смотрит що ся на днѣ остане яко истинна тих различних форм и обрядов, котори сут леше той истинни появом — „яко огниво одвѣчне свѣта видимаго и невидимаго“. Вѣра для того як пан Lѣбелт каже, єст то огниво свѣта невидимаго и видимаго — и єст в каждом народѣ, як в почувствіѣ каждого человѣка: — Дармо силит ся философ сю (вѣру тую) в чисту розумову идеу змѣнити, — слухаючый леше законôв чистаго разума, — бо ся истиннѣ природной в грудях єго живущой спротивляє. И так нѣмецка философія отрищает-ся (непризнает-ся) — бо чисто розумова, до тих прав кардинальних [не узнає] — и яко така отрищати ся мусит (признати ся не может) — бо 1) розум єст єдиновладнїй всюда леше себе шукає, а в чôм ся ненайде, (то все закедие) тому єстества не перечит. 2) (Тим самим) Для того

[1]) Ся статя Ільн. слїдує в зошитї після першої (з р. 1848) редак. собору „учених“ та написана з кінцем 1848 р. На се наводить нас сам рукопис.

самого єст розум критичним, те все розбирающим — и нѣчому, кромѣ себе, естество не признаючий. — Розум єст чустим вѣстїем (знанїем) — чистим мишленїем. Творенїя розиму сут леше — абстракта без существенности (Realität) чисти мисли, уроєнїя. — Тому то нѣмецка философїя не єст правдива, же яко чисто розумова, вѣдкєдає ӧд человѣческаго духа всѣ власти кромѣ розуму — β) утримує, же существо (istota) духа єст самїй розум; колы до существа духа належат также (кромѣ розуму) чуwства [из] воображенїя, и пр.: — так добре як и розум. — Тим самим дух человѣческїй не єст чистим мисленїем, як го Нѣмцѣ хочут понимати, — але особа.

II. Далѣй показує пан Лѣбелт, як нѣмецка фѣлософїя до розбираня и тим самим до знеґованя (переченя) и розѣрваня найсвіатїйших правд человѣчество привела, и так говорит. Протистантизм, що приняв критику до свого систему, так ся розкритиковал, же не леше доґмата поӧдкѣдал, але также їсторїчни факта; — навет Хtос нежил на свѣтѣ, леше пӧд тим їменем єст мишль люду символѣчне изображена. Або в полѣтицѣ що ся стало: Государство (каже он) яко животнїй органїзм состоит з народности, котора полним особенним житїем живе, и як особа понята бути повинна. Нѣмецка фѣлософїя зробїла з неи чисту мишл, чисте изображенїе духа, которою мож лоѣчне або нелоичне обрабляти, як кому ся подобає, або як тѣлко му сили старчит. Для того порозривано народи от сей пусти абстракта без крови и без житїя.

2) з вѣри. Вѣра повинна бути понята в полнѣ житїя своего до найбӧлших интересӧв человѣчества належащая в (их) грудих живуща, нѣбы пламень небеснїй. Щож колы ю на чисту идеу змѣневши робили з н[е]в що хтѣли; — наказувано сю вѣру, де ей було потреба (яко средствiя) а не дбале за ню, де ей не було потреба.

3) з просвѣщенїя. Просвѣщенїе єст то конечнїй плод живущаго духа людскаго — єссто цвѣт человѣчества — з особенностев нероздѣлиме слученое. Але премѣнено его в чисте понятїе, покіедано-ся ним; чириз густѣ сита процѣджувано духа, цензурами обкладано мисли и пр. и пр. — такїи то сут слѣдствїя чисто-розумовои философїи.

Характеристика Словеньской философиѣ.

Философия нѣмецка, пришедши до совершеннаго розвитїя своего принцїпу з житїя уступити мусит, и мѣсце першеньства еншой одступити. Правда, же философїя вообще, яко обявланїе духа божаго (в свидѣнїю людском) єдна леше єст, як єдна истинна але хтож не знае, же тая истинна через различни степени в часѣ до большой совершенности розвивати ся и потребуе до свого розвитїя средств, матерїялов. Средством розвїтїя одвѣчной истинни сут народи — а особливе певнїй народ,

которой стается нѣби то законодавцом в філософіи — бо в єго умѣ найбольше розярѣла (жарѣла) истинна — бо он прійшол найбольше до єй вѣстія (знанія, свѣдѣнія). Але уважте добре їсторію а там увидите, же кождій народ иншим способом своего духа обявляет; — же має свойствия, раздѣляющіи го од єншого народа, так як не найдеш двох человѣкӧв з єднаковими характерами и темпераментами. Тому то, хоц всѣ народы єдного духа що до существа мают, не єднакового мают що до появи, — и для того народний дух Нѣмця буде єншій як Славянина. А понеже философія єст появом духа божого (истинни одвѣчной) через духа (або в дусѣ) якогось народа, то и философія тая буде мати свойствія того народного духа и роздѣляти ся од філософіѣ єншого народа, т. е: філософія буде народна. Заперечити и тое также нѣхто не может, же народы певни в їсторіи до дѣланія приходят, яко актори на сценѣ, а одгравши свою ролю уступают мѣсце иншим народам. Сами леше вегитуют, або порванѣ зостают до дѣланія конечно, або розпадают-ся. Они тогди исходят з театру свѣта, коли первостот своего народнаго духа совершенно розвили и вже внутренной силы до дальшаго житія не мают — так як дерево, що зарод свой виживши, старѣе и усихае. - Нѣмцѣ свой первосток вижили, они поволи уступати будут з їсторіѣ и з философіѣ. Але жіве сильнїй нарӧд, молодый, що ся до жітія розбуджає, — а той єст славенскѣй; — з ним наступит нова епоха в їсторіѣ и в філософіѣ, — в словенской філософіѣ стане обща філософія на вїжшом степени. Абы любопитцю догадатися якія свойствія філософія словеньска мати будет треба му (избадати) познати первосток народнаго духа Словянов, который в філософія розвинути ся маєт до совѣстія (свѣдѣнія самаго себе) до умєєтности. Той первосток, каже пан Lѣбелт, треба шукати у люду, бо там ще он єст непорочный, а тым первостком єст: „вѣра (почувствіє) дѣланія свѣта невидимаго на свѣт видимый“.

Свойства характиристични философіѣ словенской будут як пан Lѣбелт розумѣе слѣдующіи:

1) первосток (источник) єй має приймити за подставу союз свѣта невидимаго з видимим.

2) Тая философія має одкинути самовладѣніе разума — але натомѣст яко жерело философіѣ приймити „безсредственне почувствіе (узнаніе, видѣніе) истинни.

3) має узнати духа яко образованную собственност (gestaltete scharf bezeichnete Individualität) — яко особу.

4) всякой дуалѣзм (роздвоєнѣє) межи духом и матеріов має знасти. (!) Злоє уступаєт перед добрим – темнота перед свѣтлом. Человѣчество (род людзкій) пӧднесеній до чести и щасливости через тоє, же красноє, истинноє и добродѣтельное вступит в житье и чистов идеов перестанет

бути. Природа мертва поддасть ся духови людскому, оживѣет (ним) и усовершеньствит ся (wird verendelt werden).

5) Бог ест дѣдичом всякого добра матеріяльного. Люди леше на якьесь час того добра уживают; — але треба собѣ на нее заслужити добрими дѣлами.

7) (!) Всѣ в народѣ сут братя собѣ и рôвнѣ, бо во всѣх тое самое существо — мисьл божа живе — але хто ю болше в житїе введе, той старшій и честнѣйшій

8) Власть ест мисл божа уособенна (personifiziert), абы могла з себе (з существа) вийти в появ (в вещество) — бути дѣятельнов. Нарôд ест тов мислев божов в плоти — для того при народу всякая власть — але нарôд издае тую власть на одиностки волев своев, абы тая власт тим лучше могла бути дѣятельна. Одностки власти сут чиновниками (дѣятел, исполнитель) мѣнѣстрами мисли и волѣ божой, то ест волѣ народа. Найвисша одностка (н. пр. цар) — найвижшим чиновником. Власть справедлива для того не может бути инша леше: исполнителька мисли божой, т. є. волі народа. Понеже тая мисл божа в грудих каждаго члена народа живе, тому мусит каждій власти послушнїм бути; але розсерджене и забурене народа конечно наступае, сли власть не дѣлает по мисли божой.

9) Вѣра христїяньска ест вѣров Словеньсков, бо она ставляет свѣт видимій в безсредственним отношенїѣ з свѣтом невидимим.

10) Фїлософїя мае ся стати людовов, т. є. мае з школи в нарôд вѣйти, и розвивати в ним мисль божу до свѣдѣнїя и до чину, — (не так як нѣмецка котора була лешень школьнов и идеальнов.

(IV) Далїй приводит нѣкотрих фїлософôв, которие бôлше менше з источника виж описаного виходящи; яко начинателѣ словеньской фїлософїи уважанѣ бути могут, або перехôд до неѣ становити. Тое найболше дивно и характеристично, що доводят, же за ядро души треба уважати єдност духа и матерїѣ в нерозôрваном, нероздѣлимом случаѣ.

III. Проґрама орґану Матиці.

Высокодостойнѣйшій и Всепочтеннѣйшій Председат.

Завозванїю (Вашому) до уложенїя програма до Часописи, Матицею издаваемой, которымъ В. Т. мене удостоити благоволили, спѣшусь по силахъ и мнѣнїю моемъ соотвѣтствовати.

Въ воведенїю однокожь най мнѣ буде слободно мысли розвинути, которы мя до уложенїя таковoго програма склонили. Пис'мо издаваемое Матицею мае бути: „орґаномъ, котрымъ душа галичо-руского народа, черезъ своихъ просвѣщенныхъ заступникôвъ обявляется“. Обявленїе тое

муситъ выпливати зъ народного жерела, (чувства и мысли чисто-народной), а видъ его языкъ мае бути такожь чисто-народный. Тымъ чиномъ тôлко буде ся душа народа руского до чимъ разъ яснѣйшого розцвѣту розвивати, а кождый успѣхъ просвѣщеныхъ будетъ крѣпко впливати на цѣлый народъ. Богословіе и любомудріе въ томъ письмѣ мѣсця мати не муситъ — ибо тїи умственности (Wissenschaften) вырабляютъ ся въ народѣ, который прїйшолъ уже до доспѣлости своего познанія. Сли бы кто въ тôмъ взглядѣ где що небудь написати вознамѣр'алъ, не булобы таковое сочиненїе чисто руске, но гдесьтамъ у Нѣмцêвъ, або Богъ вѣсть где вичитане, зле перелицьоване, и въ спорченый языкъ убране. А полезнѣйше ба пріемнѣйше есть въ (оригиналѣ) первотворѣ такье читати, нѣжь въ лихомъ переводѣ. Лѣкарска наука, физика, въ обще всѣ умственности яко такіи въ руской часописи мѣсця мати не могутъ; ибо не будутъ то творы народного духа, — и нѣкго наветь зъ найревнѣйшихъ Русинôвъ такіи творы читати не буде, або сли прочитае, жадного хѫсна зъ нихъ мати не може. Намъ треба зъ малого зачинати, а зъ народного, — стосôвно до читателêвъ — которыхъ степень науковости добре познати треба — ба и способъ мышленія добре на розвагу взяти подобае. Въ томъ взглядѣ слогъ мае быти поединчїй, — способъ розвыванія простый, натуралный, аргументація практическа — вещи управляемы народнѣ — каждого народолюбця серцю дороги и души его близки. Ибо задачею того письма повинно бути, якъ найчисленнѣйшимъ читателямъ оное (пис'мо) приступнымъ учинити. Шумны выраженія безъ мыслей суть доказы недоспѣлыхъ головъ. Въ взглядѣ языка повиненъ тойже бути чисто народнымъ; не якаясь тамъ мѣшанина зъ россійского, старословен'ского, полского и малорускаго; ибо душа народа зъ его питомымъ языкомъ есть въ нерозôрваной связи, — и розвивае ся, сли ся той розвивае. А кто думае, же языкъ малорускій есть языкомъ простымъ, хлопскимъ, — дуже ся милитъ, не помнувши, же и Французы и Нѣмцѣ и всѣ народы Еуропы найпросвѣщеннѣйши розвинули свою народну душу ажь тогди, коли зачали свôй пытомый языкъ, а съ нимъ и свою душу образовати. И не далже Устїяновічь въ своемъ Вѣстнику явный доказъ, же языкъ нашь и до выраженїя предмєтôвъ высшого образованія здôбнымъ есть, — и якъ онъ краснымъ есть; — и нѣкто не буде такъ тупо-зрѣтел'нымъ або жестоко-упертымъ, абы языкъ въ Вѣстнику Устїяновича хахолскимъ звати дерзнулъ ся.

Сїе выразивши думаю слѣдующїй очеркъ предметовъ до издаваемой часописи за достаточный опредѣлити:

а) Историческїи вещи: преданія историческїи касающїи ся южнорускаго народа, въ якой небудь формѣ, яко то, выпись зъ лѣтописи, зъ грамотъ и пр. устное преданїе въ казцѣ, въ повѣсты, — характеры

историческихъ лицъ, монеты и пр. и пр. (що все докладно есть списано въ книзѣ „Историческій очеркъ основанія галицкой руской матицѣ", стор. XXVII.) зъ приналежними примѣчаніями и увагами. Яко систему исторію обрабляти зъ глубокими мудрованіями Русинови еще не пора.

b) вещи ґеоґрафическіи: описи путешествій по руской земли зъ характерами околиць, людей, ихъ звичаи, обычаи и пр. характеръ гôръ, рослинъ, мѣнераловъ, звѣрей, и пр. — И тутъ не треба системы и мудрованія, но толко правдивои описи того, що єсть и якъ есть, абысмо чимъ разъ докладнѣйше лице нашои рускои землѣ розпознали въ разъ со всѣмъ, що на ней живе. Єли будутъ описывателѣ мужи съ вкусомъ, заинтересуютъ читателѣвъ, забавлятъ ихъ своими сочиненіями и научатъ заразомъ.

c) всячина: поезіи чисто народны (хоть въ нихъ не конче будутъ выраженія: Русинъ, рускій и пр. — досить бы було чивство и мысль руска, слово руске, барвы руски), повѣсти, загадки, и пр.

d) словесность: ґраматическіи розправы — (но не долги, не протяглы, не дуже мудры), етимолоґическіи уваги, — мален'ки критическіи погляды на появленія въ словесности нашой рускимъ языкомъ написаныхъ книгъ якого небудь содержанія. (Полемика не потребна).

e) Певны донесенія (важнѣйшихъ явъ) о житію умственномъ соплеменниковъ нашихъ Словянъ.

На тыхъ предметахъ могъ бы ся програмъ по моемъ мнѣнію закончити; — есть ихъ досить, — щобы и найобширнѣйшое пис'мо повременне черезъ много лѣтъ заполняти; — а на сей часъ и въ томъ объемѣ, якій определилъ емъ, выстарчитъ потребамъ душевнымъ Русина. Богъ да благословитъ труды ревнителѣвъ рускихъ да злѣетъ зерно умственности руской росою благодати, щобы прозябало, росло, цвило и красный овощъ принесло.

Нота: Що до формы писма — судту, жебы не зле було, виходило разъ на тиждень 1. аркушь въ форматѣ згаслой Зоры. — Пошиты кôлько-аркушевы суть зъ много причинъ не хосенны.

Станѣславовъ 15 о Лютия 1853. В. Ильницкій.

Понизше дописав Ільницький:

а) понеже не кождый такъ великій апетытъ умственный имѣе, абы болше хотьбы выборныхъ стравъ переднего положивши, всѣ перѣсти хотѣлъ, або перетравити мôгъ, ба не єдну може бы и покушати не бажалъ; b) коли въ противомъ разѣ малими порцѣями, завше свѣжи. . . . стравы удѣляемы и унилого апететъ заострятъ, ... и въ черствости удержатъ.

IV.

Мысли и уваги надъ образованьемъ малорускего языка, въ причины артыкулу Николая Устыановича, замѣщеного въ VI. Слова.[1]

Шумитъ вѣтеръ лугами
Сухимъ листьемъ играе
По надъ Днѣстра водами
Дѣтя цвѣту шукае.
Дѣтя цвѣту шукае
Въ вѣнчикъ жолтый листъ вяже: —
Якъ ярь згибла, то знае, —
Чи поверне? — не скаже! —

Николай Устыановичь.

Въ явленїяхъ житя народôвъ дѣе ся подôбно якъ въ явленїяхъ житя природы; — можна бы епохи житя народного подѣлити на: весну, лѣто, осѣнь и зиму. Такъ рôкъ 1848 былъ для Русинôвъ галицкихъ епохою розбуджающого ся весняного житя народа, въ котрôй Русинъ отжилъ въ почутю своей народности, отодхнулъ полнею грудью мило и свободно, — а що му на серци лежало выповѣлъ и выспѣвалъ своимъ родимымъ способомъ. На нивѣ словесности галицкой зацвили прекрасны цвѣтки; — скромны но любы, — радо вытаны цѣлымъ народомъ возбраннымъ серцемъ; — надъ нивы галицки взлетѣли жайворонки, звѣстуны весны. Но дармо; небавкомъ все змѣнило ся: жайворонки замовкли, цвѣтки скрылись; — а Русинъ ледви що очи розтворивши для нового свѣтла, замкнулъ ихъ назадъ. До причинъ того нещастного сна, котрымъ Русинъ зновъ (12 лѣтъ) много рокôвъ проспалъ ся, належитъ незаперечно крôмъ зъвнутрьныхъ непрїязныхъ обстоятел'ствъ, и тое: що наши руски писателѣ зачали писати не малорускимъ языкомъ. Безъ упережденїя мои панове, идѣмъ за досвѣдченьемъ. Першій появъ Зоры Галицкой повитаный былъ горячо рускимъ серцемъ, якъ нынѣ Слово; — розбудилъ и читателей и дописивателей много; — а число ихъ побôл'шало ся або зменшало въ мѣру, якъ тогдашны редакторы догоджували почуствю руского народа и потребамъ народного житя. При тôмъ досвѣдчалъ емъ самъ на собѣ, и слышалъ емъ уваги иншихъ, же всѣмъ полюбили ся тїи артыкулы, найбôлше, котры, кромъ ихъ вартости внутрьной, были написаны чистымъ малорускимъ словомъ. — Небавкомъ появили ся Новины; — охотно и радостно ихъ читалисмо и ними любовалис'мо ся. На конець появилъ ся Вѣстникъ Львовскїй, найкрасше явленье на нивѣ руской словесности въ Галиччинѣ пôдъ взглядомъ языка, — такъ въ прозѣ

[1]) пис., мабуть, таки того самого року, що і статя Устияновича, себто 1861.

якъ въ поезіи. Чулъ есь звученье музикал'не, колись читалъ произведенія словесны нашого Карпатского соловѣя. Здавало ся, що въ скорѣ языкъ малорускій стане ся языкомъ образованымъ, книжнымъ, бо нѣкто языкъ Вѣстника Львовского языкомъ хлопскимъ називати не буде, хоть не есть (былъ) россїйскимъ (языкомъ); що займе красне становиско межи побратымымы словен'скими языкамы; — що Росинъ не буде потребовалъ ôдъ инныхъ, хотьбы братей Словенъ, языка пожичати, абы мысли свои хотьбы и высши въ него перебрати. — Но дармо! повѣялъ воздухъ зимный, а цвѣтка руска зôвяла, зôсхла, — и настала осѣнь а вскорѣ зима. Появляли ся еще цвѣты осѣнны безъ красы, безъ запаху, — а потому и тїи зôвяли. — До цвѣтôвъ осѣнныхъ числю всѣ объявы словесности руской въ Пчолѣ, въ Семейной Библиотецѣ въ Лѣрваку и имъ подобны.

Пытали ся читателѣ руски на провицїи, (межи которыми и я тогди знаходилъ ся): — що такого, що „Новины“ перемѣнили ся въ „Пчолу“, — а съ именемъ „Новинъ“ щезло и малоруске слово. Що такого, що той самъ редакторъ теперь пише иншимъ, твердшимъ, яловымъ языкомъ? Либонь тая „Пчола“ меду много не наноситъ.

И такъ ся стало; — число читателей уменшало ся, и Пчола заумерла... А Семейну Библїотеку мало кто ради языка и читати хотѣлъ.

Тїи явленья уже повиннибы мыслячихъ народолюбцêвъ до розсмотреванья причинъ тыхъ-же побудити, — и до пересвѣдченья привести, же причина того смутного факта лежитъ въ тôмъ, що писателѣ покинули языкъ простонародный а хопили ся иншого, по ихъ мнѣнїю высшого, образованого. Но въ истиннѣ мѣсто того, нашь солодкозвучный соловѣй опускае свое становиско, на котрôмъ такъ много красного и пожиточного здѣлалъ, — и стае по сторонѣ тыхъ, котрî маютъ пересвѣдченье, же малорускій языкъ, въ дальшомъ направленїю образованя, стане ся нинѣшнымъ книжнымъ россїйскимъ! — Перестань за тымъ Русине Галицкій и ты Подоляне, и ты Украин'че дармо силити ся надъ образованьемъ твого языка; — онъ хлопскій, призначенъ крыти ся пôдъ стрѣхою селянина, - доки го и ôттамъ просвѣщенїе не выжене; — перестань кажу силити ся, а прїйми языкъ россїйскій; — то твôй питомый, — трохи отмѣнный, бо книжный, — бо образованый! Мои читателѣ! и братя! — Тою самою мелодїею слово въ слово и побратимцѣ наши Поляки до насъ приспѣвуютъ. Страхаемъ ся ôтъ припѣву пол'ского, а не страхаемъ ся отъ припѣву россїйского! Однака его нута, однаки слѣдствїя; — бо въ обохъ разахъ просвѣщенны и тїи, котрымъ Богъ призначилъ становиско, нарôдъ свôй бѣдный и темный образовати, отлучилибы ся отъ народа: — въ першôмъ разѣ писалибы и говорилибы по пол'ски, а въ послѣднôмъ по россїйски, — а нарôдъ бѣдный рускій

зôсталъ бы темный якъ доси; — но вѣрный своимъ приданіямъ прадѣднымъ, своему языкови, сохраняючи ихъ (яко) дорогоцѣнное сокровище въ груди своей, — ждалбы щастливѣйшой для себе добы! Не входжу въ побужденія, яки г. Петрушевича, того то высоко просвѣщенного и благородного мужа навели до его пересвѣдченя о отношенію малоруского языка до россійского, и могу сумлѣнно сказати, що его пересвѣдченье запевно операе ся на глубокомъ знанію словенскихъ языковъ въ обще, а книжного староруского и россійского въ особенности, однакожь чую ся быти обовязаннымъ, мои уваги надъ его, передъ обществомъ рускои Матици р. 1849, изреченіемъ, щире и безъ заслоны выповѣсти; — въ пересвѣдченю, же тымъ причиню ся троха до хôсна мого народа.

Вс. Николай Устїяновичь выповѣлъ въ числѣ VI. Слова, же Вс. Антоній Петрушевичь освѣдчаючи ся передъ обществомъ Матици р. 1849, що Русины Галицки повинны приняти языкъ россійскій за книжный, яко языкъ образованый рускій, доказалъ зданье свое достаточными доводами, а именно слѣдующими:

1. що Русинъ говорящого Москаля совсѣмъ не розумѣе; — Москаль пис'менного россійского языка совсѣмъ не розумѣе, — а на супротывь родовитый Русинъ той языкъ безъ помочи ґраматическихъ наукъ докладно читати и розумѣти може. О кôлко перши два зданя суть правдивы, того сказати не могу; но хотьбы были и правдивы, то лише тôлко доводятъ, що Москаль не есть Русиномъ (Малорусиномъ), и що необразованый Москаль такъ якъ кождый необразованый Русинъ образованого предмету, въ отповѣдномъ языцѣ не порозумѣе; остатне зась здане съ всѣмъ заперечити мушу, и попераю мое мнѣніе моимъ власнымъ досвѣдченьемъ и досвѣдченьемъ моихъ побратимцêвъ.

Много потреба вчитованя ся мозол'ного, и працѣ, стале собѣ выткненной, абы съ природовь языка россійского докладно порозумѣти ся и до него навикнути, — а еще труднѣйше приходитъ россійского языка красоти пôзнати и ихъ полюбити. Еще и тое додати треба, що познанье россійского языка для руского священника есть легше, якъ для чоловѣка свѣцкого; — бо въ россійскôмъ языцѣ суть слова и формы старословеньски, того ради сьвященнику бôлше зрозумѣлы, бо зъ св. писанія и зъ литурґіи ему знаемы. Правду треба сказати яка есть, а не лудити ся позорами. Просвѣщенному Славіянину розумѣнье кождого словен'ского языка въ обще досить легко приходитъ, ради покровенства всѣхъ словенскихъ языкôвъ; и по моему досвѣдченю бôльше труда коштовало мя розумѣнье ческого языка, — безъ помочи ґраматики и словаря, коли першій разъ ческу книжку читалъ емъ, — якъ розумѣнье россійскои книжки. Пытаю ся, чому наши Галичаны семейнои би-

бліотеки не хотѣли читати, або чому мало кто читае исторію Зубрицкого, мимо еи неоцѣненной внутрьной вартости, досить оживленного и ясного выкладу, и мимо розбуджающой ся въ Русинахъ охоты свою исторію лучше пôзнати. Языкъ причиновь, языкъ, не малорускій.

Вторымъ доказомъ по словамъ Г. Устіяновича есть фактъ:

2. що Москва свôй языкъ засиляе малорускимъ. Того не перечемъ; най засыляе, если еи потреба; най але ôтси не выводитъ собѣ право, свôй языкъ хотьбы съ малорускимъ помѣшаный, намъ Малорусинамъ накидати, и тымъ чиномъ розвôй нашого питоменного языка нашимъ питоменнымъ (природнымъ) способомъ тамувати. — Г. Петрушевичь а за нимъ Г. Устіяновичь, признаютъ ся ніяко, що есть рôжниця межи малорускимъ языкомъ а россійскимъ, и то на корысть першого; бо Г. Устіяновичь въ колумнѣ 3-той сторона 1. Ч. VI Слова каже: „и тѣмъ самымъ чѣмъ разъ бôлше языкъ писменный зъ Московщины и Болгарщины очищае"[1]). Отже видко много скверни въ россійскôмъ языцѣ, зъ котрои нашь языкъ его очистити мае. Не лучше за тѣмь, бы Малорусинъ свôй языкъ яко природный, образовалъ и пôдносилъ, — нижели бы россійскій насил'но прійmилъ и училъ ся, а потому ôдъ Московщины и Болгарщины его очищалъ.

3) Що Петро великій желая получити народы силнымъ огнивомъ языка, ужилъ языкъ рускій до сей своей цѣли. Пытаю ся; якого руского языка ужилъ В. Петро до полученя народôвъ? Чи бѣлорускогo, чи малорускогo, чи великорускогo, чи якого?

Тутъ клинъ головный. Що малорускогo не употребилъ, доводятъ тое всѣ сочиненія якіи литература россійска ôдъ Петра великого ажь до нинѣшного часу выдала; бо въ нихъ знаходитъ ся языкъ цѣлкомъ иншого духа и иншого строю. Языкъ россійскій не мае на собѣ барвы особенного народного руского нарѣчія, но есть злывкомъ и мѣшанкою рôжнородныхъ елементôвъ; — есть то языкъ бол'ше державный, нижели народный; и языкъ малорускій николи съ нимъ не злѣе ся, если ся буде розвивати своимъ природнымъ житьемъ, на пôдставѣ простонародного, высысаючи зъ него соки животны.

Для лучшого розъясненія моего предложенія треба застановити ся надъ слѣдующими точками:

а) чи языкъ малорускій и той, якій знаходитъ ся въ св. писанію за одинъ можна брати?

b) чи языкъ, котрымъ написаный Несторъ, Правда руска, лѣтописи и пр. ажь до 14. столѣтія за языкъ малорускій можна уважати?

---

[1]) Слово за рік 1861. Ч. 6.

Отвѣтъ.

Мынѣ ся видитъ, що нынѣ нѣкто зъ розумѣющихъ языкъ церковный и малорускій, не отважитъ ся оба за одно тримати: Духъ и формы; слова и складня въ обохъ языкахъ суть цѣлкомъ отмѣнны. Пытаю ся далѣй: чи можна языкъ Нестора и лѣтописей за малорускій уважати? Хиба о кôлко, що писателѣ выжреченныхъ сочиненій жили и писали на землици, замешкалой ôдъ Малорусинôвъ; - и що въ тыхъ сочиненїяхъ тамъ и сямъ пробывае ся черезъ густу тканину языка церковного и формъ (а часто слова и выраженья малорускїи) его чувство и житье чисто малоруское, — еще яснѣйше добувающе ся въ Словѣ о полку Игоревѣ. Пытаю ся теперь далѣй: яку пôдставу казалъ Петро В. своимъ писателямъ брати для россїйско-державного языка? Подставу таку, яку найшли тїи, котрымъ дѣло было порученне, въ произведенїяхъ литературныхъ рускихъ а тымъ чиномъ и великорускихъ. Они здѣлали злѣпокъ штучный организмъ и домѣшали до того слова нѣмецки и французки, — о кôлко того показала ся потреба; ради новыхъ предметôвъ и выображеній, В. Петромъ зъ западнои Европы въ Россїю живцемъ перенесенныхъ, для котрыхъ выраженій въ рускомъ языцѣ не ставало. Для того россїйскій языкъ якъ не мае барвы народовой, такъ не мае орґанизму живого, ассимилюющого — бо не есть основаный на жаднôмъ живущомъ рускôмъ нарѣчїю. Томуто языкъ россїйскій и Москалеви не есть зрозумѣлый, и безъ науки жадному Русинови зрозумѣлымъ быти не може. Воистинно, якъ тое велика правда, що образованю и духови языка отповѣдае духъ и образованье тыхъ, що нимъ пишутъ, такъ такожде и языкъ россїйскій есть чистымъ образомъ просвѣщенїя рôжнонародного, якое П. В. своимъ неволничимъ подданнымъ одразу насил'но натиснулъ, И тое малъ бы Малорусинъ прїймити! — а свого природного, красного языка, котрый мае величаву будущину, выречи ся!

Языкъ народный есть то даръ небесъ даный народови якъ душа. якъ чувство своей народности отъ Бога, съ тыми самыми свойствами, барвами, яки составляютъ индивидуалность его народнôсти. Коли народу мила и дорога его народнôсть, то му тымъ милѣйшїй и дорожшїй языкъ народный, бо той есть найвѣрнѣйшимъ объявомъ его питомого народного духа. Одоймити языкъ народови, есть то убити его душу народну. Най ся не лудятъ зволенники россїйского языка величїемъ Руси! Русь историчнa и политична не маютъ съ нашимъ заложеньемъ (вопросомъ) жадной связи; — малорускій нарôдъ и его языкъ, — а Русь историческа и языкъ тогдашный, находящїй ся въ древныхъ памятникахъ — суть то два отъ себе цѣлкомъ розличающи ся предметы. Языкъ малорускій не сягае такъ далеко якъ границѣ древной самостоятелной

Руси (до XIV вѣка) а языкъ лѣтописей не есть то языкъ малорускїй, но паче амал'ґамъ церковного и руского языка.

На конецъ Г. Устїяновичь поперае мнѣнїе Г. Петрушевича, що языкъ нашь колись россїйскимъ стати ся муситъ, досвѣдченьемъ, що не разъ знайшолъ самостоятелно утворенне простонародне слово въ словарѣ Шмида: Тое лишь доводитъ, що въ россїйскомъ словарѣ и малоруски слова знаходятъ ся; — ктожь тое перечитъ? Но пытаю ся, чи можна зъ одробинки вносити на цѣлôсть? И въ иншихъ языкахъ словен'скихъ на пр. въ сербскôмъ найшолъ бы не одно руске слово, чижь можна для того оба языки за одно держати? Г. Устїяновичь былбы въ истиннѣ до сего часу, поступаючи такъ якъ почалъ, велику прислугу для свого народа здѣлалъ; — такъ якъ и тымъ що вже здѣлалъ, много здѣлалъ, бо былбы языкъ малорускїй много зботатилъ. Не кождому есть дано, такъ якъ ему, языкъ образовати, бо до того лише рѣдки таланта, творцѣ, поеты даръ маютъ. Же праця трудна, безперечно; такіи дѣла вимагаютъ вытрвалости и часу; але не идутъ марно. Придивѣмъ ся лише литературѣ полской древной, — а литературѣ XVI вѣку; якъ красно языкъ пол'скїй въ XVI ст. розвинулъ ся на пôдставѣ простонародного, живущого, покинувши формы и выраженія собѣ невластивы: ческû, латински, старословенски. Такое розвитье требовало часу 30—40 лѣтъ; въ кождôмъ послѣднôмъ писатели видко поступъ, порôвнавши языкъ его съ языкомъ его попередника, — н. пр. пис'ма Рея зъ Наґловьецъ зъ писмами Яна Кохановского. Якїйже поступъ у нашихъ показалъ ся писателêвъ, котры затребували по россїйски писати: чи видко въ ихъ писмахъ поступъ; — чи причинили ся хоть трохи до образованя народа. Нѣ братя! Россїяне зъ ихъ пис'мъ насмѣваютъ ся, а Мало Русины и читати мало кто хоче! Безперечно выгоднѣйше выписовати слова, если выраженїй не стае, зъ словаря Шмида, — и назвати тое языкомъ образованымъ, нижели мозол'но застанавляти ся надъ природою малорускогo языка и образовати го отповѣдно его духови.

Еще выпадае застановити ся надъ значеньемъ языка хлопского и образованого. Г. Устїяновичь понялъ тое значенье докладно; для того старалъ ся въ першомъ блаженномъ перïодѣ своего писанїя языкъ людовый, пôднести до высшого степени образованя, и учинити го книжнымъ, — не ôдоймаючи ему однакожь его питоменного духа и его питоменного вида. О чомужь не позосталъ при тымъ блаженнôмъ намѣренїю. Нинѣ вырѣкае ся того становиска и выступае съ тверджеными, же языкъ малорускїй есть хлопскимъ и муситъ нимъ позôстати, — а просвѣщенны маютъ ся хапати россїйского; бо надаремна бы была ихъ праця, языкъ хлопскїй образовати; въ конци стати ся онъ муситъ россїйскимъ. Сомнѣваюсь и дуже ся сомнѣваю, бы то такъ быти могло.

Писателѣ (малорускіи навикшіи до своего языка не живущіи въ Россіи и не трудящіи ся исключно чтеньемъ великорускихъ дѣлъ) упереджены тымъ предсудіемъ, будутъ ся вправдѣ старати, до малорускаго языка втикати слова народны россійскы, але тымъ спорчатъ тôлко языкъ малорускій и затамуютъ его розвой, но не учинятъ съ него россѣйского языка; бо языкъ малорускій отличае ся що до натуры (природы) своей одъ россійского въ слѣдующихъ точкахъ:

a) що до будови словъ,

b) що до формъ ґраматическихъ,

c) що до складнѣ (синтаксъ),

d) що до выговору, — а вообще що до своего духа. Бо языкъ малорускій есть народнымъ, а россійскій нымъ не есть.

Чомужь пытаю ся, нѣкто зъ нашихъ Галицкихъ писателей по россійски добре не пише, хоть ся до того силуе. Природа перемагае волю. Дивно ми также, же Г. Устіяновичь не хоче поняти красоту природну, питоменну малорускаго языка, чого въ россійскимъ не ма, — и того природного орґанизму, цѣлкомъ розличного ôдъ языка россійского! Въ малорускôмъ языцѣ есть житье свое, которе пôдъ благими вплывами дало бы ся розвинути до чудесной красоты. Образуйте языкъ малорускій по своему, до чого Г. Устіяновичь примѣръ далъ въ першôмъ періодѣ дѣйствованія свого на поли литературномъ, — а онъ перестане быти хлопскимъ и не стане ся россійскимъ.

Чи народъ 15 о миліоновый, котрый надъ Днѣпромъ и надъ Богомъ тымъ самымъ солодкимъ спѣвае языкомъ що надъ Днѣстромъ не есть управленъ свôй родимый языкъ своимъ питомымъ способомъ розвивати? чи не дали братя наши рôдны зъ надъ Днѣпра доказъ непоколибимый потребы розвытія свого питоменного языка? Они маютъ оденъ языкъ съ Россіянами въ церквѣ, въ школѣ, въ судѣ и въ урядѣ. Чомужь пôдъ напливомъ ресспйского языка, коли онъ есть еднымъ съ малорускимъ, — не згасъ у нихъ языкъ малорускій? Чому пруджены природнымъ души голосомъ пеленуютъ свою хлопску бесѣду, яко свою, имъ милу, отъ Бога съ душею данну, — горячимъ серцемъ, и не хотятъ чужого. А ты Русине Галицкій хочешь быти мудрѣйшимъ и откидаешь свое яко хлопске, — а захочуе ти ся чужого; такъ якъ тая дѣвчина сельска, котра долшій часъ служитъ въ мѣстѣ, — а потôмъ откидае свои ôтцêвски шаты (ризы, платье), вразъ съ соромомъ утраченной невинности, а приодѣвае мѣски! Въ истинно такій поступокъ есть доказомъ холодного почутя народнои малорускои жизни. Языкъ малорускій повиненъ быти образованымъ и може быти образованымъ. Мягкость, звучнôсть, выразистôсть ґраматичныхъ видôвъ, — здобнôсть его нагнути ся до найрозличнѣйшихъ способôвъ мысленія; все тое дае надѣю, же

той языкъ своимъ питомымъ способомъ образовати ся може. Уважмо, що учинили Италїяны, Французы, Анґлики, Нѣмцѣ, Поляки, — коли почули потребу литературы народнои? — покинули латинскїй языкъ, котрый былъ для нихъ книжный, а взяли ся до образованя грубого простонародного языка. И що здѣлали! — Бо въ языцѣ простонароднôмъ есть сила, чувство и барва, — а тымъ и красота; — въ немъ есть житье; доптати го не можна! Зважте, до якого пересвѣдченя прійшли полски литераты найновѣйшими часами, коли ся спостерегли, що полскїй книжный языкъ черезъ наплывъ французкого образованя, стратилъ природну силу и барву, — ото одноголосно воскликнули: намъ треба знову зôйти до нисшихъ верствъ народа и его простонародной литературы, — и тамъ у чистого жерела зачерпнути житя, — и ôдсвѣжити нимъ зôвялу цвѣтку литературы образованой. А мы самохôть хочемъ покинути тое жерело животне, и шукати воды мутнои, абы невъ уморити житье народне.

Не знаю, пощо розбиралъ ученый Шафарикъ истинну нарѣчїй рускихъ, и призналъ малорускому цѣлкомъ свôй питомый характеръ. Не знаю на що писалъ Яковъ Головацкїй розправу о южно-рускôмъ языцѣ, а що болше зацытовалъ ученого Росїянина, котрый въ певныхъ взглядахъ призналъ малорускому языкови превосходнôсть надъ россїйскимъ, — не знаю, для чого комиссїя взглядомъ перемѣны правописсы руской учрежденна, выповѣла, же нѣколи не соглашала ся съ тыми, котрî протѣвъ свѣдомости и волѣ галицко-руского народа пишуть по россїйски, — и тая комѣсїя откликовала ся на фактъ, що семейну библїотеку, ради россїйского языка, котрымъ была написана, нѣкто читати не хотѣлъ; — чому пытаю ся тôлко писаня и бесѣдъ, а въ кôнци однакожь мимо того выступае ся съ зданьемъ, малорускїй языкъ муситъ перейти въ россїйскїй! О нещастне выреченье А. Петрушевича въ обществѣ Матицы 1849 г., котре спровадило „Пчолу", семейну библиотеку, Лѣрвака и пр.; о еще нещастнѣйше повторенье того изреченїя Г. Устїяновичемъ (можетъ мати вредное влѣянїе на природное розвитие народного житя малоруского люда, такъ що мимохôть на таку гадку бôль за серце стискае).

V. Листи.

1. Лист Вас. Ільницького до родичів[1]).

Najukochańsi Rodzice Dobrodzieje!

Jeden list drugiego dogania — i to z przyczyny następującej: Byłem 29-go Marca u Państwa Potockich; — po zwyczajnych cyre-

[1]) Лист писаний з Відня, де Ільн. був на теольоґії (Огоновскій, Ист. лит. Ш, 1 в. с. 556.

gelach Pani Mysłowska z Koropca pytała mię się, czy nie mam jakiej nowiny z domu; ja odpowiedziałem jej, że mój list ze 16-go tylko o dobrych nowinach t. j. o spokoju donosi. Ona mówiła daléj: że słychać, że w naszych stronach poczynają się chłopi niepokoić. Dla tego prosiła mnie, abym się dowiedział z domu, czyli jakich niepokojów niema — albowiem ona już od dawna żadnéj wiadomości nie miała. Dla tego mój list tak prędko za poprzedniczym kroczy. — Chłopi w zachodniéj Galicyi okrutnie gospodarują. Szeroko, daleko nie widać żadnego dworu, ani gumna, ani sterty, ani szpichlirza — tylko pogorzeliska i ruiny. Chłopi na arabskich pańskich koniach, dywany drogie na plecach, ze srebrną łyżką za uchem i zyg[a]rki złote u szyi z kosami jeżdżą, krzyczą i plądrują. 8-iu księży zabili — wiele niewinnych między winnymi stratę na majątku, zdrowiu lub życiu ponieśli. — Tak pisała Gazeta powszechna. Teraz gdy ich chcą do porządku przyprowadzić, kryją się bandami po lasach — zostawiwszy dom żony i dzieci. Niech Bóg broni, aby się to i na nasze strony rozszerzyło. — Tak więc rewolucyoniści sami na siebie rewolucyę wszczęli. — Stary Potocki mnie mówił, że Miączyński tymi dniami ma do Wiednia przyjechać a nie do Podpieczar. Potoccy zaś tego roku do Podpieczar nie przyjadą. Teraz każden, kto nie jest w Galicyi, kontent, że tam nie jest.

Proszę mi napisać, czyli Porfir konkurs dobrze odpisał? — czyli w Siemakowcach i w Peczeniżynie lub gdzie indzie nie zanosy się co na wesele po wielkiejnocy? — czyli Mandyczewscy młodzi we Lwowie meuble kupili dla nas, i czy ładne? — czyli Antosia wielkie postępki robi w muzyce? — gdzie nasi skubenci w Stanisławowie mieszkają etc. etc. — „Winok" już wyszedł z pod prasy (t. j. ruskie pisemko, co się Tato prenumerował)[1]). Gubernium jeszcze dotąd prenumeratorów Gałicyjskich redaktorowi nie doręczyła, więc dla tego nie wie, komu ma posyłać. Znamy tego redaktora; nazywa się Głowacki, — ale nie z Bludnikowskiej familii — chirurg, Rusin duszą i ciałem i potsciwy człowiek. Kwiaty do tego „wianka" są od XX. Dobrzańskiego z Przemyskiéj Diöcezyi, Daniłowicza, zmarłego Szaszkiewicza i Głowackiego, brata redaktora[2]). Szaszkiewicza dumki bardzo piękne;

---

[1]) Вѣнок Русинам на обжинки уплѣв Иван Б. О. Головацкій, ч. I, у Вѣдни 1846.

[2]) Крещеніє Руси сочинен. Антоніем Добрянским. „Вѣнок" ч. 1, с. 13—46. Ант. Добрянський, товариш по студіям в від. конв. Литвиновича, Яновського, був попом в Валяві (Слово 1877, ч. 64). Старина литовско-руского законодательства, сочинен. Игн. Даниловичем. „Вѣнок", с. 131—150.

trzeba się tylko w nie wczytać, bo my na polskiej i niemieckiej literaturze wykarmieni, swoje z razu nie możemy rozsmakować — ale poźniej smakują lepiéj swoje pierogi hreczane, jak cudze budnie wypiekane. W jednym miescu mówi Szaszkiewicz bardzo ładnie i prawdziwie:

Ruska maty nas rodyła,
Ruska maty nas powyła,
Ruska maty nas lubyła:
Czomuż mowa jej ne myła:
Czom sia new wstydaty majem?
Czom czużuju polublajem?

A teraz już po koncepcie; - jeszcze bym rad co napisać, ale w głowie tak próżno, jak to często bywa w mojej kieszeni. Aha opowiem — com gdzieś w czasopismie wyczytał: W Lion jakiś młody człowiek obwinięty w szeroki czarny płaszcz, szedł w nocy zadumany, głęby dymu puszczając z cygara, po nad rzekę. Było bardzo ciemno i wiatr dął gwałtownie. W tém o kilka kroków słyszy, że coś ciężkiego do wody padło i głos stłumiony przestrachem, cienki, przeraźliwy, kobiecy. Czémprędzéj zrzuca płaszcz, skacze do wody i wyciąga człowieka omdlałego na brzeg — kobiétę. Nie daleko stąd mieszkał — więc zaniósł ją, — gdy nikogo na ulicy nie było ni swiatła w oknach — do mieszkania swego. Ocucił ją wkrótce; była młoda i bardzo piękna. — Opowiadała swemu troskliwemu wybawcy, że była wdową po bardzo majętnym kupcu z Paryża — przyjechała po północy pocztą do Lionu i miała się udać do przyjaciołki, — lecz idąc bardzo blisko ponad wodę, gdy się widać nie było, wpadła do wody. — Wybawca jej życia był młody, przystojny, lecz ubogi poëta, — który, dumając nad jakąś balladą, szukał sród ciemnej nocy ponad wodą ponurych barw do niej. — Wdzięczność młodéj wdowéj ku wybawcy przemieniła się wkrótce w miłość — która u niego już od pierwszego momentu pałała — pokochali się i pobrali się. — I tak pan poeta wykomponował sobie piękną milionową małżonkę.

U PP. Potockich był jakiś francuz, który dowiedziawszy się od P. Mysłowskiej, żem greckiego obrządku, zaczął mnie o różnicy pytać między nami, szyzmatykami i łacinnikami po francuzku. Więc ja chcąc niechcąc dobyłem mój drobny zasób francuzczyzny i produkowałem się nią, jak mógł, pierwszy raz publicznie i w takim domu; — wytłumaczywszy się naprzód, żem w francuzkiem nie mocen etc. A już dalej ani rusz nic nie wiem — ani słowa.

Aha! tymi dniami powiesił się Przeor od Ligurianów — mówią, że także do spisków należał. Był spowiednikiem cesarzowej matki.

Tem czasem całuję Rączki Najukochańszych Rodziców i proszę o prędkie odpisanie.

30. 3. 1846. Wasz syn Bazyli.

Лист писан. на 4 стр. 8⁰.

2. *Лист Теофіля (?) до В. Ільницького.*

Wiedeń dnia 25 Czerwca 1851.

Kochany Bracie!

Nieuwierzysz, jak pożądanym był list Twój dla mnie, a dowiedziałszy się, iż czas pozagajał rany, i dawną wesołość i serdeczność powrócił; zacząłem też wolnieyszem powietrzem oddychać, i humoru wysołego nabierać. Nie mogę zamilczyć podziękowania za słowa pocieszające do Zarwanicy pisane, i chociaż ich niekczymnymi mniemasz, przecież skutki pożądane wywarły. — Mimo prośby Twojey a chęci mojey w odwlekaniu z odpisem odwetu nie czynić, musiałem się losowi,, czyli lepiey rozkazom mojey komissyji pytającej, oddać, i tymi powodować, a tak wysypałszy Im sapientią paragrafową, z zadowoleniem wszystkich, a najbardziey mojem, mogę dopiero od dni kilku komnatę moją opuścić, i na czas jakiś myślami swobodnemi za nadzieją gonić.

Poswięciłszy się bowiem od dni pierwszych mego przybycia do Wiednia, nieustannemu bębnieniu, nie mogłem i piękności świata wielkiego używać, i tak pominąłszy szczegóły mnieyszej wagi, zaczynam dopiero dzisiay jako nowoprzybylec moją wędrówkę. Wiedeń zdaje się od dnia do dnia widocznie wzmagać, tak do ludności, jakoteż zabudowań, z niem że zaś i industria, luxus, i łajdactwo krok w krok postępują. Mury, kamienicy, któreby jeszcze wieki stać mogły, walą, na ichże miejscu pałacy i inne budowe w guscie teraznieyszem wyprowadzają; i wiedź że w tym rychłem wzmaganiu się miasta, ludność przecież w wielkim nierozmiarze stoji, gdyż z braku pomieszkań i żywnośći. wartość tychże podwójnie szacują, jak przed laty cztyrma; i tak hodi urzędnikowi!, a tym więcey Rusinowi! przyjemnośći używać!

Chciałbyś wiedzieć o politycy nieco? O czem mało mówić można. Jak wiadomo Prowizoryum i Stan oblężenia i u nas exestuje; a dzień w dzień prawo prawa w grób pcha. Nasz głupi rozum tam do Kabinetów niesięga, a ile do naszych usz doszło, zdać się, że odmiany nastąpią w konstytucyji, i organizacyach urzędów; wszakże i arystokracya teraz tak umnie jak też fizycznie wszystkie stany przywyższa, a miałażby konstytucję terazniejszą być na równej stopie

z chłopem. — Dosyć o tem w broszurkach i gazetach rozprawiano, ażebym jeszcze ja moje głupie zdanie dodawał. Zresztą nic stanowczego i pewnego Ci o tem powiedzieć niemożna, gdyż rzeczy takie są i u nas misterya.

Urzęda i status officyalistów w Galicyji będzie powiększony przynajmniej o $^1/_3$ część, gdyż podług zdania Gołuchowskiego nie będą w stanie wydołać w teraznieyszej liczbie. Gołuchowski przywiózł był Vorschlagi do Wiednia, i są systowane, do powrotu jego, któren przy końcu Lipca nastąpi. Wrócił zaraz drugiego dnia do Lwowa, gdyż Cesarz w pierwszych dniach Lipca do Galicyji odjedzie.

Co się tyczy mego położenia, mało co pewnego napisać Ci mogę. — Examin zrobiłem, i podałem się na tem fundamencie do przyjęcia w praktykę, przy tutejszej Statthalterei; gdy zaś Gołuchowski nadjedzie, będę kompytował o mieysce adjunkta gdzie w Galicyji, a jak się uda w Kołomyjskie, albo Stanisławowskie. — Mam nadzieję, że się przed zimą wyniesę z Wiednia, gdyż u nas pokazało się kompetentów na posady wysokie mnóstwo, na małe zaś, jakie dla mnie przestoją, jest brak.

Litwinowicz[1]) i Chomiński[2]) są mi pomocni w tem względzie, po szczero Rusku.

Chciałeś wiedzieć o stosunkach Rusinów w Wiedniu. Przeznać jednakże muszę, że nie tylko między sobą gromadę sympatezującą, i całość organiczną stanowią, ale nawet życie jey na Niemców wielki wpływ i wrażenie działa. — Wszystko to ale zawdzięczyć trzeba pracy niezmordowanej Litwinowicza. Znasz za nadto dobrze Litwinowicza, któremu i pałata Cesarska nie jest nieprzystępną, ażebym Ci Tegoż niezmordowanną staranność, tak do upiększenia cerkwi S. Barbary, która teraz w pierwszych kościołów Wiedeńskich rzędzie stoji, i dziennie tłumym ludzi jest napełniona; jako też do utrzymania jednośći i miłośći wzajemnej w Gromadzie, i do ożywiania ducha w niej miał opisywać. — Tyle tylko Ci wspomnę, że aristokratię między sobą nie mamy, czyli kanonik, czyli urzędnik, czyli szkolarz, ba nawet i chłop nasz deputat, zasiadał razem do stoła z nami, i wszystko co żyje, duchem ruskiem się pojiło. — Dzien za dniem pomnaża naszą gromadę, i tak dzisiay już mamy 2 żeny rusinki w naszych murach. Lecz w tem zględzie komunizmu u nas niema.

---

[1]) Був в тім часї парохом при церкві св. Варвари і ректором гр. руськ. семинариї. Учитель, 1869, ч. 22.

[2]) Тодї висший урядник при міністериї. Слово 1867, ч. 33.

W antiquarniach napytałem teraz Eichhorna 7 tomów, za 8 fl. cm. zamiast 22 fl. — Schlossera 7 tomów vom J. 1843—49 za 36 fl. zamiast 50 fl. cm. Tamty powiedział że się tymi dniami postarać może. Co myślisz wziąść, i za jaką cenę napisz.

Kowalski posyła Błońskiemu list, któren zapieczętuj w siebie i oddaj.

Całuję Cię twój kochający brat
Teofil.

Лист писаний на 4 сторонах 8⁰.

3. Лист Б. Дїдицького до В. Ільницького.

Ваше Высокопреподобіе!

Недавно выслалъ я черезъ Г. Климента Зарицкого 20 екс. „Гостины на Украинѣ“ и 20 екс.[1]) „Попадянки“[2]), просячи его, абы книжки тіи передалъ на продажь въ Тарнополю будь Г. Тымницкому, будь Г. Ляховичу. Не сомнѣваюсь, що Г. Зарицкій исполнилъ мою просьбу, и для того вмѣсто 40 екс. „Гостины на Укр.“, Вами желанныхъ, посылаю нынѣ уже тôлько 20 екс. Прошу усердно, помочи — о кôлько силъ и можности — моему предпринятію издавательства рускихъ сочиненій, которе о той порѣ закрадающоися на ново литературнои застои выставлено есть на немалыи страты. Плачу за кожде изданье готовыми грошми современно съ выпечатаньемъ, стараясь такимъ способомъ поддержовати рускую печатню, — а межи тѣмъ отбераю издержки за накладъ ледви по роцѣ. Отже за вычерпаньемъ скромныхъ средствъ прійшло бы наконецъ выдавати кожде нове руске дѣло ажь по истеченью цѣлого року. Не мало воврадуе Васъ одна вѣсть, котору тутъ записую: Завязуесь у насъ постоянне литерацке общество, которого членами до теперь межь инными суть: Петрушевичъ, Головацкій, Шараневичъ, Попель, Меруновичъ, Лѣсѣкевичъ, Тороньскій, Наумовичъ и я. Отъ Юлія с. г. станемъ выдавати що 6 недѣль періодичное письмо подъ з. „Галичанинъ“[3]), въ которомъ заступлены будутъ: поезія, повѣсть, исторія, филологія, критика и пр. Кождый выпускъ того письма состояти будезъ 8—10 аркушôвъ, чѣмъ возможно буде помѣщати полныи статьи по которому будь предмету. Кожде отдѣленье науки и искуства буде мати

---

[1]) Лисикевичъ Ник. Гостина на Украинѣ, поема. Львів 1862.
[2]) Шеховичъ Северинъ Гавр. Попадянка и попадё-графянка, повѣсть изъ 1848 р. Львôвъ 1862.
[3]) Галичанинъ, литературный Сборникъ изд. Голов. и Дѣд.. кн. 1, в. I. Львів 1862.

нѣяко особну редакцію, найменьше зъ 2 членôвъ состоящу, а старающу ся о статьи самыи доборныи. Тутъ чей сконцентруются лучшіи силы Руси, и соединятся всѣ авторитеты въ той цѣли, абы не дозволити роздвоятись литературѣ, якъ того роздвоєнья смутный примѣръ дати намѣряли Вечерницѣ.

Позавчера прійшла сюда зъ Риму нова буля (зъ 8 Апр с. р.), по теоріи дуже благосклонна для Востока и для греч. обряда. На подставѣ тои булѣ пріймесь за дѣло очищенья нашого обряда самъ Митрополитъ, и выдасть сими днями зъ того поводу нову куренду[1]). Не обійдесь ту еще безъ борьбъ, — но все таки животна мысль Руси тымъ лучше пояснится, и наши люди пріучатся по поводу обрядового вопроса думати и въ инныхъ квестіяхъ бôльше самостоятельно.

Ваша критика „Стародавного Львова" власне нынѣ начала печататися. Авторство Ваше сохраню въ тайни, но есмь увѣренный, що кождый его самъ догадаеся.

Пересылаючи мои искренніи поздоровленья добрымъ Другамъ въ Тарнополи

пишусь съ глубокимъ почитаньемъ Вашого
Высокопреподобія преданнѣйшій слуга
Богданъ А. Дѣдицкій.

Львовъ 11 Мая 1862.
Лист писаний на 3 сторонах 8⁰.

4. Лист Ом. Огоновського до В. Ільницького.

Ваше Высокоблагородіє!

Насампередъ перепрашаю, що довшій часъ я неôтписовавъ. Рôзнороднѝ-бо занятья не дозволяли ми до нынѣ где-що написати. И такъ звѣщаю насампередъ, що ту у насъ о тôмъ говорятъ, що Всеч. Г. Директоръ до насъ небавкомъ на Директора прійде. Мѣркує тоє и нашь Директоръ Пьонтковскій и ôттакъ гадає бодай чимъ нибудь неохоту свою свому соперникови заявити. И такъ предложивъ ôнъ зъ початку курса, щобъ на нашôй гимназіи Логику Sierocińsk-ого завести. Гдеякѝ ученики покуповали собѣ сю книжку, котора около 1.50 ц. стоитъ. Професоръ Ґерстманъ, що теперь Логику преподає, радъ бы книжку Ва-

---

[1]) Порів. Gregorius L. B. Jachimowicz, divinae miseratione .. etc. Львів 1862, 8⁰, 17 с. з дня 25. V. Ся куренда епископа містить в собі папську енцикліку против змагань, які появились в деяких уніятських епархіях, очистити істнуючі церк. устави після тих, які були в східній церкві.

шого Благородія завести[1]; но нашь старый каже, що вж... Sierocińskого треба держатись, и наветъ не хотѣвъ п...лану логику для самого профессора купити. Оттакъ не знаю, чи и коли здужаю всѣ надôсланŷ ексемплярѣ продати. Буду старатись, щобы желанью Вашого Благородія догодити.

Мы въ высшôй гимназіи учимо вже по польски[2]). Не давно тому всѣ професоры и всѣ ученики-русины высшои гимназіи совѣтникомъ Яновскимъ були поклúкованŷ до протокола, а то взглядомъ онои петиціи, яку ученики до Намѣстничества подали, щобъ имъ дозволено, по нѣмецки учитись и ôтповѣдати. Здаєсь, що для насъ прійде бура за тоє, що мы сперва также и нѣмецкŷ ôтвѣты пріймали. Но мы тому не виннŷ; кто иный ту завинивъ, а теперь выпераєсь всего, и зваляє вину на насъ.

Шараневичь зачинає вже працêвати; продовжає свою исторію въ нѣмецкôмъ языцѣ (просторъ времене 50 лѣтъ), щобъ мôгъ о доцентуру австр. исторіи на всеучилищи податись. Также написавъ въ тыхъ дняхъ по польски: Następstwa upadku Carogrodu na Ruś i Wołyń. То буде напечатане въ „Szkole", котору тутейшŷ Професоры (польскŷ) выдаютъ.

На нашôмъ гимназїюмъ молодêжь мало теперь учится. Двохъ учениковъ ще и теперь не хотятъ по польски ôтповѣдати. Еденъ зъ нихъ писавъ наветь до министеріи, що по польски не умѣє. Старый Блякертъ учитъ нѣмецке въ высшôй, а историкъ Яндаурекъ въ низшôй гимназіи.

Шараневичь учитъ географію на рускôй и польскôй препарандѣ.

Наконець доношу, що нашь проф. Лавровскій, зложивши 1.300 зол. р. вже до Россіи ôтъишовъ. Нашь настоятель єсть теперь прикрый и терпкій а при тôмъ примѣрно точный.

Передъ вакаціями, чи ще на веснѣ бувъ ту ктось зъ Тернополя, вѣдай чи не п. Партицкій, и лишивъ въ нашôмъ кассинѣ у служалця для мене овый рукописьный рускій Словарь Скоморовского, якій я передъ рокомъ на руки Вашого Благородія бувъ пôславъ. Всѣхъ томôвъ пôславъ я тогды 5, а назадъ отримавъ я ино три. Незнаю отже, що съ прочими двома сталось, чи лишились еще въ Тернополи? Прошу

---

[1]) Ров. Logika przerobiona podług Jozefa Beka dla użytku szkół gimnazyalnych, przez B. J. Tarnopol, 1867.

[2]) Польську мову як викладову введено в цілій ак. ґімназиї р. шк. 1867/8. Пр. пор. Хроніка льв. акад. ґімназиї, подав Е. Харкевич. Звіт ґімн. з р. шк. 1900/1 с. 34. Там подані і повні назвиска професорів, про яких згадує в своїм листї Огоновський.

менѣ ласкаво о тôмъ донести; понеже маю вже бѣду, що ино 3 томы ôтдавъ ємъ. Слуга кассиновый каже, що ино 3 томы дôставъ.

При тôмъ маю честь поручитись памяти Вашого ВБлагородія нижайшій слуга и всегда найприклоннѣйшій

Емиліянъ Огоновскій.

Львôъ, дня 10/11 1867.

Моя жена засылає ВПаньству свôй уклонъ и своє чтенье.

Запечатавъ, та забувъ ще за одно. Намѣренье, выдавати альбумъ єсть дуже похвальне, однако жаль менѣ, що не могу въ тôй працѣ участвовати, — а то не зъ якои-то неохоты, а ино задля того, що я теперь працюю надъ Котляревскимъ etc.; про-то задля браку часу, не могу ніякъ до галицкихъ взятись писателêвъ.

Лист писаний на 3 стр 4°.

5. Лист Василя Ільницького до Рудольфа Моха [1]).

Высокоповажаный Отче!

Не знаю, чи собѣ мене пригадуєте? – але я собѣ Васъ не тôлько дуже добре пригадую, — але Вашь образъ любо въ души и серцю ношу ôдъ року 1848; и всѣ хвилѣ, котрî тогди въ товариствѣ Вашôмъ въ Львовѣ проживъ я, стоять ясно передъ душею, якбы тоє було вчера... Пamятаєте ще Вашî стихи, написанî въ сѣменищи:

Іоре прекрасный, кривый фостаче,
Чорнî на тебе круки спадають... и пр.

Або Вашî и Могильницкого Антонія с. н. деклямаціи въ Вѣденьскôй кавярни?... або Вашу бесѣду на Зборѣ ученыхъ рускихъ; або припѣвы и тоасты при пращальнôмъ обѣдѣ въ Сѣменищи?... Вы були одинъ зъ першихъ, що вѣстили рускîмъ словомъ (Мотыль) свѣту, що настає нова ера для руско-галицкого народу, — ера народнои и политичнои жизни! И справдѣ Мотыль Вашь бувъ проявомъ весны духовои, котра, наставши, що разъ бôльше добуває цвѣткôвъ и зелій, а мѣжь тыми и бурянôвъ — зъ рускои нивы... Я тогди, ледви що высвяченый, — а хочь на чужôмъ хлѣбѣ (нѣмецкôмъ) выплеканый, — широко розтворявъ мою душу до принятія новыхъ для мене лучей руского сонця. И ôдъ того часу я не проспавъ мою добу, — але працювавъ на нивѣ рускôй, о скôлько менѣ силъ до того Богъ удѣливъ. Писавъ я денещо по руски: въ Альбумѣ, въ Словѣ, въ Недѣли и въ всѣхъ майже часо-

---

[1]) Сей і слідуючий лист В. Іл. до Р. Моха найшов ся між перепискою останнього, в бібліотеці „Народного Дома“ у Львові. Перший означений ч. 617, другий 638 (кат. рук. Моха).

письмахъ рускихъ будь то пôдъ именемъ власнымъ, будь пôдъ псевдонимомъ: Денисъ зъ надъ Серета, Денисъ зъ Покутя и п. и. Крôмъ того выдавъ я дещо брошурокъ розличного содержаня. И маю тое пересвѣдчене, що хочь мои письма не суть що до литературнои вартости цѣнни̂, то однакъ они послужили до розбудженя рускои гадки, а такожь и розсѣяли деяке здорове зерно науки.

Одну брошурочку позваляю собѣ Вамъ отсимъ переслати. Зъ неи оцѣните керунокъ моихъ мыслей и мои засады. Якбы я радъ довѣдати ся близше о Вашôмъ дѣланю ôдъ 1848 р.?... Бачу, Вы теперь Місіонеромъ; розпросторонюєте помѣжь народомъ тверезôсть и повздержалôсть... Щасть Вамъ Боже! Се дѣло, коли Вамъ удасть ся, — причинить ся сильно до пôднесеня нашого бѣдного народу зъ нужди и темноты. .

Спытаєте ся наконець: „чого я ôдъ Васъ бажаю"? Ото хочу убѣгати ся о крѣсло посольске въ Галицкôмъ Соймѣ на сю каденцію — въ выборчôмъ окрузѣ Станиславовскôмъ сельскôмъ.

Яка давный знакомый и спокревненый Вашему рускому серцю и души, — маю надѣю, що мою кандидатуру будете щиро поперати. Чувствую, що зможу и на тôй нивѣ съ пожиткомъ дѣлати, — тымъ бôльше, що виджу, якъ мало хто позитивно зъ орґаничными внесками въ Соймѣ выступаε. Єсли се по Вашôй совѣсти, (а запевняю честею, що не учиню Вамъ встыда), — то поперайте мене и межи народомъ сельскимъ и меже священьствомъ; єсле же нѣ, то не дѣлайте супротивно, — бо я собѣ на тоє не заслуживъ... Просивъ бымъ такожь Вашого доброго слова за мною у Отца Залозецкого, — котрого за-для єго патріотичного дѣланя высоко почитую, — котрого однакожь лично просити не осмѣляю ся.

Остаю ся съ щирымъ почитанємъ Вашого Благородія

по души другъ и братъ, Вамъ щиро приданый

Василь Ильницкій,

директоръ рускои ґимназіі.

Въ Львовѣ дня 17. Липця 1876.
Лист пис. на 5 стр. 8°.

6. *Лист Василя Їльницького до Рудольфа Моха.*

Высоко Почтенный Отче!
Любезный Свояче!

Сердечна гостина, яка менѣ була въ удѣлѣ въ Вашôмъ дому и ôдъ Васъ и ôдъ Вашихъ любыхъ дѣтей, осмѣляє мене до Васъ щиро запукати, именно до Вашого серця и до Вашои щирои волѣ, — и попросити Васъ такôй сердечно, щобысьте были ласкави̂ въ справѣ выборôвъ на

посла соймового за мною дѣломъ и словомъ орудувати... Довѣдую ся, що въ Станиславовѣ кандидує такожь О. Залозецкій; не маю пѣчого супроти него; и овшѣмъ, мае то бути чоловѣкъ честный, даровитый и около дѣла мисійного заслуженый... Однакъ О. Залозецкій еще молодшій ôдъ мене; єму еще пора не перейде, если на сѣй каденціи не буде посломъ. Менѣ-же ще отся каденція послѣдный речепець; ще маю силы и бодрôсть и елястичнôсть ума въ цѣлôй силѣ; по 6 ёхъ лѣтахъ менѣ вже до сего дѣла не брати ся... А хотѣвбымъ и на сѣмъ поли затрѣбовати лёту; та менѣ видить ся, — що я може бôльше читавъ, и мысливъ и бачивъ про те, що ся дѣє въ свѣтѣ, якъ не оденъ зъ выбраныхъ послôвъ... Про те прошу Васъ щиро, — дѣлайте за мною Отченьку, коли не зъ иншихъ побудокъ, то зъ щирои приязни и покровеньства не лишь родинного але такожь до душѣ и серця...

Моя жена засылає свои поклоны и поздоровленія для Васъ и цѣлює Вашî донечки, а я поспытую ся ихъ, чи сподобали ся имъ мои три повѣсти, щомъ имъ переславъ черезъ почту.

Остаюсь съ правдивымъ почтеніємъ и съ щирымъ дружествомъ

Вашь щирый другъ и слуга

Василь Ильницкій.

Львôвъ дня 6. Октобрія 1876.

Лист ппс. на 4 стр. 8⁰.

7. *Лист Гната Онишкевича до В. Ільницького.*

Высокопреподобный Отче Добродѣю!

Я получивъ честне Ваше письмо съ передплатою на III. томъ р. Библ., который певно выйде того року, хотяй еще не друкуе ся, и повѣдаю зъ горы, що оно мене дуже утѣшило! Вы говорите найбôльше о „родимôмъ листку“ и высказуєте мысли, съ которыми каждый чоловѣкъ зъ здоровымъ розумомъ згодитися повиненъ и згодити ся муситъ Но вѣдома рѣчь, що фанатизмъ не послугує ся не тôлько здоровымъ, але въ загалѣ не послугує ся розумомъ; розвиненый бôльше, робитъ съ чоловѣка звѣра, который часами готовъ самъ себе рвати на кавалки. Часами, где ходитъ о зломанье силы, такій фанатизмъ може бути, взглядно взявши, въ своихъ наслѣдкахъ користный; но где ходитъ о науку и ей дитя: литературу, тамъ фанатизмъ не може мати мѣстця. Хотяй на Буковинѣ о Руси възагалѣ дуже мало можна говорити (!), все таки новшими часами дôйшло до того, що хотяй тыхъ кôлька людей, що выразно называются Русинами, трималися купы, и, такъ сказати, тутъ не було партій. Малый той кружокъ хотѣвъ уратовати Бесѣду, и не

дати Волохамъ по волоскй газдовати, и тогды то повстала гадка, що если намъ удасть ся зрегенеровати тое товариство, може бути мы станемо выдавати литературне письмо[1]). Нашь плянъ не давъ ся перепровадити, но гадку о литературнôмъ письмѣ похопивъ Ганкевичъ, и въ надѣи, що стане ся редакторомъ и буде мôгъ пôдписовати ся Дръ Кл. Г., ширивъ тую гадку якъ мôгъ вечерами при пивѣ. Но такъ якъ Ганкевичъ знаемый ту загально яко блягеръ, на которого еще николи спустити ся не можна, то въ зреализованье его гадки мало кто вѣривъ: дали чутися навѣть голосы, що до письма пôдъ его редакціею никто и дописовати не буде. Тымъ часомъ удало ся Ганкевичови позыскати на свою сторону Огоновского, руского сотрудника при тутейшôй церквѣ, чоловѣка молодого, дуже енергичного, но на нещастье также блягера, съ тымъ тôлько додаткомъ, що Ганкевичъ — блягеръ зъ засады, зъ выраховапьемъ, рыючій пôдъ каждымъ, о кômъ тôлько почуе, а Огоновскій блягеръ натуральный, навѣть добре не понимаючій що робитъ; до того чоловѣкъ безъ переконаня, (що здае ся бути фамилійнымъ)[2]). Они оба оповѣли свое намѣренье при пивѣ Шанковскому, а ôнъ, якъ въ каждôмъ иннôмъ разѣ ходитъ тôлько за вѣтромъ, (въ нѣмъ зовсѣмъ теперь не пôзнати „преслѣдованнаго ляцскою радою школьною русскаго патріота!) такъ и ту одобривъ намѣренье безъ замѣтокъ; урадили дальше, ôтдати Огоновскому редакцію, а абы то якось лѣпше выглядало, (бо Ганкевичъ ingrata persona), то щобы утворили хотяй на початокъ якій-сь комитетъ. Огоновскій говоривъ менѣ и Калужняцкому, но мы, вправдѣ зъ противныхъ причинъ, не хотѣли входити въ комитетъ, але обѣцяли писати. Тогды будучій редакторъ притягнувъ Данила Млаку, который всего разъ прійшовъ на раду, але тогды ничь не радили; спыгавъ ся Юновича, который зовсѣмъ по рускй не умѣе писати, и Браника, а якъ тіи обѣцяли дописовати, взято ихъ безъ вѣдомости до комитету, хотяй ни оденъ зъ нихъ не прійшовъ анѣ разъ на пораду. Тымъ способомъ склався комитетъ! Огоновскій и Ганкевичъ написали и надруковали завозванье, о котрômъ жаденъ зъ комитетовыхъ ничь не знавъ[3]). Потômъ ажь, якъ увидѣли, що въ завозваню множество ортограф. ошибокъ, що редакція навѣть интерпункціи не знае, нароблено много крику. Бранихъ гнѣвався и каже, що ôнъ ихъ не уповаживъ ставити себе за комитето-

[1]) Про історію основаня „Рускої Бесїди“, перші роки її істнованя та напасти, з якими накинулись на неї Рунуни пр. порів.: Буковиньска Русь. Написав проф. др. Ст. Смаль Стоцкий. Чернивцї, 1897, стр. 238.

[2]) Характеристика в тім місци невірна.

[3]) Зазив, про який згадує Онишк., почипає ся словами: Высокопочтенный Господине (приглашеніе къ сотрудничеству въ журналѣ „Родимый Листокъ“). Черновцѣ, 1878, 4°, стр. 1.

вого, Шанковскій просивъ, абы его до комитету не числити, и такъ комитетъ розбився а остався зновъ Огоновскій и Ганкевичъ. Но скоро многі̂ нашî люди обѣцяли писати, Огоновскій, надѣючи ся на много пренумерантôвъ, не оглядаеся вже на комитетъ, а стае самъ: „издателемъ и одвѣч. редакторомъ“,[1]) а помагае ему Ганкевичъ.

Но зайшло друге питанье: якъ бути редакторомъ, коли анѣ ôнъ анѣ его adlatus не знаютъ жадпои правописи и не умѣютъ провадити коректы? Прійшовъ ôнъ до мене, и радится, „якимъ языкомъ и якою правописею писати?“ То мене здивовало, такъ якъ мы всѣ думали, що то буде письмо руске [2]). Я наговоривъ ему, що треба було (при Михаляку)[3]), а якъ ôнъ спытавъ ся мене, чи не найшовбы ся ту хто, абы провадивъ правопись и коректу, я радо указавъ ему на Смаля Стоцкого (коректора Руск. Библіот.), въ надѣи що ôнъ буде все провадити въ моѣмъ густѣ.

Тогды обѣцявъ я также написати дещо зъ литературы. Тымъ часомъ Огоновскому моя робота була не въ смакъ, бо ôнъ належитъ до найзатятшихъ Словистôвъ. Длятого пôйшовъ до Калужняцкого и оповѣвъ мою раду, а той ажь руками затрясъ, наговоривъ му много, а накôнецъ пôславъ еще до Браника, яко найбôльшого авторитета. Браникъ обробивъ, а властиво утвердивъ его до решта и стали друковати 1 число. Смаль Стоцкій було говоритъ, ôтки „русскій“ etc. — „А я стою на тôмъ становищи, бо то характеристика нашои партіи“, була ôтповѣдь. Той му выводитъ, що то письмо для литературы и науки, то не „Слово“, абы тримало ся партіи.

„Мы въ тôмъ дусѣ выдаемъ, що Слово“, каже Огоновскій. Въ моей дописи (Поглядъ на творы Макаровского [4]) правопись змѣнили, всюда поперемѣньовали и выйшло — 1 число. Русь буковиньска заворушила ся: всѣ, такъ студенты университецкіи, якъ и старшіи, хотѣли выдѣти Родимый Л. въ такôмъ дусѣ, якъ „поглядъ на Макаровского“, но редакторъ, а именно Калужняцкій, були незадоволені̂. Той послѣдній огорчився словами, що Макаровскій „говоривъ обома рускими языками т. е.

---

[1]) Родимый Листокъ. Письмо литературно-науковое; видавав Н. М. Огоновський від р. 1879—1882. Сьогож року вийшло лишень одно число, а то по причині арештованя редактора, а в слід за тим і звісного процесу Ольги Грабар et Comp. (пор. Галицко-рус. Библіографія Левицкого. Т. II, стр. 411).

[2]) Пр. пор. Бук. Русь, стр. 284.

[3]) Що за одні були згадані: Шанковський, Бранік, Огоновський, Калужняцький, про се говорить Смаль-Стоцький op. cit. дотичні уступи.

[4]) Родимый Листокъ. Годъ I. Онышкевичъ Игп.: Поглядъ на творы Макаровского, ч. 1—3.

мало- и великор.“ до того, що потягнувъ мене до ôтповѣди. Три годины спорили мы межи собою, но непереконали ся, бо я стоявъ на науцѣ и на власныхъ студіяхъ, Калужняцкій же воювавъ словами: одинъ литер. языкъ, становище, партія и пр. Потôмъ ôнъ безъ моеи вѣдомости побѣгъ до Огоновского, повынаходивъ много польонизмôвъ въ моѣй дописи, якъ: поглядъ, творы, вродило ся весѣлье etc. и заклинавъ его, щобы Руси не компромитовавъ. Огоновскій выговоривъ то все въ шинку передъ моими студентами, чимъ еще бôльше молодѣжь противъ себе огорчивъ. На мое запытанье, якъ можна когось поза очи чернити? Чому не выступивъ противъ мене Калуж. въ газеїѣ, то я мôгбы бувъ боронити ся — ôтповѣвъ: „правда, що то було бы лѣпше!“ але заохоченый еще кореспонденткою зъ провинціи ôтъ якогось словисты, постановивъ на будучнôсть писати якъ найтвердше.

Наслѣдкомъ того було, що я постановивъ собѣ ôтъ теперь ничь бôльше не писати, бо не хочу, абы першій-лѣпшій обскурантъ, не маючій понятя о нашôй, а може и въ загалѣ о литературѣ 19 в., которого литературнї працѣ складаются зъ кôлькохъ статей до „Слова“ и двохъ неудачныхъ до „Сіона“ [1]), абы той, повѣдаю, перекручовавъ то, надъ чимъ я довго слѣпаю, а до того еще повнымъ именемъ пôдписую ся.

Зъ того можете вже догадати ся, що Вашои рады такожь не принято, додавши гдеяки поговорки, и що будучнôсть Родимого листка, якъ и всѣхъ чернов. рускихъ газетъ не завидна.

Описавши тымъ способомъ все подрôбно, якъ оно есть, додамь еще, що въ Чернôвцяхъ жадного литературного кôлка нема и що всѣ умѣркованї постановили собѣ Р. Л. не передплачовати, черезъ що ôтпало до 30. певныхъ пренумерантôвъ [2]), а я дôставъ въ Калужняцкôмъ зъ невидимого видимого, зъ тайного — явного ворога.

Поручаюсь ласкавымъ вз[г]лядамъ, остаю

зъ высокимъ поважаньемъ Вамъ вдячный

16/2 79. Онышкевичъ.

Лист писан. на 4 стр. 8⁰.

Львôвъ дня 13. марта 1885.

8. Лист В. Ільницького до [Ів. Волянського] [3]).

Всечестнѣйшій Отче!

Прочитавши кôлька ôдозвъ ôдъ Васъ зъ Америки, напичатаныхъ въ нашôмъ „Дѣлѣ“, — подумавъ я собѣ не одно: именно Вашу велику

[1]) Рускій Сіонъ, 1877 р., ч. 6 Н. Огоновскій. Допись изъ Станиславова. (Въ отвѣтъ „Газетѣ Школьной“. Пересторога). І його Допись изъ Станиславова (Еще о Шевченку, отвѣтъ „Правдѣ“) ibid. ч. 12 і 13.

[2]) Ось що говорить проф. Смаль-Стоцк. про Род. Л.: „Ся „тверда“ часопись не мала також жадного впливу на Буковину — з Буковини було у неї всего 5 предплатників... op. cit. стр. 284.

[3]) Ільницький не подав адреси особи, до котрої писав сей лист.

жертву, котру зложилисьте зъ самого себе, посвячаючого ся ôдломкови руского народа, киненому судьбою въ далекій кутъ свѣта; той ôдломокъ не хотѣли Вы лишити самому собѣ, на пропаще, — але поспѣшилисьте дъ нему зъ потѣхою и ôдрадою, яку дає свята вѣра, а єще до того въ ризѣ свого св обряду, котрый ставъ ся намъ народнымъ, котрый зрѣсъ ся зъ нашою душею и серцемъ.. Тому я, хочь незнакомый Вамъ, полюбивъ Васъ и почтивъ Васъ глубоко въ своѣй души...

Суджу, що и Вамъ самымъ буде ôдрадою, єсли переписка зъ Вами зъ нашого краю буде Васъ частѣйше доходити. Сего ради постановивъ я до Васъ писати, и Васъ сердечно — разомъ зъ женою и зъ дѣтьми, въ имени краянъ поздоровити...

Позволяю собѣ при томъ ôслати Вамъ 3 книжочки моєго пера; може въ скучныхъ хвиляхъ схочете ихъ прочитати. Говоривъ ємъ такожь и зъ другими нашими товаришами, — котрî намѣряють до Васъ писати и Вамъ книжочки для народа ôслати. Може бы Вамъ якимъ чиномъ удало ся заложити родъ „читальнѣ" або касына руского... Якъ бы щасливî були хвилѣ тотî для нашихъ селянъ въ Америцѣ, наколи бы они змогли бодай десь колись въ свято зôйти ся, почути прочитане рôдне слово; а може котрый зъ нихъ умѣє по рускî читати... Послѣдства того були бы благодайнî для нашихъ краянъ.

Нынѣ приѣзджає зъ Вѣдня до Львова новоименованый рускій Митрополитъ Др. Сильв. Сембратовичь и Епископъ Станиславôвскій Др. Пелешь. Зачувати, що посвящене ôдбуде ся єще передъ великодными святами.

Прощавайте! Крипѣть ся и мужайте ся! и най Господь Богъ благословить высокî труди Вашî! Єсть то видко въ плянѣ Провидѣнія, щобы и до Америки занесло ся зерно народности рускои и хвалы божои ведля руского обряда! Съ нами Богъ!

Дай Боже, щобысьмо ся коли зобачили и лично пôзнали. Вашь щирый другъ и почитатель, хочь незнакомый

Василь Ильницкій
директоръ рускои гимназiѣ въ Львовѣ.

Лист писаний 4 стр. 8⁰.

Маючи однак на оцї сю обставину, що автор листу звертає ся до руського сьвященика, який для добра еміґрантів опустив Галичину та виїхав до Америки, узглядняючи відтак перші слова листу, де говорить ся про дописї сього сьвященика надіслані з Америки до „Діла", можемо на певно сказати, що сею особою, до котрої звертав ся Ільн., був Іван Воляньский. Пор. „Дѣло", 1885, ч. 68, статя: Иванъ Воляньскій, першій рускій священикъ въ Америцѣ. Дописї Вол. поміщені в тім самім річнику „Діла", ч. 20 і 31.

Додаток.

1. Лист Антона Могильницького до Як Головацького[1].

Любимый Дрѹже!

О̂дъ нашего милого сходѹ въ Кѹлачко̂вцехъ, минѹли оуже въ Календарохъ три мѣсяци, а въ дѣяніахъ людскости, три вѣки; бо ледво въ иныхъ тріехъ вѣкахъ такъ шибко и далеко народи постѹпили, якъ теперъ въ то̂мъ часѣ коротен'ко̂мъ; — Але чи и ми съ ними на передъ постѹпили? — чи понялис'мо належито Дѹха часѹ теперѣшного? О То́бѣ Яцю, нѣщо незнаю, бо гдесь тамъ въ свои Хмелевѣ сидишъ тихон'ко, и недаешъ чѹтки о собѣ; — але я не лише постѹпивъ, алемъ наветъ поскочивъ на передъ; бо мя наши ще не пристиглїи Рѹсини, на Соборѣ Станѣславско̂мъ неспodѣванно Ляхомъ окричали, мене щомъ претцѣжъ ще въ тихъ часахъ смѣло боровъ ся съ сопротивниками за любезнѹ наро̂дно̂сть рѹскѹ, коли ся теперѣшнїи Рѹсомани и Ляхожерци своего имене и язика о̂дрѣкали, и встидали! — А теперъ мавбымъ на старо̂сть одѹрѣти, и не знати, за якѹ псю мамѹ Ляхомъ, во̂стати? — Я по̂знавъ, же начальники Соборѹ Станѣславского, зъ єдной сторони наро̂дъ простый за надто фанатизовали, и до непависти протѣвъ Ляхо̂въ розпаляли, — а зъ дрѹгой сторони сами себе и всѣхъ Рѹсино̂въ передъ лицемъ Нѣмецкихъ Бюрократо̂въ оуно̂длили, абы имъ за благе и нево̂лническе орѹдїє ихъ самолюбной полѣтики послѹжити; — оуникаючи Сциллѣ, зачепили въ Харибдѹ. — Я промовивъ зъ Дѹхомъ часѹ, — що намъ потреба народной єдности, єсли зъ по̂дъ тяжкого ярма Абсолютизмѹ цѣлкомъ видобѹти ся, и тихъ правъ и свободо̂въ, котри намъ Конститѹцїєвъ сѹтъ обѣтцяни але ще не сполненнїи, достѹпити желаємо! Але на мнѣ справдили ся слова Евангелїя: „Не кидайте Святоє псамъ и перла свинїомъ“. „Шкода псѹ бѣлого хлѣба“, а нашимъ Рѹсинамъ красной вижшой правди! — Певно тобѣ розповѣдали, що ся на то̂мъ Соборѣ стало, для того коротко мовлю: Фарисеи и Садѹкеи изгнаша мя отъ Сопьмища! Але я съ того смѣю ся; они не мене, але себе въ очехъ всѣхъ розѹмныхъ людей зган'били; я бѹвъ, — єсмь и бѹдѹ правѣйшимъ Рѹсиномъ, якъ тоти всѣ, що неоумѣючи имя своє нажежито по рѹски по̂дписати,— свои особисти оуразы, котрїи где до якого Дѣдича, Посесора, Мандатора або Окомона Ляха повзяли, на цѣлий наро̂дъ переносятъ, и першій

---

[1]) В часі, коли мав почати ся друк моєї роботи, найшов я сей лист в бібліотеці „Народного Дома“ у Львові, ураз із спорою вязкою иньших, писаних ріжними людьми, головнож найвизначнійшими нашими діячами з 40-вих років мин. в. до Якова Головацького Сей прекрасний матеріял появить ся друком під ред. проф. дра К. Студинського.

крокъ житїя конститȣцїйного, сварковъ и незгодовъ домововъ роспочинають; Я знаю лѣпше всѣ тоти кривди, якіи Рȣсини ôдъ Полякôвъ претерпѣли, бомъ глубше бродивъ въ пис'мѣ, якъ они, — але не нынѣ на тое часъ пристрȣпленїи рани на ново дражнити; я не даю цѣлкомъ вѣри краснимъ словамъ теперѣшныхъ пол'скихъ Демократôвъ: Timeo Danaos, et dona ferentes. — Але нашъ власный, добре ȣрозȣмѣный интересъ радитъ намъ, не множити собѣ ворогôвъ пôдъ бокомъ, бо маемо иншихъ шкодливших ворогôвъ, котрїи бы зъ всѣхъ свободѣвъ конститȣцїйныхъ хтѣли зробыти грȣшки на вербѣ, абы тото що красно обѣтцяно на вѣки на папери зôстало! — Словомъ мовячи: Моевъ гадковъ: Поляки котри хитристїю насъ ѹловити прагнȣтъ сȣтъ полѣтичнїи злодѣи, — а Рȣсини, котрїи братню згодȣ роздирають, абы зôстати на вѣки покôрными кнехтами гордихъ Бюрократôвъ — сȣтъ крȣгомъ Дȣраки. — Але досить того доброго. — Твои книжички брате! ще не всѣ розпроданїи, бо не тôлко якъ ти до мене писавъ, що нашимъ Рȣсинамъ треба добрый хлѣбець прилагодженый ще пхати до рота, але наветь треба ихъ якъ медведевъ до медȣ за ѹха тягнȣти; котромȣ кольвекъ захвалю нашъ пахнючїй вѣнокъ, — возме, потримае, о цѣнȣ питае ся по кѣлканадцятъ разъ, — а потомȣ ôддае. — Для того ще пятъ книжочокъ нерозпроданыхъ, — але я бȣдȣ по роботахъ ѣхати до Городницѣ, бȣдȣ въ Своякôвъ въ Копачин'цехъ и въ Чернелици, — переплинȣ чей и до Хмелеви, и цѣнȣ повѣренныхъ мнѣ книжочокъ самъ Тобѣ дорȣчȣ. —

Але намъ годилобы ся щось доброго погадати; дȣмали и писалис'мо тогди по рȣски коли насъ за нашȣ питомȣ нарôднôсть мȣчили,— а теперъ, коли намъ побесѣдовати и написати вôлно, коли жаби такъ поѹфало по рȣски кракають, докижъ Соловѣи мають мовчати? — Правда, же нашъ несподѣваный перехôдъ до житїя конститȣцїйного, подобный естъ чоловѣкȣ, котрый зъ темнои ями, або пивницѣ — раптомъ выйде на ясне сонце; хоть середъ полȣдня, — емȣ довго чорнѣе и т'мить ся в очехъ, такъ, що еслибы хтѣвъ смѣло постȣпити, десьбы чоломъ въ ѹголъ ѹрѣзавъ. — Такъ и ми захваченїи, не знаемъ на разȣ до чого ся вхопити? Правда, що знаходятъ ся Рȣсини, далеко скорѣйшїи, и смѣлевѣйшїй ôдъ насъ, — заразъ ôдъ першои хвилѣ, пишȣтъ, й пишȣтъ богато, але! — сказавши Яцю на Божȣ правдȣ безъ осȣди — еслибы на примѣръ: цѣлȣ Зорю Галицкȣ, збывъ въ олѣйни на макȣхъ, чи потеклабы хоть капка здоровои лоґіки, вѣдомости полїтичнои, знаїомости Дȣха часȣ, и правдивои потребы нашого народȣ? На нашїи нареченнїи свôбоди конститȣцїйнїи чатȣють вовки и медведи, а нашїи Началники старають ся охоронити насъ ôдъ заяйцевъ и лисôвъ; — такъ гей той Циганъ що тримавъ за обротянкȣ кобилȣ, —

вовкъ ôдгризавъ кобилѣ стегна й хвôстъ, а Циганъ обганявъ галѹзковъ мѹхи и оводи, абы кобилѣ головѹ и шїю не покалѣчили; наша Зоря точитъ полемикѹ зъ пол'ско-рѹсковъ радовъ — Ляхи того не читаютъ, бо кѵриллїки не оумѣютъ, або нею погарджаютъ, — читаютъ тото Дяки и денекотрїи хлопи пис'меннїи, — сами нѣчого зъ того нерозѹмѣютъ, и непис'менныхъ ще въ гôршій блѹдъ провадятъ; Словомъ: нашїи Корифеи лѣзѹтъ въ болото, и дрѹгїхъ за собовъ кличѹтъ, але ми стôймо на березѣ, — почикаймо, — якъ они добре ся обталапаютъ, ми сѹхимъ обыйдемо, — й чей далѣй зайдемо, якъ они; — Wer am Ende lacht, der lacht am besten. — Читалъ-емъ гдесь въ якійсь Газетѣ, що и Ти обганявъ-єсь ся ôдъ якогось Байратѹ Станѣславского! — Нехай ся леда бѣда чѹжимъ именемъ не засланяє! — Я гадаю также писати и выдавати, яке Часопис'мо въ Станѣславѣ; Пїллєръ спровадивъ оуже зъ Липска бѹкви граждан'скїи, а теперъ пôславъ по кѵрїлликѹ; але дѹже здаєтъ ся дорогій; ôдъ аркѹша близко 40 fl.; я гадавбымъ выдавати два аркѹши на мѣсяць, але невдаючи ся въ плїотки полїтичнїи, писати щось зъ Історїи, Географїи, Статистики народѹ, и земли рѹскои, — оудѣляти вѣдомости Лѣтератскїи, Ґосподарскїи, звичаїови й обичаїови, и брати пôдъ здоровѹ крїтикѹ все тото, що ся для Рѹсинôвъ доброго и шкодливого дѣє на свѣтѣ; — Часъ и сила єдного чоловѣка, заклопотаного, ґосподарствомъ жѣнковъ и дѣт'ми, не завше на тото вистарчити зможѹтъ, для того Тебе любымий дрѹже прошѹ о порадѹ, що на тото скажешъ, — и чи не схочешъ пристати до спôлки? — Напиши мнѣ свою гадкѹ и пришли чимъ борше черезъ почтѹ, абысмо ся могли порозѹмѣти, нѣмъ ся особысто зобачимо.

Пробѹди́ ся соловїю
Защебечи́ по старо́мѹ
Вже розви́въ ся рѹ́скій га́й!
1 Незаглѹ́шишъ пѣснь нѣчїю
Не зава́дишъ тимъ нѣко́мѹ
Смѣ́ло собѣ заспѣвай!

Зима́ люта вже́ стая́ла
Що въ насъ па́рѹ запира́ла,
Ле́хко вôлна́ грѹдь диши́тъ; —
2 Весна́ люба сипле цвѣ́ти
Ме́же гожїи рѹскїй дѣти,
А ктóжъ до́си твердо спитъ?

Коли́сь въ клѣтцѣ пôдъ запо́ромъ
Хоть ти пи́сокъ затика́ли,
Щебета́въ-єсь й дѹма́въ; —

3 Тепе́ръ запôръ розвяза́ли
А ти вôлны́й, — та то со́ромъ!
Щобы́сь до́вше тве́рдо спа́въ.

Сѣдь при минѣ въ бȣинôмъ лȣзѣ
На кали́новôй галȣзѣ,
Подȣмаймо си на спôвъ:
4 Тимъ, що Св о́ є полюбы́ли
Не захри́пне голосъ ми́лый
Не забра́кне кра́сныхъ слôвъ!

Збȣдѣ́мъ со́нце пѣсенька́ми,
Най золоти́тъ тваръ приро́ди,
Най высȣшитъ очеретъ;
5 А жа́би, що передъ нами
Крьєкота́ли пѣснь незго́ди,
Бôгме! ся розлѣзȣтъ ге́тъ! —

Отжемъ ти трохи й заспѣвавъ, хотъ ми не зъ всїôмъ до того! — Цюлюю Тя сердечно зъ цѣловъ дрȣжиновъ.

Бȣдь здоровъ.

Комарôвъ 10-го Липня 1848.

Антôнъ зъ Любичъ Могилницкій.

Лист. пис. на 4 стр. 4°.

2. Лист Мик. Устияновича до Козановича.

Отче Высокопочтенный!

Зъ сторонъ тыхъ, где родили ся Вы, зъ верховинъ овыхъ, що плекали Васъ, отъ жерелъ оныхъ потоковъ, що поѣли вашую душу сильнымъ а оразъ мягенькимъ чувствомъ, пише до Васъ Высокодостойный! незнакомый Вамъ чоловѣкъ, и посылає Вамъ въ первыхъ сердечное поздоровленіє. Изъвинѣтъ благосклонно єсли я може навязчиво сближаю ся къ Вамъ, и нехай Вамъ се не буде въ гнѣвъ — я веденъ упованіємъ не знайшолъ въ вашихъ околици нѣкого, которому бы я поважилъ ся намѣтовати ся съ моєю просьбою, въ дѣлѣ котороє для мене може быти дуже важнымъ. А се отчику такоє: Мене уже отъ давна кортитъ знайти собѣ мѣсце на могилу для себе, и отъ давна я глядаю за нимъ — а завсе, завсе Отчику безъдѣльно. Теперъ мя щось ажъ пре, ажъ тисне, пхає, щобы ся хоть на кôлька дней вынести зъ Славска (а гей чи не прочуває душа конець) и глянути по инномъ свѣтѣ слезавымъ моимъ окомъ, и не дає менѣ супочинку. А на чрезверхъ прійшли тутъ до насъ Ормене зъ Кутъ, якъ звычайно за козами, и ска-

зали менѣ, що въ Пньовію коло Надворной умеръ священникъ, и лишилъ красну парафію. Менѣ больше не треба было, и я заглянулъ въ Шематизмъ. Ай Боже! Парафія здає ся въ истину не лиха, бо душъ не мало, а одна церковъ, але щожь зъ того, коли чоловѣкъ не знає где кутъ, где дверѣ. Отожъ сесе Отче Высокопочтенный, що мя загнало, ажъ до Васъ въ Ольшаницю. Прошу Васъ здѣлайте милость менѣ, и довѣдайте ся ласкаво (не за парафію, бо я днесь не дбаю, чи буде лѣпша чи горша якъ Славско, лишь кобы далѣ) где промешкує властитель села, хто єго повѣренникомъ, хто любимцемъ, и черезъ кого бы найлучше дѣлати возможно было. Здѣлайте менѣ милость, благаю Васъ сердечно; ай Вы не знаєте Высокодостойный, яку прислугу учинилибы Вы менѣ бѣдному, и въ смутку цѣлкомъ на силахъ души и тѣла упадшему. Отче Высокопочтенный! Я уповаю, що моя прозьба не буде у Васъ бездѣльна, для тог[о х]отяй незнакомецъ въ простъ и по братньому удалъ я ся до Васъ.

Будьте ласкаво отпишѣтъ менѣ чимъ скорше, и пріймѣтъ зъ такою щиростію моє глубокоє почитаніє, зъ якою щиростію привязанъ къ Вашей особѣ нижайшій служебникъ

Устианович.

Славско 21 Мая 858.

Сей лист дістала бібліотека Наук. Тов. ім. Шевченка з иньшими паперами від Р. Заклинського.

Miscellanea.

Лист Ол. Гатцука до Мікльошіча[1]).

В бібліотеці славянського семінаря у Відни знайшов я примірник Гатцукової збірки, виданої в 1857 р. в Москві під заг. „Ужинок рідного поля, вистачений працеў М. Г.“ (стр. IV+371). Примірник сей не був би певно варт спеціяльної уваги, як би не то, що він колись належав до бібліотеки проф. Мікльошіча, який любив нераз робити замітки на марґінесах своїх книжок. Я взяв його до рук в надії, що може знайду що небудь цікавого — і не завів ся.

Одначе се, що я знайшов перейшло мої сподіваня і тому я подаю се до загальної відомости.

На примірнику пороблені олівцем замітки до пропущених місць, рукою котрогось з Гатцуків, правдоподібно самого автора, Миколи.

Що сї доповненя не самовільні і що вийшли від автора (або його брата), про се сьвідчить лист Олекси Гатцука до Мікльошіча, висланий рівночасно з книжкою.

Лист Гатцука вклеїв Мікльошіч в книжку зараз по окла-

---

[1]) Фіґури Гатцуків, а особливо Мик. Гатцука дуже інтересні як прояв досить рідкого в ті часи, різкого українського націоналїзму. З сього боку й його нечисленні публїкації заслугують близшого студіовання, і було б пожадане опублїкованнє його кореспонденції, або й лїтературної спадщини. Відомости подані отсе п. Кузелею кидають дуже інтересне сьвітло на сих людей. — *Ред.*

динції, поставивши на нїм олівцем число 8, з лївого боку першої сторони.

Лист обіймає три картки, синяво-зеленкуватого паперу вісїмки (такого самого формату, що книжка) з зубкованими берегами, потягненими червоною краскою.

Наводжу його докладно. Він писаний, як каже замітка з лївого боку на першій сторонї, в Москві 1858-го roku 15/27 červcja.

Do Pana Mikłošyča.

D'akujučy wam, pane dobrodiju, za waš pravdywyj vzbač na našu Vkrajinśko-ruśku movu [1]) j za vse te, sšo wy v swojeji Pyśmennyci (Vergl. Gramm. 1852) zadla neji zrobyly, my zasyłajemo do was peršu — bilš, nenuž ynšy, łasnijšu za-dla našoi mowi — nowynku, jaka tuta wystačyna praćoju Pana Mykoly Hatcukà.

Mova ćeji knyžci harna; spiwy też. Pro orthographiju, pro duže welyku jotyrovku i ynše, ničoho wam tepre ne kazatymu.

Moskaly, — j samy vswični z nych, — dosi sše nezdajutcja na te, sšo-b pryznaty našu movu jak samotnju, posobnju wid Moskowśkoi. Skazano — Moskaly, starowiry! poky jemu ny rozžuješ, ta v rot ny pokładeš, doti win ne zhamka — ne pide dali, nepokyne swoho starowirstwa. Taka vže natura! tylki j hož win na te, sšo-b buty škołarem, ta po ukazci čitaty. Doti win мастак [2]) poky jde za powodyrem (zakrajnyčnym, čy Carem [3]) swojim); a jak nema powodyrja, to sidyt' sobi na jodnomu misti, ta kopajitcja deś, čy wodu tovče. Divlučyś na vse słowjanśke v Rusi z swoho Moskowśkoho vzboč'a, skompunowanoho kolyś-to newistjuchamy pid powodyrstwom S. Petenburśkoi polityky, wony ne chudko sše pryznajut' samotnimy j posobnymu wid sebe našu movu, j naše kodło (gens, natio), bo neznaiut' jich (ta zdajetcja j znaty nechtjat') j ne pracjujut' nad nymy; a Prawosławje, ta stara cerkovnja litteratura j teperyšnja Administracyja dovho sše jich z płyhu zbyvatumut', j dovho — ma but' — sše wony divytymutcja na našu movu jak na pidmovok (dialect) Moskowśkoi i wybludok laćkoi mowy. Wy nejmete mini wiry, koly ja skažu wam, sšo najvswitnijšy z Moskaliv (z jakymy ja mav cy-raz rozmovu —

---

[1]) Vergl. Lautl. d Sl. Spr. S. IX (Einl.) (:) „In dem ich die sprachen nach der nähe ihrer verwandschaft an einander reihe, behandle ich dann das kleinrussische, das auf dem gebiete der wissenschaft, wie die untersuchung selbst darthut, als eine selbstständige sprache und nicht als ein dialect des grossrussischen anzusehen ist.

[2]) Слово мастак підчеркнене. [3]) Перечеркнено swo.

PP. Buslajew, Katkow, i ynšy) menš — zdajetcja — znajut' našu movu, ne-nuž jakyj-nebut' u was za krȧjnyceju harnyj fiłołoh. Ja j sam ne mavby wiry[1]), koły-b nečuv jich swojimy ušyma. Sšo-ž roblut' — wy spytajete — našy: Bodjanśkyj, Maksýmowič i ynšy? Stary vže wony j žachlywy duže; taj powyrostaly v ynšych hadkȧch, koly naša šlachta sše duže p'atyłaś do Moskovščyny j nawiženoho pansławizma, lakajučyś tim časom (opcem z Moskalamy) wśoho laćkoho — jak čort ładonu. — P. Kuliš, čołowik z wełykim žahom do ridn'oho, ta ne duže vswičnyj (včenyj); zrobyvś tepre drukarcem v Petenburzi. — Pylki (nutzen) j je zmoha tylki čikaty wid našoho mołodoho ludu našych pidrostkiv. Pobačmo, sšo bude!

Prošu pana wýbačyty mene za ne harne moje pysan'e! Ne pryzdačyvs ja pysaty cimy litteramy[2]).

Poważlywyj do Was

kandydat Uniwers. Mosk. Oleksa Hatcůk.

В самій книжці виповнено деякі пропущені або вичеркнені цензурою місця олівцем.

В поезії „Чернушичка“ (стр. 111—112) пододавано усюди викропкований рефрен:

В(ладико) А(рхієрею)[3])

М(ітрополіте!) стрічка 6, 7; 13 і 14 і д.

На стор. 112 стрічка 4 з гори стоять по „А шо“ додані слова: „низче маіш“?

Послідня зворотка виглядає так:

Ой дай міні того пекла,
Чорн. . . . .
Чорн. . . . .
Черн. . . . .“

Полишені точки показують, що тут повтаряють ся слова попередніх частин.

В поезії „Гриць“ стор. 113—115 пороблено також доповненя.

На стор. 114: стріч. 6 з долини: На ч(ерево) хочу,
„ 5 „ На ч(ерево) положила,
„ 1 „ На ч(ереві) лежаче.

[1]) З початку було: též zrobyv.

[2]) Дійсно, автор не звикши писати латинськими буквами, зачинав дуже часто слова по руськи, або мішає букви.

[3]) Слова в скобках дописані. Правопись автора полишаю, замінюючи лише форми з надстрочними знаками.

На стор. 115 додано стрічку 4 з гори „Нічого не вдію“ і стрічку 6 з гори: „Оттак штурхай, вражій сину“.

Дотеперішні пропуски були зроблені, як видно, задля соромiцького змісту. Дальші вийшли з огляду на політичну цензуру:

Поезія „Дорошенко“ (стор. 304—307) має кілька важних доповнень.

Стор. 305 стріч. 9 з гори додано „Московського“,

Стор. 11 з гори „Самотнього царства“.

На стор. 306, зазначеній хибно 298, стріч. 2 і 8 з гори мають стояти слова „Москалів“ і „московські“.

На стор. 307 додано в стрічці 6 з гори слово „В Московщині“.

Передостання строфа виглядає ось як з доповненями:

„Колиб славний Дорошенко,
— Був тепре між нами!
(Не гинулаб Україна
Так під Москалями).

В поезії „Горе Україні“ на стор. 319 перечеркнено слова „року 1395“, що стояло під заголовком, через що стає від разу зрозуміло, що пісня належить до сучасного прикрого положеня України. Такого самого значіня набирає і поезія „Утручне лихо“ (стор. 321—322), де перечеркнено другу частину заголовка „Лядського панування“.

І в збірці пословиць пороблені замітки. Наводжу усі ті доповнені пословиці:

Стор. 340 „Москаль здавна вже панує, бо бач завше (не правдує)“.

„Московське пануваннє, що (ката) жартуваннє“.

„Москаль з багном, як жук з г(овном)“.

Стор. 352 „Що Біг в нас народе а люд наробе — Москаль ж усе теє (у невіч зводе)“.

Крім того поправлено в поезії „Шкода“ (стор. 136) дві друкарські похибки „нералази“ на „перелази“ і з „горбузині“ на „гарбузині“.

(Про Гатцуків гл. Сумцовъ, в енцик. Брокгауз-Эфрон під іменем Н. С. Гатцук і А. А. Г.).

Подав *З. Кузеля.*

„Литературный споръ“ в Холмщині 1872 р.

Подаю тут три документи до оріґінального „литературного спору“, котрого ареною припадково було с. Посадів, тишовецького деканату, в Холмщині. Се урядові листи томашівського благочинного з 1872 р.; маю їх зі збірки актів до історії холмського духовенства, що лишила ся по покійнім вже о. Юліяні Мальчинськім (був парохом в с. Сернах, пов. Яворів). Зміст всїх трох документів зовсїм ясний. Додам ще, що герой сього „спору“, о. Юліян Курманович, еміґрував в 1870 рр. до Галичини й тут і тепер проживає.

1. Благочинный Томашовскаго благочинія. № 183. 15 Іюня 1872 г. — с. Потуржинъ [1]).

Его Преподобію Настоятелю Ходыванецкаго прихода.

Холмская Епархіальная Консисторія 9 сего Іюня за № 1067 прислала ко мнѣ предписаніе слѣдующаго содержанія:

„Доведено до свѣдѣнія Епархіальнаго Начальства, что священникъ Ходыванецкаго прихода Юліанъ Курмановичъ въ рѣчи своей, сказанной по случаю похороновъ Настоятеля Посадовскаго прихода, возхвалялъ жизнь покойнаго такими выраженіями, кои заключали въ себѣ порицаніе дѣйствій Благочиннаго.

Кромѣ сего священникъ Курмановичъ по имѣющимся въ Консисторіи свѣдѣніямъ тутъже въ Посадовѣ завелъ литературный споръ съ собравшимися причетниками о томъ, что они неправильно выговариваютъ букву ѣ.

Вслѣдствіе сего предлагаю Вашему Преподобію доставить ко мнѣ подлинную рѣчь произнесенную Вами при погребеніи умершаго священника Мосевича — и объясненіе по послѣднему пункту, для представленія таковыхъ на разсмотрѣніе Консисторіи. — Уляницкій.

2. Благочинный Томашовскаго благочинія. № 308. 29 Іюля 1872 г. — с. Потуржинъ.

Єго Преподобію Настоятелю Ходыванецкаго Прихода.

Холмская Епархіальная Консисторія предписаніемъ отъ 24 сего Іюля за № 1604 предложила мнѣ взыскать съ Васъ 10 руб. штрафа въ пользу посвященническихъ вдовъ и сиротъ за несвойственныя выраженія употребленныя Вами какъ въ рѣчи при похоронахъ въ Посадовѣ, такъ и въ разговорѣ съ причетниками.

При томъ поручила внушить Вамъ, быть поосторожнѣе въ рѣчи и исполнять впредь всѣ распоряженія власти безпрекословно.

---

[1]) Сей заголовок друкований (очевидно крім дати і числа).

О чемъ давая знать предлагаю Вашему Преподобію упомянутыя выше 10 рублей выслать ко мнѣ для представленія въ консисторію, и на пересылку таковыхъ по почтѣ 15 копѣекъ. — Уляницкій.

3. Благочинный Томашовскаго благочинія. № 509 8 Ноября 1872 г. — с. Потуржинъ.

Квитанція на 10 рублей.

Дана сія Настоятелю Ходыванецкаго прихода священнику Юльяну Курмановичу въ томъ, что согласно распоряженію Холмской Епархіальной Консисторіи отъ 24 Іюля с. г. за № 1604, наложенный на него въ пользу посвященническихъ вдовъ и сиротъ штрафъ въ размѣрѣ десяти (10) рублей за несвойственныя выраженія употребленныя имъ какъ въ проповѣди при похоронахъ въ Посадовѣ, такъ и въ розговорѣ съ причетниками, мною полностью взысканъ для отправленія въ консисторію.

(Печатка). Северинъ Уляницкій.

Подав *Ів. Крипякевич.*

Данило Мордовець.

Некрольоґічна замітка.

10 (23) червня скінчив жите Нестор українського письменства Данило Лукич Мордовець (Мордовцев), на сімдесят пятім році житя, що йно по сьвяткованню пятдесятлїтя його лїтературної дїяльности.

Роджений на східнім пограничу України, вирісши й виховавши ся в глубокій Росії, він визначав ся тим елементарним запалом до українства, який так часто збуджуєть ся у Українців на чужинї — запалом, де ностальґія і романтична ідеалїзація рідної природи й краю зістають ся підставою, не доходячи до нїяких виразнїйших консеквенцій і сьвідомих виводів. Репрезентантом такого романтичного українофільства зістав ся й Мордовець; українське почуте в нїм часом розгорало ся маленьким сьвітельцем, часом пригасало, але нїколи не служило йому провідною зорею житя і грало в нїм підрядну ролю — аж до можливости висказів з його боку часами в чисто централїстичнім дусі[1])...

Близький приятель Костомарова, він переймав його зайнятя й замилування. Був разом з ним статистиком, етноґрафом і журна-

---

[1]) Звістна статя його: Центры и окраины, передрукована ним в збірнику „Историческіе пропилеи", 1889.

лістом в Саратові, істориком в Петербурзі. По виході з петербурського університету Костомарова, на Мордовця навіть оглядали ся як на можливого кандидата на його катедру. Але з сих плянів нічого не вийшло, і Мордовець згодом покинув історичну працю та перейшов до історичної й побутової белетристики (російської переважно), що й зістала ся його спеціальністю. Історичні праці його — Самозванцы и понизовая вольница, 1867, Гайдамачина, 1870 (нове видапнє 1884), Политическія движенія русскаго народа, 1871, мали успіх в ширших кругах, відповідаючи сучасним інтересам і напрямам суспільности, але в науці не могли зробити йому імени, — в тім числї й Гайдамачина. В історичній белетристиці він також нераз звертав ся до українських тем (Сагайдачный, Царь и Гетманъ (Мазепа), Гетманъ-монахъ (Юр. Хмельницький), Дві долї (Ів. Сірко), Семен Палій), але визначаючи ся часом інтересним змістом і легким стильом, вони не дають ніякого глубшого погляду на минувшість України, глубшого розуміння українського питання — так само як і його живо й інтересно написані публїцистично-лїрічні оповідання-фелєтони на українські теми (Скажи місяченьку, Сон-не-сон, Із уст младенців).

В сумі його перші українські оповідання (видані торік разом Видавничою Спілкою) зістали ся найбільше цінним і трівким в його літературній спадщині, тим часом як пізнійші часто збивають ся на манеру — сентіментальну напушистість з одного боку, старосьвітське українофільське блазенство з другого боку. З сих причин його останнї українські повісти були досить неприхильно прийняті в українських кругах[1]). Його повість „Дві долї", прислана для першого річника Літ.-Наук. Вістника, для прикрашення сього видавництва, викликала таке невдоволеннє в публиці, що редакція мусїла в другій половинї всіляко її коротити й „чистити", хоч, розумієть ся, було прикро вразити таким інцидентом старого автора. Поясню до річи ще одну подробицю звязану з сею повістю: оден з земляків, намовивши Мордовця до написання сеї повісти для Л.-Н. Вістника, приобіцяв заплатити йому такий гонорар від себе, який він бере з російських видань за свої російські повісти, але Мордовець по сій неудачі повісти зрік ся гонорару, і з нього був утворений літературний фонд ім. Мордовця, з доходів котрого ви-

---

[1]) Пор. рецензію на його „Палїя" в Л.-Н. Вістнику 1902, VIII.

дають ся підмоги українським письменникам з першим правом для авторів історичних повістей.

Від смерти Костомарова, протягом двадцяти літ, Мордовець грав ролю репрезентанта українства в петербурських і взагалі российських кругах. Він виступав часами в сій ролї в публіцистиці, і постійно майже фіґурував в ній при всякого рода оказіях. „Дід-Мордовець“ став з сього боку загально звістною фіґурою. Та при тім характері українства, який репрезентував Мордовець, не можна назвати сю репрезентацію щасливою, і в кождім разї до утворення пожаданих відносин і зрозуміння правдивого українства в чужих кругах вона не богато причиняла ся.

В своїй фоноґрамі, продиктованій рік тому, Мордовець висловив сумне переконаннє своє, що він дуже мало зробив для українства в порівнанню з тим, що міг би зробити, й свій заповіт молодшому поколїнню, аби воно було для України продуктивнійшим, нїж було старше, і передовсїм — нїж сам він. В дійсности він, розумієть ся, був ще досить продуктивним як на свої часи. Але обставини, в яких він стояв, як чоловік „свій“ в лїберальних российських кругах, в российській лїтературі і публїцистиції, давали йому спромогу робити далеко більше. Се він відчував сам, і богато разів висловляв, почавши від 80-х рр. і аж до смерти. Шкода таланту, шкода чоловіка!...

М. Грушевський.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за 1904 рік — часописи українсько-руські.

Літературно-Науковий Вістник видавав ся в останнім роцї по давнїйшій проґрамі і — можна сказати — редакція старала ся виповнити її сумлїнно. Певно, по роцї можна замітити деякі недостачі, як брак з гори уложеного детайльнїйшого пляну в доборі статей, мале число співробітників, значна частина перекладів, пропущеннє або убогість деяких галузей науки, за малий відділ критичний і т. ин. Все таки ЛНВ. одинокий поважний літературно-науковий орґан на цїлій Руси-Україні, та може як раз ся ненормальність веде за собою доконче згадані недостачі... Річний добуток представляєть ся ось як:

З поміж статей історичного змісту на самім переді треба згадати проф. Грушевського: „250 літ". Єсть се короткий, прецїзно й гарно написаний огляд історичного значіння Переяславської умови 1654 р. Починає автор характеристикою положення Хмельницького в перших роках: як недостача полїтичної державної сили, на якій міг би опертись у прямованню до незалежности України, змушує його шукати підпори у сусїднїх держав, а коли одна по однїй показують ся за мало тривкими або й нещасливими, рішаєть ся на звязь із Москвою. Підчеркнено тут ту легкодушність гетьмана, з якою він піддав Україну, виключно тому, що цїла ся умова мала бути тілько моментальним тактичним маневром, при якім не оглядав ся на його цїну. Плян виборення державної незалежности України у нього прояснював ся і кристалїзував ся що раз більше, він раз-у-раз збирав матеріял для його виконання, навязував широкі полїтичні зносини, укладав коалїції — і в тім заскочила його смерть. „Узол, завязаний ним на швидку руку, лишив ся нерозвязаним". Натомісць московський уряд зручно й консеквентно взяв ся до того, аби форму унїонної звязи перемінити на звичайну провінціональну анексію.

Наслідники Богданової політики мають крім сеї московської політики ще одну нову перепону, яка в першій мірі підкопує усі їх пляни і доводить до неудач — се соціяльне роздвоєннє між народніми масами і висшим козацтвом, використовуване, а навіть підкріплюване царським урядом, так що „сто літ від присяги Хмельницького з української автономії лишила ся тільки безсильна тінь". Українські автономісти-аристократи відзивають ся чим раз слабше на політично-державній арені, аж никнуть цілком. Аж після 200 літ піднято справу визволення України наново, але вже иньшою дорогою иньшими людьми і в иньших цілях (Кирило-Методієво брацтво). Новий рух „іде сьвідомо на зустріч соціяльним змаганням мас, із якими розминули ся, з'іґнорувавши чи пересчивши їх, великі провідники української революції XVII ст. — і підкладає нову, міцну підвалину під будову українського відродження" (I, 1—6).

Коли польський учений проф. А. Брікнер виступив перед двома роками із рядом (тих самих) сензацийних артикулів про перших словянських апостолів[1]), вхопив у нас за перо др. В. Коцовський, щоб їх боронити, і почав друкувати статю про нові погляди на діяльність св. Кирила і Методія, та на жаль чомусь не скінчив[2]). З огляду на останнє годі тут сказати, який в результаті був би об'єктивний стан справи. Проф. Б. „відкрив Америку" не то ілюзоричну, але й до того у нїм заслуженого ученого заступив несподївано звичайний собі публїцист, якому наукова об'єктивність цілком не знана. Критик проф. Брікнера повинен вияснити фактичну сторону його статї, себто провірити, скілько у нїй використано жерела вповнї, вірно і критично та на скілько вони можуть дати підставу до дальших висновків, вкінцї — як ті висновки зроблені і якою методою. Що дав д. К. у тій части полєміки, що досї надрукована? Пише він широко, вставляє богато суб'єктивних заміток (нераз дуже зручних), загалом одначе виходить дещо многословним і за мало ясним, чи методичним. Все таки умів автор поставити сильно кілька фактів, яких нїяк не можна мовчки поминати при обговоренню справи славянських апостолів. Сюди належать такі факти, злегковажені проф. Брікнером: Кирила і Методія не можна iдентіфікувати з Словянами і їх культурою взагалї, себто не можна нїяк приписувати їм вини у всьому тому, що було і витворилось серед Словянщини довгі столїтя після них; як словянське богослуженнє само собою не принесло культурного застою, так і латинська литургія сама собою анї не ратувала анї не підносила культурно такого народа (Словяни між Одрою і Лабою, Панони і т. ин.);

[1]) Див. про них низше, в Бібліоґрафії. *Ред.*

[2]) За підставу взяв др. К. статю у мінхенській Bailage zur Allg. Zeitung, 1903, зош. 29.

названнє літератури на церковній мові „драптивими перекладами пренудженних творів“, як у проф. Б. — се щось більше ніж просте прибільшеннє; „релїґійне оглуплюваннє“ се не привілей самого словянського богослуження, але й латинського — залежно від обставин; проф. Б. виразно показує свою субєктивну неприхильність словянському богослуженню, що не осталась без рішучого впливу на представленню історичних фактів; незрозумілою методою переносить проф. Б. новочасні і давнїйші події, розділені столітями часу і сотками миль простору, на самих апостолів і їх діло, цілком безпідставно звязуючи все в одну ґенетичну цілість (post hoc ergo propter hoc); цілком хибно виходить у проф. Б., буцїм то латинське і словянське богослуженнє були якісь антітези, що зразу боролись за панованнє над сьвітом, бо в тих часах окремішностей язикових і обрядових було значно більше, які ще довго перетревали; в історії церковних відносин треба дуже докладно відділяти справи доґматичні, питання віри, від юрісдікцийних та полїтичних, що так часто перемішують ся з собою; додаток у символї віри filioque не грав за часів св. Методія так великої ролї, як здає ся проф. Б. і т. ин. Розуміє ся, автор не вичерпав усїх арґументів, можна-б знайти ще богато, особливо що до аналїзи і використання самих жерел. Шкода, що автор не докінчив своєї статї (I, 6—31 і 85—106).

З історично-лїтературних розвідок і статей на першому місци поставити треба промову дра Франка на вечерницях у 43 роковини смерти Шевченка у Львові 1904 р. Се розбір Шевченкового поетичного твору „Ляхам“. Починає автор розглядом питання, чи критична аналїза основних гадок Шевченка зменьшує його ґеніяльність, чи нї, і відповідає, що Шевченко помимо усяких напастей, ворожнеч, критик, виявлювань усяких похибок і т. ин. цїлком нїчого не втратив із своєї авреолї, а радше скористав. „Ми знаємо, що наш поет був чоловік, значить — міг і мусїв помиляти ся. Його „Кобзарь“ для нас не коран і не євангеліє і навіть не підручник історії чи полїтики чи фільософії, і виказанє одної — другої помилки нїчогісїнько не вхибить його вартости, бо його вартість у тім горячім, чистім, щиролюдськім чутю, яке нїколи не помиляє ся і лежачи в основі всїх поступових і лїберальних проґрам лишає ся безсмертним, хоч і як би зміняли ся побудовані на нїм льоґічні проґрамові конструкції“. За тим автор приступає до критичного аналїзу згаданого твору. Наперед подає основні погляди Шевченка на українсько-польське питаннє в історичній перспективі, висловлені як раз у сїй поезії: що первістно буцїм то була згода і братерство між обома народами, аж ксьондзи-єзуїти занапастили сей рай, що тепер треба відновити сї щасливі часи в імя Христової науки. Сї погляди про давнїй „тихий рай“ узяв Шевтенко з польського окруження через Брон. Зале-

ского, бо цілком анальоґічні гадки знаходимо у Богд. Залеского, в його „Золотій думі". Дальше показує автор, що се історична хиба — приписувати вину роз'єднання обох народів самим тілько ксьондзам. „Що польсько-українські відносини зложили ся так фатально, се мало глубші соціяльні, економічні та політичні причини". В проґрамі на будуще Шевченко у згаданім творі теж стоїть під впливом польських ідей (Залеский) — та вони без усякої практичної вартости, як показує дальше автор. „А поклик до збратаня доти лишаєть ся безпредметовим, доки в сподї під ним криють ся докори про „grzeszne wstręty" (Б. Залєский), а в сподї під тими докорами невирівнані соціяльні та національні суперечности. Ситий голодному не брат..." (II, 1—11).

До Шевченка повертає др. Франко у статї п. з. „Шевченко і Єремія". Се критичні замітки про промову дра В. Щурата на віденських Шевченківських вечерницях, що позволив собі порівняти Шевченка з Єремією. Автор протестує проти такого порівнання пророка відродження (Шевченко) з пророком смерти і руїни (Єремія), представителя революцийного вселюдського братолюбія з репрезентантом пессімістичного жидівського націоналїзму (II, 170—173). Задля Шевченка написано ще одну полемічну статю: у відповідь на видану недавно брошуру дра В. Щурата: „Святе письмо в Шевченковій поезії" вказав Non severus у статї п. з. „Шевченко і критики" на дивну манію у деяких учених дошукуватись у Шевченку всяких можливих впливів. А вже по прочитанню брошури д. Щурата виходить, що єдина ціль Шевченка була у тім, аби дати віршований переспів Біблії. Винайденнє впливів в тім разї опираєть ся на всяких поверховних подібностях, грі слів, або й часто на чистій фантазії та видумці. Про внутрішню, ідейну звязь творів Шевченка з тими творами не говорить ся майже нічого. Автор наводить кілька примірів, де добаченнє якихось споріднень може довести до порівнання всього можливого на сьвіті (IV, 116, 129).

Відділ літературної критики не богатий від довшого часу. Розпочав його Д. Лукіянович про повість Ярошинської „Перекинчики", вказуючи добрі сторони повісти, але й не замикаючи очей на хиби, які безперечно більші від перших (II, 29—37). Др. Франко дав оцінку літературного збірника „На вічну память Котляревському" (Київ, 1904) підносячи зверхню і внутрішню стійність його (IV, 43—48). А найкраще, що в сім роцї надруковано з поля літературної критики — то прегарна, просто чудова статя д. Франка про „Східно-західні непорозуміння". Се критика на повість Підеші „Восток і запад", а написана так глибоко і бистро, з таким знаннєм психольоґії автора, з такою вірною перспективою і рефлексом на ідейний стан галицької суспільности, що як би не те, що вона стоїть одинцем, то можна б сьміло назвати її епохальною появою

в історії нашої літературної критики. Рутенська безідейність, зарозумілість, получені з безхарактерністю й імпертинентною задеркуватістю знайшли тут такий острий бич майстерної іронії і глибокого обурення живої гуманної душі, що як би так усі наші письменники і кандидати на них зрозуміли сю науку, то „Восток і запад“ був би у нас останною ознакою морального багна, яке наша суспільність, надіємо ся, вкінці щасливо перебриде. Та чи ся наука буде зрозуміла? (III, 144—173).

В попередніх роках бували частійше подавані сильветки поодиноких сучасних письменників. У сьому році маємо тілько одну таку статю: д. Лукіяновича про Е. Ярошинську. Вона, на думку автора, „виступає кождим разом як горожанка та горяча патріотка, бажаючи добра і поступу свого народа“, одначе „для моралізаторської цїли посьвятила артистичний бік творів, а навіть житєву правду“ (IV, 208—213). Сюди ж по части можна зачислити статю В. Гнатюка про поетичний талант між бачванськими Русинами, молодого Ґабора Костелника Гомзова, що в 1904 р. видав (у Жовкві) збірку поезій п. з. „З мойого валала“, писану мовою місцевою, себто східно-словацькою[1]), правописею нашою — чисто фонетичною. Другу статю присьвятив д. Гнатюк „Єретику між москвофілами“, як назвав дра І. Святитського, що в редаґованій ним „Живой Мысли“ проявив доволї об'єктивности супроти української національної ідеї, поступовости в культурних і соціяльних питаннях і за те був публично анатемізований з боку правовірних москвофілів; автор хотїв бачити в особі д. С. „почин справдї культурної еволюції“, хоч така надїя цїлком даремна, бо москвофільська земля таких людей не то не розмножує, але просто викидає з себе: се сталось і з дром С. вже по написаню статї д. Гнатюка (IV, 24—37). Тут же згадати треба ще одну передруковану чи там перекладену з „Русской Мысли“ статю С. Русової про старі й нові напрями в сучасній українській літературі. До них додав др. Франко свої замітки, а в них показує значну поверховність, недокладність і неясність у поглядах авторки, а подекуди навіть просте незнаннє; саме відзначуваннє „старого і нового“ в літературі оперте звичайно на недостаточнім пізнанню авторів і їх творів; при тім д. Ф. подає коротку характеристику письменників найновійшого напряму (Стефаник, Коцюбинський та ин.) (I, 65—84) З чужих літератур подав проф. Грушевський гарну сильветку А. Чехова з нагоди його смерти (III, 114—117). Короткі ювилейні огляди літературної діяльности подано

[1]) Пишу виразно „східно-словацькою“, бо се не руська, анї навіть не пословачена мова (як хоче д. Гнатюк), що найбільше — самостійне явище серед словянських діялєктів. Се розумієть ся не перепиняє, аби Бачванцї не мали почувати себе Русинами, що дійсно й єсть.

ще про М. Павлика і Ю. Жатковича, угроруського письменника (історика й етноґрафа) (IV, 204—207).

Під характерним заголовком: „Не было, нѣтъ и быть не можетъ!“ дає І. Кревецький гарний історичний огляд панування російської цензури над духовим житєм України, того варварського спустошення, яке вона справляла, та остаточної безсильности при завданню, щоб цілком стерти з лиця землї всяку прояву українського сепаратизму. Автор використав мало не весь український друкований матеріял і лїтературу, а працї російських письменників учених (Скабичевский, Фойницкий й ин.) дозволили йому дати розвідцї ширшу історичну перспективу і сягнути дальше назад аж до початку XVIII ст., від коли починаєть ся пановаинє цензури в Росії взагалї, а переслїдуваннє українського слова специяльно (II, 129—158 і III, 1—18). В справі укр. перекладу св. Письма подає П. відомість про даремні заходи проф. Пулюя коло випрошення дозволу на продаж у Росії ним виданого св. Письма, перекладеного Кулїшем, І. С. Левицьким і самим видавцем (наклад взяло Брит. Бібл. Товариство) (IV, 174—176). Дати про український видавничий рух в 1903 р. зібрав, уложив і осьвітив І. Кревецький, доходячи при тім до досить інтересних висновків, з котрих найхарактернїйший той, що львівські видання творять 57·4% всіх українських видань в Австрії, а 42·6% усіх на цїлій Українї-Руси разом із Америкою; дальше цікаво, що в Австрії народні українські видання в десятеро численнїйші від москвофільських; що Київ видає в роцї як раз стілько що Чернівцї, і т. ин. інтересні але й дуже сумні результати полїтичного й культурного стану нашої нациї (І, 289—133). І. Кревецький же подав короткий огляд заложення й діяльности Київського історичного товариства Нестора-лїтописця, висказуючи при кінцї докір деяким українським ученим, що безустанно пишуть мовою московською (IV, 65—72). Проф. Грушевський подав справоздання про вільні унїверситетські курси, уряджені Товариством прихильників української лїтератури, науки і штуки в червню і липню 1904 р., що зібрали значне число слухачів із російської України (Українсько-руські наукові курси) (III, 102 -113), а І. Кревецький при тій нагоді подав звістки про вільні унїверситети в Анґлії, Франциї, Бельґії, Німеччинї, Австрії й у нас (III, 97—101).

Ювилей М. Лисенка, сьвяткований у Львові, обговорив др. Франко, підчеркуючи низький рівень артистичного почутя у Галичан (І, 47—52). На иньшім місци бачимо звістку про музично-драматичну школу М. Лисенка в Київі (III, 92—96). Артистичний промисл гуцульський з нагоди промислової вистави в Коломиї знайшов референта у проф. Грушевськім (III, 49—51).

З історично-літературних і культурних матеріялів (поминаючи доволі богату „Хроніку“) бачимо три спомини про П. А. Грабовського, писані О. Коваленком, А. Віташевською і Невідомим (I, 157—163). До історії відносин серед університетської молодіжи при кінци 70-их і початку 80-их років у Львові належать спомини дра А. Чайківського („З часів переполоху“), що служать інтересним документом не так може для фактичних обставин описуваного часу, як для ілюстрації переміни політичних і соціяльних думок того покоління галицьких Українців, до якого належить автор (I, 107—115). До того самого належать замітки дра Е. Олесницького („З перед четвертини століття“), що дає також кілька цікавих звісток про тодішній фермент серед галицько-руської інтеліґенції, головно молодіжи (III, 125—132).

На суспільні теми статі були численні, а дотикали передовсім огляду й розбору соціяльного руху й соціяльної політики. Розпочав др. Франко причинком до історії соціялістичного руху, де за розвідкою В. Черкезова в „Les temps nouveaux“ розглядаєть ся ґенеза комуністичного маніфесту 1848 р. і показуєть ся, що він не був нічим нечувано новим та оригінальним, як звичайно думають соціяльні демократи, але тілько перерібкою, подекуди навіть пляґіятом маніфеста Віктора Консідерана „Principes du socialisme“ з р. 1847; кілька цитатів потверджує се спостережене (I, 134—152). Той сам автор узяв під критичне шкло останнє посланіє митр. Шептицького про соціяльне питаннє. Зазначивши значно висший інтелектуальний і культурний рівень посланій сього митрополита від його попередників, переходить до аналізи останнього твору, підносячи інтереснійші гадки, але частійше показуючи, що в голові автора посланія панує ще велика неясність і нерозуміннє основ, причин. прояв і цілей того, що зовемо соціяльним питаннєм, соціяльною діяльностю і соціялізмом, що велика часть катеґоричних поглядів і основних прінціпів не підперта ніякими тривкими доказами, що за близшим дотиком вони розсипають ся... Автор кінчить бажаннєм, аби його „уваги викликали живійше зацікавленє соціяльним питанєм власне в тих кругах, для яких призначене посланіє“ (IV, 1—23). М. Лозинський реферував про збори українського жіноцтва 12. II. 1904 у Львові („Перші кроки“), при чім подав кілька власних критичних заміток про суспільне житє нашого жіноцтва (I, 172—175). Той самий автор дав огляд діяльности трьох з'їздів соціяльно-демократичних партій Німеччини, Австрії й Росії, що відбули ся в 1903 р. Огляд сей полученний із більше або меньше вдатною критикою їх, переважно зі становища комуністичного анархізму; спеціяльно обговорено тут діяльність української соціяльно-демократичної партії (II, 79—105 і 159—169). Д. Лозинському належать також інформації з сучасного робітницького руху,

себто про діяльність міжнародних конґресів антімілітаристичного і соціялїстичного в Амстердамі, з'їзд німецької соціяльної демократії в Бремі та про стан української соціяльної демократії в Австрії і Росії; остання частина має для нас спеціяльний інтерес; в усім автор в части виступає як референт, в части як критик; в характері останнього стоїть він або на становищи загально-критичнім, або (частїйше) робить се з пункту погляду висше згаданої доктрини (IV, 73—100 і 169—197).

Внутрішні події в Росії минулого року зове др. Франко „подувами весни" від момента замордовання міністра Плеве. Для характеристики сеї весни сягає автор до першої половини XIX ст., режіму Миколи I, епохи реформ по кримській війні і реакції по тім, що трева́ла до тепер, виконувана всевладним чиновництвом. Новий курс зове автор в части штучкою самого чиновництва і підчеркує, що російська суспільність мало використовує деяку полекшу управи, щоб заявити свою волю і бажання. Вкінці реєструє автор поодинокі прояви горожанської акції, щоб поставити до уряду домагання глибших політично-суспільних реформ, особливо в чернигівськім земстві. Розуміє́ть ся, що сьогодня писав би автор трохи инакше (IV, 141—168). Ту саму тему зачіпають ще статї: С. Загородного про війну й опозицийні елементи в Росії (III, 69—78) та М. О. про українськї розрухи (IV, 198—206). В першій подана характеристика російських опозицийних партій (лїберальної і соціяльно-демократичної) та національних революцийних ірредентистів, в тому числї й революцийних українських ґруп; у другій оповіданно кілька епізодів із українських розрухів з нагоди мобілїзації. Дуже цікаві подані в сім річнику розмови з селянськими інтелїґентами на лївобережній Україні; вони показують дуже добре, яка величезна ріжниця в сьвітогляді, інтелїґенції, культурности та поступовости тих українських селян, що жили під кріпацьким ярмом мало що більше ніж одно столїтє, від тих, що зазнали того лиха в часї у троє більшім, або й ще довшім (II, 65—78).

З наук природничих В. Панейко реферує голосну книжку проф. І. Мечнїкова „Студії над людською природою", названу ним висновком фільософії оптимізму (III, 79—91). Дуже пекучу справу порушив М. Л. обговорюючи деякі релїґійні обряди та звичаї з погляду ґіґієни тїла й духа, домагаючи ся рішучо певних реформ у тім напрямі (II, 19—38). Про вплив цівілїзації на людські нерви писав І. Раковський (за Томаєром), звалюючи загально прийняту гадку, шо розвій цівілїзації впливає некористно на психічний стан людей, і доказуючи як раз поступ під її впливом від хоробливости до здоровля (III, 133—143).

У відділї наукових листків уміщено: переклад статї Е. Прайшена про рік і день смерти Христа; про грецькі рукописи, що згинули в туринській бібліотецї (за проф. Крумбахером); про відлїтанє птахів

(за Гайнратом); замітку дра Франка про ювилей Британського Біблійного товариства (II, 20—28); переклад статї А. Ляйста про грузинське письменство; замітку В. про те, чи слово „піп“ образливе (III, 39 - 44); в сїм останнїм листку автор доходить до висновку, що слово „піп“ не то не може нїкого неприємно дотикати, але противно має бути навіть почесним; автор доходить до того дорогою язикового порівнання (в тім разї не цїлком відповідного, бо дїло не в походженню, а в теперішнїм розуміню того слова), забув одначе про те, що в стариннїй грецько-римській (поганській) духовній орґанїзації єсть низший духовний чин з назвою p o p a, пóпа, що звичайно забивав кремінним топором жертвенні зьвірята; воно дуже імовірно, що сей уряд не мав великої почести у суспільности, й одже...?!

З поміж п е р е к л а д і в згадати треба: прекрасну статю проф. Бодуена де Куртене про плятонїчний панславізм (I, 32 - 46); згадувану вже статю С. Русової про напрями в новій українській лїтературі (I, 65—78); лист проф. Яґіча про Т. Момзена, зі вступними замітками дра Франка (I, 153—156); А. Менґера про релїґію і державу (частина з працї н. з. Neue Staatslehre) з передними замітками дра І. Копача (I, 164—171); згадані три перші статї в „Наукових листках“ (II, 20—26); дуже інтересну культурно-історичну студію П. Ваґлєра про новітнї вигади в старинї (II, 38—49 і 80—113; IV, 101 - 115); П. Віллярі про італїянський ірредентизм (IV, 49—54); згадану статю А. Ляйста про грузинське письменство (III, 39—42).

З мемуарних записок бачимо: замітки з подорожі й побуту в Остендї, описані С. Грущенком (II, 12 - 19); а знов „син України“ подав свої обсервації про Японцїв, зроблені ще перед війною. Попри примітивність і банальність єсть в сих оберваціях про Японцїв дещо інтересне (IV, 38 - 42).

На тім вичерпуєть ся огляд змісту наукової частини ЛНВ-а; огляд сей можна б сильно прибільшити, як би зібрати ще масу дрібних заміток і звісток зібраних у відділї „Хронїка й біблїоґрафія“ — та се подабало б радше на показчик, тому обмежаю ся на поданім висше. *С. Т.*

Дїло дало сього року в своїх фейлєтонах, не богато наукової лїтератури. З історичних річей друкувало ся тільки продовженє реферату з книжки Prawem i lewem В. Лозїнського (Польща на Руси за часів панованя Жиґмонта III — ч. 9, 12, 18, 31) і Волинська тревога (ч. 110) — також реферат з розвідки В. Антоновича під таким самим заголовком, замітний хиба тим, що навязує до звісного косівського бунту 1904 р. Більше було заміток і матеріалів що до лїтератури. Л. Мартович в рецензії на збірку оповідань М. Дерлицї Композитор (ч. 45) звертає увагу на красу епізодів, але цїлість оповідань уважає слабшою. Про твори Винниченка говорить Д. Лукіянович (ч. 152—3); підносить

незвичайну пластику в зображуваню подій і ідейну тему: підхоплене проявів еманципацийної боротьби народної маси. Ів. Кревецький в статї Антін Чехов — Максим Горький (ч. 192—6, 198) порівнює головні моменти творчости обох найпопулярнїйших нинї російських письменників. Найбільша обсягом розвідка В. Щурата — Сьв. письмо в Шевченковій поезії вийшла осібною відбиткою.

Далї друкував ся нарис житеписи М. Лисенка по споминам М. Старицького (ч. 10, 11, 13, 14—17, з „Київської Старини"), статейка С. Русової про Ів. Франка (ч. 136, з Южних Записок), дра Ів. Франка Шевченко-Ляхам (ч. 53 - 55, з Літ.-наук. Вістника) й рецензії на I том Руської письменности (ч. 113), М. Зубрицького на популярну Історію України Ол. Барвінського (ч. 263) і т. д. Замітна ще статейка Ів. Кревецького про український видавничий рух в Росії 1903 р. (ч. 4—5, в ширшій формі в Літ.-н. Вістнику) і згадка про переклад сьв. Письма українською мовою (ч. 203—5).

З біоґрафічних матеріялів друкувала ся кореспонденція М. Драгоманова з Гр. Купчанком (1873—3, 1881—2, 1886 рр.), опублікована М. Павликом (ч. 126—32, 134—5, 138—40, 144—6, 148—51), й причинок до біоґрафії Федьковича (ч. 178—9) — реферат Д. Лукіяновича з матеріялів до біоґрафії поети, оголошених М. Поповичом в Bukowiner Schule з 1904 р., а передрукованих потім в „Буковині" й „Учителю".

Про українську штуку малярську говорять прихильно відзиви О. Пчілки і проф. Болоза-Антоневича (ч. 276, з „Київських Откликів" й „Kraj-у").

Суспільного житя дотикає статя М. Левицького п. з. Два соціялїстичні напрями (ч. 120—2) — про ортодоксів — марксїстів і ревізіонїстів, реферат з А. Менґера Neue Staatslehre (ч. 33—34) й по части студії дра В. І. Сїменовича Русини а Янкеси (ч. 155—7) — про пресу американську й галицьку, Я. О. — Перекинчики (ч. 56, 61), Ѳ. — Суспільна повість (ч. 116—118) і Обовязок (ч. 123).

Появило ся ще кілька популярних статейок з медицини дра М. Коса і О. Сельського і иньші дрібнїйші річи.

В фільософію входять два відчити дра Ів. Копача п. з. В сто лїт по смерти Канта (ч. 78, 80, 82—4, 88—90); автор підносить як заслуги Канта, що ясно означив єство знаня й віри, так само як й єство духа і що дав волї належне місце в фільософії. Кант прихиляв ся сильно до історично-ґенетичного сьвітогляду, але зовсїм не зміг ще висвободити ся з раціоналїстично-доґматичного способу думаня.

Японсько-російська війна викликала кілька згадок про Японію (ч. 21—2), Корею (39, 40), японське житє й и. М. Лев. описує околиці Терсіч (ч. 50) і Піране (ч. 75); Єдо К. Маркович пише про Хорватів (ч. 264 - 6).

Оригінальної української белетристики, крім одної більшої повісти п. з. Порядні дївчата — А. Ґрау-Вандмаєра, сього року майже не було в „Дїлї"; знаходимо тільки маленькі оповіданя Ю. Кміта, Лотоцького, М. Руса, Д. Угнївця і н. та кілька поезій О. Луцького, Ст. Чарнецького, Фр. Михайлова й ин. За те ширше була репрезентована чужа лїтература. Друкувались переклади Андреєва (Лож) Вазова (Пилатова дочка, Воєвода Славго), Доде (Парох в Кукунян, ч. 36), Золя (Безробітє), Кіплїнґа (Месть Маляйця), Михайловского (Сорокотяжинський батюшка), Немировича-Данченка (З воєнних образків), Пруса (Під шихтами, Палата і рудера), Стріндберґа (Пів аркуша паперу), Френсена (Лодкар — з повісти Ієрн Уль), Чехова (Скринка Ротшильда, Кімпата н-р 6, Степ, Криве зеркало, Щасливчик, Батько родини) й ин.

В осібнім літературнім додатку друкувало ся продовженє довшої повісти дра А. Чайківського н. з. „Своїми силами" і початок перекладу повісти Б. Пруса п. з. „Фараон". *І. Кр—ч.*

Руслан за той рік подав меньше цїкавого матеріялу, як звичайно. На першім місци згадаємо розвідку д. Т. Біленького п. з. Школа на Руси (ч. 148—163); в першій частинї обговорює автор шкільництво на Руси до пол. XVI ст., в другій школи латинські на польсько- й литовсько-руській теріторії до приходу єзуїтів, дальше самі єзуїтські школи, головно їх орґанїзацію, та вкінци протестанські та братські школи у Львові, Київі і ин. Наукового значіння праця та не має ніякого. Цікавий фелєтон О. Барвінського п. з. Письменська спадщина бл. п. Костя Горбаля (ч. 232—241, 243—251, 253—256, 258—262). Кость Горбаль, останнїй з т. зв. „вечерничників" (ум. 14 сїчня 1903 р.), став під конець житя з припуки д. Барвінського писати свої спомини. Крім них (в оригінальній правописи автора) подані також два відчити, які виголосив був Горбаль в Перемишлї (про „М. Шашкевича" і „Відносини між поетами а суспільністю") і чотири полїтичні нариси (Осьвідомлюванє народа і поділ працї, Дещо про відозву наших „раскольників" до своїх друґів і ревнителей „русскова" дїла, Пращальне слово „Проломови" і Полїтичні роздумуваня) На початку фелєтона подана коротка біоґрафія Горбаля. Той сам автор подав ще пять листів д. Івана Левицького-Нечуя, писаних до редактора „Правди" пок. Володимира Барвінського в рр. 1875, 79 і 80 п. з. Переписка Івана Левіцкого-(Нечуя) з редактором „Правди" Вол. Барвінським (ч. 285). Листи кидають деяке сьвітло на тогочасні літературні відносини між Галичиною а Україною. Інтересним причинком до характеристики суспільно культурного житя українських кольоній в Канадї служать кореспонденції о. П. Філяса п. з. З Канадийскої Руси (ч. 46—52). З иньших згадаємо ще характеристику дїяльности М. Лисенка (ч. 287—289),

Концертову промову дра М. Кордуби п. з. Маркіян Шашкевич (ч. 168—169), та відчит д. Ст. Білинського п. з. Релїґійно-моральні засади в творах Т. Шевченка (ч. 158—164). Цікаві статї п. з. Змосковщенє „Галицко-руської Матиці“ (ч. 180—183), де на підставі недавно виданої брошури д. А. Костенського п. з. Историческій очеркъ Галицко-руской Матцы з'ілюстрований цілий хід боротьби двох напрямів між членами згаданого товариства (народнього й москвофільського). В результатї наступило цілковите змосковщенє „Гал.-руської Матиці“, але заразом і її повний упадок. Вкінцї подала редакція в перекладї зі Slov. Prehled-у статю д. Б. Лепкого про „Землю“ О. Кобилянської п. з. З лїтературної ниви (ч. 12).

Белетристичну часть часописи заповняли, як давнїйше, переважно молодші письменники, як В. Бирчак (вийшла відбиткою серія новель п. з. Урвана пісня), Я. Гординський, Л. Лотоцький, Б. Лепкий, Ф. Михайлів, Д. Угнївець, С. Яричевський і ин. З инших згадаємо А. Чайківського і В. Щурата. Крім того друкував ся в тім роцї переклад драми С. Найденова п. з. Дїти Ванюшина.

В **Буковинї** згадаю найперше статю Ом. Поповича п. з. Осип Федькович шкільним інспектором (ч. 70—72). Автор видобув з актів повітової шкільної ради у Вижницї і краєвої в Чернівцях богатий матеріял до характеристики інспекторської діяльности О. Федьковича. З актів видко, що він заходив ся коло матеріяльного поліпшеня нар. учителїв, коло укладу нового наукового пляну, реформи шкільних підручників і ин. Замітні також його заходи коло заведеня в шкільних українських підручниках фонетичної правописи (1871 р.), який не зреалїзував ся тільки з вини тодїшнього професора української мови при черновецькій ґімназії Ів. Глїбовицького (москвофіла по переконаням). В популярній розвідцї п. з. Стефан Баторий а Русини (ч. 73—74) виказує д. Я. Весоловський вороже становище згаданого польського короля супроти українського елементу. Статя появила ся з нагоди відслоненя памятника Ст. Баторію в Снятинї і вийшла також осібною відбиткою. Той сам автор містив ще одну статю п. з. Розкопи в Шипинцях (ч. 118), де подав (за проф. Хв. Вовком). Кілька заміток про неолїтичні викопи в селї Шипинцях на Буковинї (камінні урни і ин.). Др. О. Маковей подав коротку біоґрафію Григорія Воробкевича (ч. 127, 129), а д. Я. В. характеристику Михайла Старицького (ч. 46).

В статї п. з. Наші дезідерати на поли буковиньскої історіоґрафії (ч. 16) пакликує др. М. Кордуба до виготовлюваня докладних топоґрафічних описів буковинських сїл і місточок, до збираня й виданя донаційних ґрамот і повного критичного виданя лїтописий і хронїк для молдавсько-буковинської історії. В статї Б. Лепкого п. з. Огляд української лїтератури за р. 1903 (ч. 53—54) подана оцінка важнїйших

появ в українській літературі за 1903 р. (альманахи, збірні виданя й ин.). Цікава стаття дра Е. Олесницького п. з. Торговельна орґанізація Бойків синевідских (ч. 24—26) — передрук — буде обговорена при огляді „Економіста“. З иньших згадаємо статю дра Д. Лукіяновича п. з. Надприродний сьвіт в казках Наталії Кобринської (ч. 89—90), прихильну рецензію д. О. Луцького на збірку поезій Б. Лепкого „На чужині (ч. 91), переклад статі проф. Ерліха п. з. Гуцульські вироби на косівській виставі (ч. 79—80) та некрольоґ буковинської писательки Е. Ярошинської (ч. 121). Вкінці згадаємо ще довшу статю дра М. Кордуби п. з. Утраквізм в ґімназії (вийшла осібною відбиткою) і переклад статї А. Ф. Ельма п. з. Про спілковий рух в Німеччині.

З белєтристики замітна збірка переважно недрукованих ще поезій Гр. Воробкевича (вийшла осібно під ред. дра О. Маковея), оповіданя В. Винниченка і Н. Кобринської. Крім тих постійно „пробували щастя“ молодші письменники як Я. Весоловський, І. Карбулицький, Ф. Михайлів і ин., а також подала редакція кілька перекладених новель Горкого, Чехова, Кнута Гамсуна, Мультатулї і ин.

Учитель, орґан руського педаґоґічного товариства в тім роцї був троха більше цікавий, як звичайно. Найперше згадаємо статю дра О. Макарушки п. з. Понятє і завданє літератури з поглядом на літературу україньско-руску (ч. 22—24). Виказавши велику вагу пізнаня ідеї твору в чужих літературах взагалї, а в українській спеціяльно, він виступає проти її затемнюваня у новійших т. зв. модерністичних письменників і не радить тому ставити їх за взір нашій літературі. „Добрий письменник, каже він, не потребує наслїдувати, тим він цїннійшим, чим більше є він сам собою, але се зовсїм не виключає, щоби наші письменники не потребували познакомлювати ся з корифеями чужих літератур. Такий Гіґо, Бурже́, Золя, Фльобе́р, Дікенс, Сєнкевич, Ґловацкий-Прус, Ґрільпарцер, Фрайтаґ, не згадуючи вже про німецьких клясиків, повинні бути поважною духовою поживою наших письменників. А то подобають ся нашим письменникам твори слабі, коби лише модерні, і беруть ся їх наслїдувати“.

Перед новим виданнєм української шкільної граматики приступила була галицька краєва шкільна рада до ревізії правил української правописи з р. 1893. З тої нагоди вивязала ся в „Учителю“ дискусія і були подані два проєкти нової правописи: дра О. Макарушки п. з. В справі зміни руской шкільної правописи з р. 1893 (ч. 5) і дра Ів. Копача п. з. В справі правописній (ч. 8). З нагоди 40 лїтного ювилею науково-педаґоґічної діяльности проф. Ів. Верхратського подана була в ч. 13 коротка її характеристика. Крім того знаходимо тут звісну вже статю д. Ом. Поповича п. з. Осип Федькович шкільним інспектором ч. 14—16). Інте-

ресні також статї дра В. Щурата п. з. Висші народні школи в Скандинавії (ч. 1—4), Р. Заклинського п. з. Про школи елементарні від найдавнійших часів (ч. 5—6, 9—10, 13, 15—16, 18, 20—21, 23—24), дра В. Щурата п. з. Герберт Спенсер і єго фільософія (ч. 5, 9), Ю. Левицького п. з. Генрих Стенлї (ч. 11) і ин. Важним причинком до характеристики галицько-руського шкільництва в 1902 р. служить ряд статий п. з. Зі шкільної статистики (ч. 7, 12, 19—21). Крім того подано в тім роцї кілька популярних розвідок з наук природи (дра В. Левицького, дра Ст. Рудницького і ин.). В тім роцї розіслала редакція своїм читачам також кілька популярно-наукових додатків (пр. Др. Ф. Авербах, Цариця сьвіта і єї тїнь, Др. Ст. Рудницький Де що про Антарктиду, Я. Миколаєвич, Про падучі зьвізди, Ів. Верхратський, Рецензія руского перекладу про „Дарвінїзм“ Феррієра — дуже дивного змісту) і ин.

В 1904 р., на місце „Молодої України“ і „Богословського Вістника“, що перестали виходити, з'явило ся кілька нових часописий. Першим занотуємо **Промінь**, суспільно-науковий орґан українсько-руського учительства в Галичинї й Буковинї, що став виходити два рази на місяць в Вашківцях над Черемошем (на Буковинї). З поміж його статий для нас цікава статя д. Свояка п. з. Темні сторони народного шкільництва в Галичинї (ч. 11—14, 16, 19), де обговорюєть ся невідрадне положенє народних галицьких учителів під протекторатом гал. краєвої ради шкільної. Крім того згадаємо ще кілька суспільно-літературних характеристик нпр. Івана Нечуя-Левицького (ч. 24), Михайла Старицького (ч. 10), Михайла Павлика (ч. 22) і ин. Звертаємо також увагу на рецензію проф. В. Білецького на український переклад третього тому „Всесьвітної Історії“ Закшевского (ч. 11). І при перекладї того тому поступив О. Барвінський так само недбало, як при попередних. Взагалї новий орґан представляєть ся зовсїм симпатично.

В тім самім роцї стала виходити у Львові раз на місяць нова економічна часопись п. з. **„Економіст“**, орґан Краєвого кредитового союза. З його статий згадаємо найперше довшу розвідку дра Й. Олеськова п. з. Розвій селянських господарств в руській части Галичини 1848—1898 (ч. 1—5). Пок. автор подав в нїй загальний нарис економічного стану наших селян в 1849 р. і порівнавши його з нинїшнїм, прийшов до виводу, що у всїх родах селянського господарства видно поступ. Хлопська посїлість в Галичинї була здана переважно на свої власні сили; правительственна і краєва поміч — мала і звичайно не приносила нїяких користий, бо селяни не вміли упімнути ся о своє право. Аж в останнїх часах зі зростом сьвідомости краєвих справ, селяни користують ся з публичних накладів для піднесеня краєвого господарства. Цікава також статя дра Е. Олесницького п. з. Торговельна орґа-

нізація синевідських Бойків (ч. 2). Синевідсько — гірське село в східній Галичині з 3271 мешканцями. Тамошне бойківське населенє торгує овочами, від коли сягає людська память. Орґанізація торговлї лежить в компаніях опертих на своєріднім звичаєвім праві; всїх компаній було в 1903 р. 8, що числили членів від 15—50 (т. зв. більші і меньші). Поодинокі вкладки виносять по кілька тисяч корон, одначе не всї дають капітал. Синевідські Бойки мають свою касу, за річним оборотом (1903 р.) 258.000 кор. Власні овочі лишають в селї, а на торг купують в Угорщині, Румунії, Бесарабії, Італії і т. д. Торговля їх обіймає цілу Галичину, Буковину, Румунію, Італію, також Будапешт, Відень, Кишинїв, Одесу, Київ, Москву, Варшаву, Петербург, Париж і ин. Спілкова умова нормує й етичну сторону житя спільників в часї торговельних подорожий. Вкінцї згадаємо ще статю О. Барвінського п. з. Обдовженє хлїборобів і аґрарна реформа (ч. 10), статї Ів. Петрушевича п. з. Кооперацийний рух в Анґлїї (ч. 1), Економічна кріза в Анґлїї (ч. 9) і ин. та статї К. Паньківського п. з. Промислові школи в Галичині (ч. 6), Торговельне шкільництво в Америцї (ч. 8) і ин. Замітні також передові статї „Ортоскопа“, викликувані звичайно „злобою дня“.

Третя нова часопись, що стала виходити в 1904 р. квартально у Львові, се **Католицкий Всхід**, орґан богословів русько-католицької духовної семінарії. В першім річнику для нас не богато цїкавого; згадаємо найперше статю Павла Миколова п. з. Культ Пресьвятої Діви Марії на Руси (кн. IV), де автор обговорює коротко культ Марії в Царгородї і Греції, а далї переходить на Русь. Культ той бачить в численних церквах, посьвячених Марії, в монастирях і чудотворних іконах. При кінци обговорює вплив культу Марії на українську лїтературу. До тої самої теми належить також розвідка Василя Матвієйка п. з. Пресьвята Діва Марія в украïньско-руских піснях обрядових (народних і духовних) (кн. IV). Автор обмежив ся тільки на виривки з пісень, що осьпівують ріжні фази житя Марії вірно з текстом євангелий. Всї иньші, незгідні з оповіданями євангелистів поминув. А шкода! Прецінь цїкаво було б знати, о скілько в деяких редакціях народна фантазія відступила від звичайно принятої схеми, о скілько відбив ся на народній творчости вплив богатої апокрифічної лїтератури, о скільки взагалї виходить Марія в українських народних піснях оригінальною і т. д. На жаль того всього в статї автора не видко. З статей загальнїйшого змісту занотуємо тільки довшу статю П. Карманського п. з. Християньство в осьвітленю христ. епіґрафії (кн. I—IV).

Ще одна часопись стала виходити у Львові в протягу минулого року, а то суспільно-церковний орґан молодшої ґенерації духовенства,склерикалізованого вже на західно-европейський лад, п. з. **Нива**. В тім роцї одначе не принесла вона для нас нїчого специяльно цїкавого. *Ів. Кр.*

Біблїоґрафія

(рецензії й справоздання).

Alexander Brückner, Mystifikationen I. Die Wahrheit über die „Slavenapostel" und ihr Wirken. (Beilage zu Allgemeinen Zeitung 1903, 22—23 липня, ст. 145—149, 164—169).

— Cyryl i Metody (Przegląd Polski, 1903, IX, ст. 427—474).

— Legendy o Cyrylu i Metodym wobec prawdy dziejowej. Szkic z dziejów chrześcijaństwa u Słowian. (Roczniki Towarzystwa nauk Poznańskiego, 1904, стор. 1—49).

В р. 1777 зчинив ся в лїтературнім, а спеціяльно в теольоґічнім сьвітї Німеччини великий розрух. Великий поет і критик Ґотгольд Ефраім Лєссінґ, недавно іменований бібліотекарем при великій князївській бібліотеці в Вольфенбіттелї, опублїкував у виданю (Beiträge) тоїж бібліотеки нїби то з її рукописних скарбів ряд уривків із більшого твору якогось невідомого автора, який з нечуваною доси в Німеччинї відвагою і силою арґументів не лиш опрокидав віру в можливість якоїсь спільної для всїх людий божої обяви, не лише віру в божеський характер біблїйних книг старого й нового завіта, але цитатами з евангелїй силкував ся доказати, що Ісус був нї більше нї меньше, як претендент до жидівського престола, що мав наскрізь полїтичний плян: користаючи з загальної віри в близький прихід Месії, при помочи своїх учеників і єрусалимського народа оголосити себе царем юдейським, але сей плян через невміле ведене розбив ся, а Ісусова смерть на хрестї була тілько натуральним його епільоґом. Тілько геть пізнїйше — на думку безіменного

автора уривків — ся його передчасна смерть викликала серед його учеників реакцію і змусила їх видумати концепцію про иньше, спірітуальне Ісусове царство „не от міра сего“.

Ті уривки викликали страшенну бурю. Арґументи автора були такі влучні, він говорив так просто, без конвенціональних поклонів перед сьвятощами і з такою „чортівською силою“, що оборонці протестантської і католицької ортодоксії дружно накинули ся на нього й на Лєссінґа, замісь контр-арґументів пустили в діло звичайне оружє слабих духом — лайку, інсінуації та поклики до поліції та до цензури, щоб не пускала таких писань. Не мовчав і Лєссінґ, і його критична кампанія против Ґеце збогатила німецьку літературу незрівнаними взірцями полємічного стилю, а для всього дальшого розвою критичної думки в Німеччині була провідною звіздою. Інтересно, що й Лєссінґ уважав арґументи „фраґментиста“ незбитими, а з його арґументації бачив лиш один вихід — посьвятити букву сьв. Письма, щоб на перший плян висунути духа християнської религії. Та се не так легко було зробити, бож ся буква, сеж основа не так може духа, але конкретного тїла християнства — доґми, етики, церковної орґанїзації, то й не диво, що студії над тою буквою пішли далї, що слїдом за вольфенбіттельським фраґментистом пішов Д. Фр. Штраус, який виказав на кождім кроцї суперечности євангельських оповідань і признав їх зміст — мітами. Розумієть ся, сим доведено критику до глухої стїни, від якої треба було вернути ся, і поворот доконав ся до аналїзи жерел традиції, до роздивленя вельми (як оказало ся потім) заплутаного питаня, як, серед яких обставин, де й коли повстали наші євангелія і иньші книги нового заповіта. Нові дослїди ведені в тім, уже не фільозофічнім, не доґматичнім, а чисто історично-лїтературнім напрямі довели до несподїваних результатів, до розріжненя цїлого ряду первісних жерел, із яких черпали пізнїйші евангелисти, до розпізнаня ріжних поглядів і доктрін, що лежали в основі тих жерел, і до вияснення таким робом ріжних недорічностий та суперечностий у наших текстах без допусканя якихось навмисних фальшовань їх пізнїйших редакторів. На сьому й стоїть сучасна наука.

Щось подібне до сего історичного епізоду з вольфенбіттельськими фраґментапи трапило ся — si licet parva componere magnis — 1903 р. в маленькій поки що громадцї славістів при опублїкованю першої статї проф. Брікнера в додатку до монахівської „Allgemeine Zeitung“. Написана незвичайно живо і різко, як то кажуть, з темпераментом, при тім, як звичайно у сього вченого, без цитатів і докладних відсилачів, ся праця різала вухо славістів (навіть не-Славян) своїми незвичайно острими осудами киненими на особи, діяльність і всю історичну ролю тих мужів, у яких славянський сьвіт привик доси бачити не лише сьвятих, але та-

кож зачиначів і батьків славянської осьвіти, славянського самопізнаня. Обставина, що власне в ту пору часть південних Славян добивала ся в Римі потвердженя права відправляти католицьке богослуженє славянською мовою, і що проф. Брікнер власне в тій славянській церковній мові бачив велике нещастє славянського сходу, причину його відчуженя від західної цівілізації, — ся обставина надавала голосови проф. Брікнера забарвленє тенденцийности; виглядало так, немов противникам славянської мови в церкві і славянського обряду славянський авторітетний учений дає в руку оружє против тих південно-західнїх Славян. При тім же проф. Брікнер кинув ся з незвичайним жаром популяризувати свої відкритя, особливо серед польської суспільности в Галичинї: виголошував відчити, друкував ряд фелєтонів у найпочитнїйшій ґазетї „Słowo Polskie", далї статю в полїтично-науковім місячнику „Przegląd Polski" в Кракові, і тим — певно мимо своєї волї — викликав вражінє, що справа обертаєть ся не коло чисто наукових питань, що тут наука висуває якесь полїтичне жало; що зводить ся з кимось якісь рахунки, виливаєть ся те, що накипіло на серцї по за чисто теоретичними виводами та спостереженями. Тепер проф. Брікнер у остатній із цитованих у титулї статей, що має бути його остатнїм словом у тій справі, запевняє: „że kierował mną tylko wzgląd na prawdę, z a t ł u m i a n ą d o t ą d s y s t e m a t y c z n i e; że nie powodowała mną żadna animozya, nienawiść czy wzgarda, — nie potrzebuję zapewniać" (стор. 48). На жаль, саміж ті слова проф. Брікнера, а власне фраза надрукована мною розбитим письмом, подає в підозрінє щирість того запевненя. Отже проф. Брікнер відкрив правду, яку доси систематично, отже сьвідомо затаювали а навіть затлумлювали! Хто затлумлював? Очевидно ті, що писали про Константина і Методія. Отже не лише православні такі як Горский, Лавровский, Воронов, Голубінский, а й католики як Добровский, Рачкі, Міклошіч, Ґінцель та Дімлер, Яґіч, та Ляпотр та протестанти як Ґец та Гаук! Я думаю, що кинути таке підозрінє і до того зовсїм голословно (бож прикладу умисного затаюваня правди проф. Брікнер не навів нїде анї одного), се не то що не лицює поважному вченому, але власне зраджує в його душі якусь нехіть, якесь упередженє до тих його попередників. Або й сам титул першої працї проф. Брікнера: Mystifikationen! Адже се значить: дуренє, туманенє. Отже вже самим титулом зроблено комусь закид злої волї. І зроблено його, як виходить із тексту працї, вже не лише вченим XIX в., але й самому Методію. Він був перший злочинець, він умисно фальшував папські листи, під його впливом була написана (може навіть ним самим) брехлива леґенда про його брата Константина, він усе своє житє грав дволичну ролю і супроти Риму і супроти Константинополя, всіх зраджував, усїх ненавидів і вмер з проклятєм на устах. І на все те замісь доказів —

догади, комбінації, оперті на занедбаню правил історичної перспективи та критики жерел

Ніхто не може відмовити проф. Брікнерови великої бистроумности, великого очитаня та блискучого дару комбінаційного. Та на жаль, сї прикмети, хоч як потрібні для історика, самі ще не вистарчають на те, щоб здобуткам історичного пошукуваня запевнити тривкість та бездоганність. Усюди, а особливо там, де, як у нашім випадку, дослїдник не вносить нових матеріялів, але силкуєть ся із старих і відомих вичитати те, чого доси не вичитували з них иньші, результат залежить у першій лінії від методи, якою його осягнено. Тільк) та метода, що найбільше відповідає вимогам обережности, найменше грішить апріорністю та субєктивним забарвленем автора, дає запоруку тривкости та наукової вартости осягнених ним здобутків.

Ніде правди діти, перша, по німецьки друкована праця проф. Брікнера не лишала анї тіни сумнїву про те, що се праця тенденційна, подіктована апріорним осудом, уґрунтованим не на наукових висновках, а на особистих симпатіях та антипатіях автора. В самім вступі автор доторкнув ся до великої распрі в славянськім сьвітї між прихильниками сходу й заходу, до немилости або й ненависти, з якою т. зв. славянофіли дивлять ся „на західнїх Славян, а особливо Поляків за їх „striktes Ausharren bei Rom und der lateinischen Liturgie“, за їх „schroffes Ablehnen jeglicher slavischer Velleitäten“; проф. Брікнер не завагав ся власне в тім добачити жерело ненависти до всїх — навіть більше ніж усїх, бо 20 міліонів! — Поляків. І щоб показати, що й Поляки потрафлять своїм ненависникам відплачувати „pięknem za nadobne“, він тут же називає всїх Славян, що приняли славянську літурґію, „knutenliebende Analphabeten“, а духову спадщину солуньских братів, церковні й иньші книги перекладені з грецького — „kläglichste Uebersetzungen recht miserabler Schriften“. На його думку кирилометодіянство було „der Abschluss, die Isolierung von Europa, Kultur und Bildung“; славянська літурґія „hat an der Verbauerung und knechtlichen Unterwürfigkeit der Geistlichkeit, an der immensen Verdummung ganzen Völker einen Weltrekord schaffen geholfen“. Все те субєктивні погляди, можливі в устах публїциста, але дивні в устах ученого історика, який не може анї одного з них у такій формі підписати без дуже поважних застережень.

І от як ілюстрація до тих поглядів, немов спеціфікація їх на однім яркім прикладі, являєть ся розвідка про Константина й Методія, великих — не апостолів, не просьвітителїв, а містіфікаторів Славянщини. Відповідно до сього апріорного погляду — так могло здавати ся кождому, хто читав перші статї проф. Брікнера (німецьку і її популяріза-

цію в Słowie Polskiem) — автор спрепарував собі методу досліду і поклав для неї мету. Мета була — вичитати з тексту жерел їх інтенції, те що їх автори хотіли сказати, а ще більше те, що хотіли промовчати. Метода полягала на апріорнім розуміню жерел. Чотири леґенди (дві т. зв. панонські, італьська і грецьке житіє Клима болгарського) на думку проф. Брікнера „sind von einem gemeinsamen Geiste getragen, sind nur eine hagiographische Apologie des Thun und Treibens der Brüder; die drei ersten ruhen zudem auf einer gemeinsamen Information, sie stammen nämlich alle von Method her, der auf Kosten der Wahrheit, zur Wahrung seines Standpunktes den Verlauf der Ereignisse fälschte, vieles Erdichtete einschob — nach dem Grundsatze, dass der Zweck die Mittel heilige“ (Beilage, стор. 146)

Остро сказано — і безпідставно. Бо коли хто думає, що погляди висловлені тут проф. Брікнером на вдачу жерел стали аксіомою в науці, мають за собою якісь поважні арґументи, або що проф. Брікнер сам знайшов і подав такі арґументи, то дуже помиляєть ся. Правда, ріжні вчені нераз висловлювали думку, що т. зв. панонські леґенди були написані під сьвіжим впливом житя й діяльности обох братів, але про те, щоб хтось міг так катеґорично доказати Методієве авторство, не було анї мови. Навпаки, що до т. зв. італьської леґенди знаємо тепер зовсїм напевно, що вона не була твором одного чоловіка, але досить механїчною компіляцією з ріжних жерел зовсїм незалежних від впливу Методія. Знаючи вже хоч би се одно, і присуджуючи про те італьську леґенду посередному авторству Методія (legendę łacińską, tak zwaną włoską, spisano z ust czy z inicyatywy samego Metodyusza przed jego powtórnym w miescie wiecznem pobytem — каже проф. Бр. Przegląd Polski ст. 430 — розуміє ть ся, но подаючи знов на се ніякого доказу), автор робить дуже велику методичну помилку, бо ж пізнійше з того, що сказано і що нїби навмисно промовчано в тій леґендї, він робить дуже тяжкі закиди й докори Методієви.

Взагалї треба сказати, що з тими жерелами поводить ся проф. Брікнер не менше свобідно, як і з поданими в них фактами. Житіє Методія він уважає пізнїйшим від житія Константина (Beil. 146) і се дає йому можність признати Ж. Конст. твором самого Методія, хоча й Ж. Мет. писане буцїмто відповідно до його інструкцій (пор. Przegl. Polski 442) та з включенєм до нього листів сфальшованих самим Методієм (Prz. P. 432); зрештою й Константин не виходить сухо з того фальшівництва у всїм — „sfabrykował takie brzmienie orędzia morawskiego“ (Prz. P. 434). Одинокою фактичною підставою до критики тексту листів стає лист папи Івана VIII, що послужив взірцем для сфальшованого листу папи Адріяна II, включеного в Ж. М.; се вже було піднесено давнїй-

ше, головно Ґецом; критика проф. Брікнера по за сим обмежаєть ся на голословні докори в фальшівництві та фабрикації та на крепкі слова в роді lügenhafte Legenden (Beil. 149), prahlerische Legenden (Beil. 164), legendy kłamią umyślnie (Przegl. P. 437) і т. и. Справи авторства, редакцій, можливих пізнїйших вставок і поправок автор не доторкаєть ся зовсїм. Тай по що, коли на його думку все се — дїло Методія!

Та не вважаючи на сей загальний острий суд про леґенди, проф. Брікнер без застережень приймає на віру ті їх деталї, що вкладають ся добре в його апріорні погляди. Він не має анї слївця сумнїву при оповіданю про побут Константина в Корсунї, про його знахідку „руської Псалтири", яку він без ваганя називає ґотською; коли йому треба ствердити, що Методій при кінцї житя любував ся в киданю клятви, то тодї й грецька леґенда про Клима робить ся віригідним сьвідоцтвом (Prz. P. 457). Де леґенди подають суперечні деталї, там проф. Брікнер, не згадуючи про ту суперечність (бо вона суперечить його поглядови про одноцїльність і пляновість композиції всїх трьох леґенд) вибирає лише той текст, який для нього відповідний, а промовчує иньші. І так про моравську місію оповідає Ж. М., що моравські посли жадали від грецького цїсаря „такъ мѫжь, иже ны исправитъ вьсѧкѫ правдѫ"; подібно каже Італьська леґенда: rogare se, ut talem hominem ad partes illas dirigas, qui pleniter fidem et ordinem divinae legis et viam veritatis populo illi ostendere valeat; одно тільки Ж. К. каже: „то посъли ны, владыко, єпископа и оучителя такого"; отже проф. Бр. іґноруючи два перші тексти всїдає на згаданого в Ж. К. „епископа" і снує на тій підставі догади про полїтичні пляни Ростислава, хоч зараз же й опрокидає їх своїм дальшим здогадом, що правдоподібно не лише текст сеї місії, але й сам факт її був вигадкою Константина (Prz. P. 443; Roczn. 22).

Редукуючи число жерел проф. Брікнер упростив собі значно роботу. Дуже то мудро він дійшов, що Константин і Методій були ошуканцї, денунціянти, фальшівники та амбітні спекулянти на славянську глупоту і римську простодушність; але як же се такий зовсїм не наївний чоловік, як Анастазій Біблїотекар, у листї до Кароля Лисого з р. 875 називає Константина vir magnus et apostolicae vitae praeceptor, а в иньшім місцї, також незалежнім від діктату Методія, де підкреслює приязнь Константина з Фотієм, називає його про те vir magnae sanctitatis? Як же се папа Іван VIII у своїх листах називає Методія не лише „frater noster", але пише до нього: Prò qua scilicet tanta fide ac devotione tua et populi tui apostolatus nostri ulnis extensis te quasi unicum filium amore ingenti amplectimur". Аби який

був хиткий папа, а до чоловіка підозреного за єресь, без поважних причин так не буде писати. Мусіло особисте поведенє і характер Методія робити сильне вражінє на сучасних. Тай які могли б бути мотиви, задля яких солунські брати, а особливо Методій, так систематично дурили сучасних, кривили душею на всї боки та в додатку ще так майстерно фальшували писемні памятки про себе аж на трьох язиках? Проф. Брікнер доказує (своєю методою), що оба вони ненавиділи Рим, що Методій перед смертю в дусї порвав уже з Римом усї звязки і хилив ся знов до Константинополя, — та в такім разї подвійно незрозуміла тенденція всїх трьох леґенд, які нїби то силкують ся представити обох братів вірними Римови.

Те, що висше названо браком історичної перспективи в працях проф. Брікнера, розумію так, що він теперішнї погляди переносить без вагання в минуле. Рим IX віку у нього такий сам, як нинїшнїй з його окаменїлою доґматикою і з його непохитним Non possumus; Византія IX в, се видовище „wszelkich zbrodni i szałów, uciech i widowisk, postrachów i groz, walk i zdrad, rozpusty i nikczemności“ (Prz. Pol. 429), як колиб тодїшнїй Рим з його антіпапами, вириванєм очий у церквах та виконуванєм суду над трупом папи витягненим із гробу був чимось о много красшим. Греки IX в., се у нього ті самі горді, фанатичні фанаріоти, нетолерантні до славянської мови, якими зробило їх пізнїйше турецьке правлїнє. Між Римом і Константинополем уже в половині IX в. зїває та велика релїґійна і духова прірва, яку автор відчуває в наших днях прим. між Польщею і Росією; схід і захід IX в., се так само як у початку XX в. повні контрасти в тім дусї, що схід — то темнота, забобон, брехливість та зрада, а захід — то просьвіта, поступ і чиста правовірність. Розумієть ся, що стоячи на таких основних поглядах не тяжко дійти простими дедукціями до таких висновків про солунських братів, до яких дійшов проф. Брікнер.

„Przedstawiłem argumenty — говорить у закінченю своєї остатньої працї наш автор (Rocz. 48), — komu one nie w smak, niech mylność ich dowiedzie; samemi „rugatielstwami“ sprawa obronić się nie da“. Отже на жаль у проф. Брікнера далеко більше „ругательств“ і крепких словець, нїж дійсних арґументів. Що ж до тих арґументів, то більша часть їх — субєктивні погляди автора, прибрані в катеґоричну форму історичних фактів, а тілько мала частина може справдї видержати пробу історичної критики.

Візьмімо для прикладу один такий „арґумент“ проф. Брікнера. На його думку „Cyryl nie zastosował się niczem do narzecza morawskiego, rażąco odmiennego od gwary sołuńskiej“ (Prz. P. 444); „musiało razić Morawian, że słyszeli owe w ich uszach nieforemne noszti zamiast

n o c y, ż ę ż d ę zamiast żedzy (żądzy) i t. p., że dziwili się, co to za osobliwsza słowiańszczyzna, lecz i na to miały legendy odpowiedź gotową: nie Morawianie, lecz bracia sołuńscy tylko mówią czysto po słowiańsku — a dowód? sam cesarz grecki wyraźnie tę czystość poświadczył: „Sołunianie wszyscy czysto po słowiańsku mówią“ — twierdzi niby cesarz w legendzie, lecz Sołunianie byli Grecy i nigdy po słowiańsku nie umieli ani wtedy ani dzisiaj, a żaden cesarz grecki nigdy o mowę słowiańską się nie troszczył“ (Rocz. 17—18). Отже то Методій „niezadowolonym Morawianom przedstawiał świadectwo cesarza greckiego (co za znawcy! ślepy o kolorach sądził!), że gwara sołuńska, to sama „nastojaszczaja“ słowiańska, a wszystkie inne to „drian“ (Prz. P. 444—445). І знов запитаємо: які на се докази? Адже слова про те, що Солуняни чисто по славяньски говорять, містять ся в житію Методія, отже були записані туди певно по смерти Методія, значить, у пору, коли Моравян не треба вже було приєднувати для солуньского діялекту в церковних книгах. Аджеж се ще велике питанє, чи грецький цїсар був для Моравян таким авторітетом, щоб братя потребували аж фальшувати його слова, аби покликувати ся на них. Адже грецький цїсар Михайло, чи сам розумів чи не розумів по славяньски, а все таки мав при своїм дворі людий, що розуміли ту мову і говорили нею — от хоч би обох солуньских братів, і міг по звичайній людській слабости говорити заключаючи з части на цїлість (ся льоґічна слабість трафляєть ся й сучасним великим ученим, навіть проф. Брікнеру!), що всї Солуняни вміють добре по славяньски. А нарештї се ще велике питанє, чи той солуньский діялект був такий обридливий, чужий і нечуваний Моравянам IX в., як ученому славістови XX в. Адже недалеко устя їх рідної Морави, над Дунаєм і на схід від них сидїли тодї славяньскі племена, що потім потонули в мадярській потопі, але лишили нам памятки своєї мови в мадярській мові, і між ними як на злість проф. Брікнеру знаходимо і Пешт (пещь = піч) і срєча (стріча = щастє, мадярське szerencse), і навіть Унґ (жгъ = юг, південь), отже і „nieforemne“ шт зам. моравського ц, і носівки.

Ще один арґумент. Не могли Моравяни в р. 863 просити з Константинополя вчителїв, бо там „przecież nauki słowiańskiej tak samo nie było, jak i w Rzymie“; натомісь „misyonarze niemieccy używali języka słowiańskiego, stworzyli nawet ową nomenklaturę i terminologię, którą i Cyryl później przyjął, owe terminy c e r k w i, p o s t u, m s z y, k m o t r a, p a p i e ż a, m n i c h a i t. d. (Prz. Pol. 434—5). Катеґорично і бездоказно. Ми знаємо, що ще в VI в. в византийських військах служили Славяни і дослугували ся висших військових ступнів; були певно Славяни і в цівільній службі і добивали ся певної осьвіти,

— значить, можливість знайти там Славян-учителїв не була зовсїм так рішучо виключена, як би се виходило зі слів проф. Бріккера. Зрештою факт, той смертельний ворог усяких комбінацій і неможливостий, показав, що навіть між родовитими Греками знайшли ся такі вчителї. А що до нїмецьких місіонарів, то слїд би було проф. Брікнеру подати якийсь факт от хоч би для зрівноваженя того, що знаємо про сьв. Брунона, який навчав через товмача. Присуджувати нїмецьким місіонарам витворенє згаданих моравських термінів на мою думку нема ніякої підстави; сї терміни витворили самі Славяни, вихапуючи з латинських та нїмецьких промов місіонарів слова найчастїйше вживані, назви річий, з якими кождому вірному приходило ся найчастїйше мати дїло. Щоб нїмецький язик і нїмецьке піднебінє утворили такі звукові комбінациї, як церъковь, мьша, папежь, комканіє, -се так само неможливе, як сказати, що нїмецькі урядники утворили тодїж для Славян головні адміністраційні терміни в родї цѣсарь, цѣсарьствіє, краль, бальи і т. и. Се були витвори нового культурного житя, серед якого опинили ся охрещені Славяни, результати їх асіміляциї нових культурних елєментів, а таких результатів не могли для Славян сфабрикувати чужинцї.

Історик читаючи сьмілі та резолютні вислови проф. Брікнера про солунських братів і славянський обряд, хоч може де-де й буде спонуканий до власних дальших пошукувань, та все таки пожалкує на вченого берлїнського професора, що поквапив ся всюди дати ясну і катеґоричну відповідь, готову, хоч би з фантазії викомбінувану цїлість замісь скромного, але в науцї більше вартного non liquet. *І. Франко.*

Karol Potkański, Konstantyn i Metodyusz, Краків, 1905, стор. 146.

По гіперкритичних, декуди аж надто субєктивно забарвлених, та взагалї з історичного погляду невірних нападах проф. Брікнера — можна сказати — особисто на славянських первовчителїв Константина і Методія отсе праця історика, що держить ся поважного тону, оцїнює совісно всякі pro і contra, розважає кожду справу зі становища даного часу і місця і силкуєть ся з хаосу полємічних уваг та контроверсій вибрати тілько те, що можна вважати позитивним, провіреним, опертим на жерелах. Стиль д. Потканьского майже всюди епічний; усю прелїмінарну працю з компонованєм і провірюванєм жерельних звісток він лишає на боцї, не дає й огляду жерел, не арґументує богато, чому якийсь факт представив так а не инакше, і тілько декуди (прим. нота на стор. 9) виринає легенька полєміка з гіперкритицизмом проф. Брікнера. Праця, особливо в другій своїй части, поставлена на широкім історичнім тлї, робить вражінє солїдної моноґрафії. На жаль, при близшім вникненю в її

тканину те вражінє девчому слабне; видно неповне опановане і перетравлене жерел, надто автор не завдав собі праці визиокати всї доступні нам жерела, не всюди ясно уявляє собі взаімну залежність жерел одних від других, не підозріває або обминає суперечности в жерелах і занадто часто, особливо в першій половині праці, штукує фактичне оповіданє досить плиткими міркуванями „от простаго разума" в роді: „żaden człowiek nie może być niezależnym od społeczeństwa, wśród którego żyć mu dano" (стр. 8), або „udział i wpływ zewnętrznych wypadków w życiu każdego człowieka nie jest łatwym do oznaczenia, szczególniej tam, gdzie wciąż brakuje nam pewniejszych danych, za którymi napróżno się oglądamy" (стр. 14). Замісь пускати ся на таку дешеву Bauernphilosophie історик звичайно таки шукає тих фактів, а маючи їх під рукою вже дає собі якось раду з означенєм їх впливу на житє даної людини.

Що до жерел, якими користуєть ся д. Потканьский, то крім новійших праць Дімлєра, Гаука, Фрідріха, Ґеца, Дішена, Яґіча та Брікнера (иньших славянських, а особливо російських він ніде не згадує) він цитує головно панонські житія, т. зв. італьську леґенду та недавно віднайдений лист Анастазія Бібліотекаря до Ґаудерика Веллєтрійського. Поминено славянське „Слово на пренесеніе мощей Климента", поминено обі Похвали: Кирилу і Кирилу та Методію, поминено писаня Клима Велицкого та грецький його житєпис, поминено нарешті важну для християнізації Панонії статю De conversione Bagoariorum et Carantanorum. Що до тзв. панонських житій, то автор вправдї признає що до історичної стійности висшість житію Методія (стр. 9), яке оправдуєть ся ново відшуканими документальними даними, але про композицію обох житий і розмірну віродостойність житія Константина має не зовсім ясні і не тверді погляди. І так він приймае за свій погляд житія Константина про його велику вченість (Konst. odznaczał się wśród współczesnych głęboką i rozległą wiedzą, стр. 9), хоча те саме житіє не дає на те ніякого фактичного доказу і цитовані ним Константинові диспути визначають ся радше дотепом та рухливістю ума, ніж дійсним глибоким знанєм. Натомісь поминає д. Потканьский без ніякого оправданя і без ніякої згадки звістку житія Методієвого про те, що брати по скінченій місії в Мораві вернули назад до Константинополя, де застав їх лист папи Миколая; д. Потканьский лишив зовсїм без уваги сю звістку, яка скомбінована з иньшими тогочасними подіями в зовсім новім сьвітлї ставить подорож обох братів до Риму (пор. про се мою розвідку „Сьвятий Климент у Корсуні", гл. X).

Не можна сказати, щоб у спірних питанях, які насуває історія діяльности солуньських братів, д. Потканьский займав усюди ясне та кон-

секвентне становище. Візьмім хоч би справу моравської місії з р. 863. Д. Потканьский добре бачить (стор. 17 і д.), що так як справа тої місії представлена в житіях, вона de facto не могла відбути ся, що „жерела відбігли тут від дійсности". Якаж була дійсність, які мотиви моравського посольства? Д. Потканьский догадує ся разом з иньшими істориками, що мотиви мусїли бути політичні (стор. 19), що Ростислав „musiał starać się o hierarchię kościelną" незалежну від Німців (стор. 20). А коли так, то очевидно мусїв у Греків просити епископа. Тимчасом сему перечить не лише текст Ж. М. та Іт. леґ., але й той факт, що Греки післали до Морави не жадного епископа, але двох Солунян, із яких один, Методій, не був навіть сьвящеником. Отже треба би консеквентно або сказати, що Греки не сповнили просьби Моравян і пошукати причин, чому вони зробили се, або признати, що Моравяни мабуть не того просили, що їм підсуває ся, і вернути ще раз до екзаменованя жерел, які в додатку в однім пунктї говорять дуже виразно. Тимчасом д. Потканьский не зважує ся ані на одно ані на друге, а тілько викручує ся неясними фразами, що Ростислав, який на стор. 20 „zdawał sobie zupełnie jasno sprawę z położenia" що до окремої єрархії, а лише не думав про славяньску лїтурґію, на стор. 22 вже „tak daleko idących zamiarów nie miał i nie sięgał tak wysoko; wysyłając poselstwo do Konstantynopola chciał on poczynić na razie pierwsze kroki ku temu, a takim pierwszym krokiem było zwrócenie się do Greków" (стор. 22). Отже намірів не мав, а перші кроки до їх здійсненя робив! Само звернене до Греків було таким першим кроком, а чим же було покликане Константина і Методія? Das kommt von das, коли історик силкує ся богато мудрувати замісь докладно придивляти ся жерелам. А ті жерела виразнїсінько і згідно говорять, що Моравяни не просили єрархів, а просили вчителїв, що коли у Ростислава й була думка про самостійну церков, то хиба в тій формі, щоб низше й висше, але поперед усього низше духовенство було у нього краєве, славянське, а не зайшле, нїмецьке, італьське чи навіть грецьке. Хто там буде над ним зверхником, римський папа чи константинопольський патріярх, про се було йому байдуже; ся справа тодї, в 863 роцї, коли ще не було розриву між церквами, не потребувала турбувати нічийого сумлїня і могла бути хиба питанєм про границї сеї або тої дієцезії. Ростислав просить у Греків учителїв, які б просто насадили серед його Славян шкільництво, якого Нїмцї та Італїйцї мабуть не хотїли удїлювати варварам, — ось на мій погляд одинока льоґічна і згідна з жерелами розвязка сеї контроверсії. І коли д. Потканьский кілька разів по тім, говорячи про діяльність обох братів на Мораві, говорить про „навертанє", себто приводженє поган до християнства (стор. 27 у низу, стор. 30, 33), то говорить щось таке, про

що жерела зовсїм не згадують. Ставлячи річ на скромнїйшім становищі, не силкуючи ся робити з обох братів місіонарів у краю переважно вже християнськім, що мав зорґанізовану церкву, автор оминув би всї трудности, які сам собі робить, уважаючи їх місію чисто полїтичною, звязаною з наміром заснованя окремої єрархії.

Певна річ, ся місія скомплїкувала ся появою славянського богослуженя. Д. Потканьский оминає (навіть умисно, хоч без виразної полеміки) гіпотезу проф. Брікнера про самолюбні пляни солуньских братів — утворити собі на славянській землї окрему національну церкву, незалежну від Риму і Константинополя, силкуєть ся на всї боки виправдувати Константина, силкуєть ся доказати, що заводячи славянське богослужене він зробив добре і поступив корректно, але про те сей крок лишаєть ся неясним, усї оправданя беруть ся a posteriori, з оглядом на пізнїйший розвій дїла, якого брати в першій хвилї певно не предвиджували, і не можуть зробити нам зрозумілими їх перших кроків. Д. Потканьский попадає тут у відворотну помилку супроти тої, якої допустив ся при осьвітленю моравської місії. Там він в супереч до жерел допустив у Ростислава широкі полїтичні пляни, з якими зовсїм не згоджував ся результат місії, — тут робить заведенє славянської мови в богослуженю виключно дїлом самого Константина, забуваючи, що власне тут міг моравський князь мати й своє слово і свій плян, що власне тут виринає полїтична закраска справи, якої брати-вчителї могли не мати на метї, а яку могли їм накинути силою внутрішньої льоґіки ті обставини, які вони застали на Мораві. Певна річ, жерела не говорять про се нїчого, але вониж не говорять нїчого й про полїтичний характер місії з 863 р., анї про війну Ростислава з Людвіком нїмецьким у 864 р., вже в присутности солуньских братів. Факт принесеня Константином євангелія толкованого на славянську мову, зразу може виключно для педаґоґічної цїли, в звязку з наслїдками тої війни і вимушеної нею присяги Ростислава Людвікови на вірність, міг у сего енерґічного князя зродити думку, що була дальшою консеквенцією його місії з 863 р. — мати не лише своє, дома вчене духовенство, але також богослуженє на рідній мові, яке б ставило запору припливови духовенства з Нїмеччини. Що ідеалїст Константин, придивившп ся до місцевих відносин, пристав до сеї думки і прихилив ся до неї з властивим йому ентузіязмом, се зовсїм зрозуміле; його знайомість з орієнтальними церквами давала йому арґументи за можливістю такої форми, і він пізнїйше горячо боронить сеї думки, пускаючи на противників видуманий ним самим bonmot про „тризичну єресь“. Методій мабуть з разу вагав ся; на се натякає житіє Методія, яке велить Константинови на смертній постели в Римі упоминати брата, щоб не кидав дїла розпочатого в Славянщинї.

Справу прибутя обох братів до Риму представляють наші жерела неоднаково та взагалї баламутно, і д. Потканьский своєю еклєктичною методою не то що не зумів вибрати ся з тих суперечностий, але по просту навіть не підозріває їх. Як відомо, житіє Методія, якому сам д. Потканьский признає більшу жерелову вартість від житія Константина, оповідає, що брати побувши три роки на Мораві „възвратиста сѧ из Моравы, оученикы наоучьша“. Отже анї про побут у Коцеля, анї про суперечки з латинськими єрархами в Венеції нема згадки; навпаки, ті суперечки виразно перенесено до самого Риму. Житіє Константина представляє річ так, що брати пробули на Мораві 40 місяців, отже 3 роки і 4 місяцї, і вибрали ся невідомо куди „свѧтитъ оученикъ своихъ“. По дорозї одначе засїли у Коцеля, де знов відкрили школу, вивчили 50 учеників славянського письма, а відси подали ся до Венеції. Тут против них скликано собор, на якім Константин боронить славянської лїтурґії. Аж тепер довідуєть ся про нього папа і кличе його до Риму. Як бачимо, в тім оповіданю повно або якихось промовчань, або невиразностий. Як би брати вибрали ся з Морави сьвятити своїх учеників, то не сиділи би у Коцеля і не заводили би там школи, а йшли би просто до цїли. Про те, яка була ся цїль — не знаємо: чи Константинополь, чи Венеція; в усякім разї не Рим, бо туди попадають брати з Венеції аж на спеціяльні запросини папи. Далї: брати, що в Венеції на соборі були оскаржені і чули себе „як соколи серед ворон“, в'їздять у Рим як тріумфатори і папа рішає без нїяких дебат справу на їх користь. А нарештї хронольоґія: супротив катеґоричних трьох лїт у житію Методія маємо в житію Константина 3 роки і 4 місяцї побуту на Мораві + неозначений час побуту у Коцеля + неозначений час побуту в Венеції. В житію Методія брати прибувають до Риму при папі Миколї, який умер у осени 867 р., у житію Константина їх зустрічає папа Адріян, що був вибраний при кінцї 867 р. Кладучи вирушенє братів до Морави на початок 863 р. ми мали би по Ж. М. їх поворот із Морави в початку р. 866, отже перед їх прибутєм до Риму що найменше півтора року, а по житію Константина на побут у Коцеля і в Венеції випадало би троха більше, як півтора року. Отжеж д. Потканьский держить ся тут епічної канви ж. Конст. Брати йдуть із Морави з наміром сьвятити своїх учеників, ідуть тою дорогою, кудою прийшли, значить, правдоподібно до Константинополя, по дорозї заходять до Коцеля, який просить Константина, „aby z sobą wziął i wyświęcił około pięćdziesięciu uczniów, na co się Konstantyn chętnie zgodził“ — деталї, яких д. Потканьский очевидно дізнав ся від сьв. Духа, бо в ж. Конст. зовсім про се не говорить ся, а говорить ся тілько про те, що солунські брати навчили тут 50 учеників славянського письма. Про сьвяченє тих панонських учеників у ж. К.

нема анї мови; тілько пізнійше, по Константиновій смерти, коли вже Методій був іменований епископом на Мораву і Панонїю, оповідає ж. Мет. про другу місію Методія до Риму, при якій Коцель післав для висьвяченя 25 своїх земляків (про се д. Потканьский промовчує, говорячи про ту другу Методієву поїздку до Риму на стор. 68 – 69). Тілько тут, у Коцеля, брати рішають ся їхати не до Константинополя, а десь на захід — по думцї д. Потканьского, до Аквілеї, щоб узискати висьвяченє своїх учеників. Та тут вони попадають на синод, який противить ся їх новаторству — заведеню славянської мови в богослуженю. Що супроти того Рим нї з сього нї з того нараз кличе до себе обох братів, висьвячує їх учеників і самого Методія та ще й велично одобрює та осьвячує славянські книги, се поясняє д. Потканьский рядом ріжнородних психольоґічних і дуже мало правдоподібних міркувань, які не переконують головно тому, бо всї стоять на хибній підставі буцїм то довершеного вже глубокого розлому між східною і західною церквою, тимчасом, як в пору приходу братів до Риму перший акт того розриву з упадком Фотія був закінчений і неначе зложений до архіву, а посольство константинопольського імператора, що весною 868 р. прибуло до Риму (по моїй думцї, яку я ширше мотивував у X. розд. своєї працї про Климента, власне з тим посольством разом прибули до Риму й солунські брати) велїло надїяти ся усталеня гармонії в обох церквах.

Я зупинив ся детальнїйше на деяких епізодах трактованих у книжцї д. Потканьского; не бажаючи розбирати таким способом усеї його працї, бо се вимагало би богато місця, я бажав тілько схарактеризувати методу його поступуваня. Хоч і як д. Потканьский бережеть ся, щоб не попасти на слизькі слїди проф. Брікнера, то все таки треба сказати, що метода їх обох у головній сути однакова: за мало критики жерел, а за богато субєктивно-психольоґічного міркуваня. Такими міркуванями можна „вияснити“, а радше витолкувати що хто хоче; історична наука і розуміне жерел не віднесуть із того нїякої користи. Хоч і як приємно читати працю д. Потканьского по сердитих та злобних і позбавлених історичної перспективи нападах проф. Брікнера, всеж таки треба сказати, що та праця не дає анї плястичного образу обох братів та їх дїяльности, образу, який би твердо врізував ся в память і лишав ся в нїй як дїйсний здобуток історичної синтези, анї з другого боку не вводить читача в наукову робітню історичного аналїтика, не дає йому понятя про ту скомплїковану критичну працю, якої вимагає повне зрозумінє великих дїєвих моментів, до яких без сумнїву належить також поява славянських первовчителїв Константина і Методія. *Ів Франко.*

Stanisław Zakrzewski, Malowidła w podziemnej bazylice św. Klemensa w Rzymie (Rozprawy Akademii umiejętności. Wydział historyczno-filozoficzny, Serya II, tom XX, 1903, стор. 1 - 37.

Розбираючи леґенди, що протягом столїть ґрупували ся довкола особи сьв. Климента Римського, я присьвятив окремий роздїл леґендї про Климента й Сісінїя (Записки т. XLVIII, стор. 108 - 113) та в звязку з сим дав огляд тих малюнків на стїнах давньої базилїки сьв. Климента в Римі, на яких змальовано епізоди сеї леґенди (також стор. 114 – 115). З огляду, що історія тих малюнків вяжеть ся безпосередно з памятю про славянських первовчителїв у Римі (на однім малюнку представлено перенесенє мощий сьв. Климента до церкви його імени, з портретами на них Константина і Методїя, а на другім похорон Константина), набирають значіня й дослїди над тими малюнками та їх фундаторами. Таких фундаторів підписано двоє: на двох малюнках маємо підпис Beno de Rapizza, а на однім, власне тім, що представляє похорон сьв. Константина, підписана фундаторка Maria Macellaria Як бачимо, ті фрески набирають немалого значіня для всього славянського сьвіта показуючи нам, що в Римі якийсь час по смерти сьв. Константина держала ся в деяких сферах традиція про нього, про доконане ним принесенє Климентових мощий — власне в звязку з культом Климента. Відгуком тої традиції була очевидно також т. зв. Італьська леґенда про принесенє Климентових мощий, зладжена на основі матеріялів зібраних Анастазієм Біблїотекарем та панонського житія Константина. З огляду власне на сю остатню точку, на можність допущеня думки про те, що автор Італьської леґенди користав також із славяньских жерел, дуже важно було дослїдити, хто були ті Бенно де Рапіца та Марія Мачеллярія (різничка?) і в якім часї жили вони. Що до хронольоґії було відомо лиш тілько, що стара базилїка сьв. Климента, до якої належали відкопані 1859 р. згадані фрески, була зруйнована д. 29 мая 1084 в часї нападу на Рим Норманів під проводом Роберта Ґвіскарда, — значить, фрески мусїли бути дещо давнїйші Д. Закшевский узяв на себе вдячну задачу — вишукати в архівних матеріялах звістки про тих фундаторів і їх суспільну сферу, а надто дослїдом самої техніки малюнків дійти до певних хронольоґічних заключень.

Скажу від разу: що до сеї другої точки д. Закшевский лїйшов до того самого, на чім стояли всї дотеперішнї дослїдники, що писали про ті фрески, а власне, що вони повстали перед кінцем XI в. Чи не ще! Супроти виразної дати зруйнованя старої базилїки д. Закшевский міг піти ще далї і сказати докладнїйше: образи мусїли бути мальовані перед 29 мая 1084 р., — але се не завело би нас далї від того місця,

на якім стоїмо доси. Щоб посунути діло наперед, д. Закшевский добирає способу досить дивоглядного, який можна схарактеризувати хиба ось яким прикладом. Представте собі, що хтось має занести якийсь пакунок із точки А до точки Б. Замісь брати той пакунок на плечі і нести найблизшою дорогою, наш роботяга вишукує собі ще другий, значно тяжший пакунок на друге плече і надто йде до своєї цїли якимись манівцями та обходами, перелїзає через паркани, драпаєть ся по якихось стїнах, повзе що крок по хитких кладках, обходить перешкоди, а на кождім кроцї зупиняєть ся і міркує дуже премудро: де я властиво і що значить отся стежка і чи тривка отся кладка, і що би було, як би піти ще отсею боковою уличкою? Оттак блукає він сюди й туди, кілька разів наближаєть ся до цїли і минає її, нарештї кидає пакунок де будь на дорозї, а сам премудро міркуючи в кождій хвилї над чим иньшим іде далї. Так само й д. Закшевский, поклавши собі метою дослїд над малюнками в підземній базилїцї сьв. Климента, починає зараз від скомплїкованя основного питаня, бо завваживши, що деякі части малюнків у базилїцї сьв. Климента подібні до малюнків у церкві сьв. Олексїя та Боніфація на Авентинї, не вдоволяєть ся найпростїйшою відповідю на питанє про жерело тої подібности, а власне, що міг їх малювати той сам маляр, або вони могли бути продуктами одної малярської школи, але з видом Колюмба, що береть ся відкривати Америку, запитує себе: „jaki wogóle mógł zachodzić w dawniejszych czasach związek między samą bazyliką a kościołem św. Aleksego i Bonifacego na Awentynie“ ? (ст. 4). Та коли ви думаєте, що се питанє поведе автора на якісь відкритя, що вияснять справдї щось важне, то помиляєте ся дуже. Ледво поклавши питанє про істнованє якогось звязку між тими двома церквами і не давши про той звязок нїякого понятя, автор приймає його за факт, на якім можна вже будувати дальші висновки, і швиденько конструує собі ще пару таких же фактів. Бачите, в базилїцї сьв. Климента знайдено фреск матери Божої з дитиною на лонї; подібний фреск є також у церкві сьв. Олексїя — то другий факт; третїй факт: у базилїцї Климента є також останок фреска, де представлена смерть сьв. Олексїя. А що базилїка сьв. Климента старша від костела сьв. Олексїя, то як думаєте, що з того виходить? Виходить „przypuszczenie, że kult św. Aleksego o b o k kościoła Awentyńskiego był już b a r d z o żywy w tym wielkim zbiorniku wpływów wschodnich, jakim był w Rzymie kościół św Klemensa. Zdaje nam się, że kult ten w San Clemente miał źródło najzupełniej niezależne od Awentynu“ (стор. 10). Ну, а може культ на Авентинї пішов із San Clemente? Сього питаня автор навіть не ставить собі, а спішить до иньшого. Жив, бачите, в IX віцї Йосиф прозваний Гимноґрафом. Він був родом із Сицилїї, пробував якийсь час у Солунї, потім

у Константинополї, був навіть на вигнаню в Корсунї, і написав між иньшим гимн до сьв. Олексія. Отже нашого автора „uderza w liniach tego życia dziwna analogia z losami naszych wielkich apostołów słowiańskich, Cyryla i Metodego. Ci pochodzą z Tessaloniki, działają później w Rzymie — i wreszcie z powodu niesnasek z Focyuszem dostają się na wygnanie do Chersonesa“ (стр. 11). Читаєш і очам своїм не віриш. Та не вжеж можливо, щоб отакі річи пускали ся в сьвіт під фірмою Академії Наук? Але д. Закшевскому байдуже про се. Він спішить до дальших висновків. „Dla nas ten fakt (!) jest decydujący. Święci Cyryl i Metody obracają się w tych samych okolicach i w tym samym czasie, co Józef Hymnograf, musieli po prostu otrzeć się z bliska o kult św. Aleksego. To była by geneza tej niesłychanej i najsilniejszej popularności, jaką się cieszy kult św. Aleksego na Rusi. Kultowi św. Klemensa na Rusi towarzyszył więc nieodstępnie kult św. Aleksego — na Ruś one razem zaszły — i dla nas jest bardzo prawdopodobnem przypuszczenie, że tak samo razem zaszły do Rzymu. Jak kult św. Klemensa ożywili w Rzymie św. Cyryl i Metody, tak samo mniej więcej miała się rzecz z kultem Bożego człowieka“ (стр. 11). Тут „mniej więcej“ що реченє, то недорічність. Анї історія нїчогісїнько не знає про якийсь „нечуваний“ та „найбільший“ культ сьв. Олексїя в старій Руси, анї не маємо нїякої підстави до припущеня, що Константин і Методій були прихильники того культу, анї нарештї не правда те, що славянські первовчителї чи то принесли, чи оживили культ сьв. Климента в Римі, — вони застали його тут у повнім розцьвітї.

Думаю, що після таких проб науковости з боку д. Закшевского можу звільнити читача від розбираня иньших його елюкубрацій. Досить буде зазначити ще одну. На стор. 22, розбираючи зміст фресків у базиліцї сьв. Климента, він дійшовши до малюнка чуда сьв. Климента з Сісінїєм (пор. Записки т. XLVIII, стор. 114—115) пише ось що: „Przedstawia ona scenę restauracyi czy też budowy kościoła. Trzech ludzi jest zajętych ciągnieniem na sznurach ogromnego już obrobionego bloku granitu, przeznaczonego na podstawę kolumny. Czwarta postać w ubraniu rycerskiem komenderuje robotnikami. U głowy tego dozorcy czy fundatora prowadzonej budowy jest napis „sisinnivm“. Inne napisy znajdujące się tutaj pomijamy jako nie przedstawiające dla nas żadnego znaczenia“ (с. 22). Розумієть ся, що п. З. міг спокійно поминути ті написи, бо вже й без того дав клясичний доказ, що беручи ся пояснятн та толкувати фрески, яких темою є леґенда про Климента, не прочитав собі навіть тексту тої леґенди і наговорив неможливостей. Адже те, що він уважає „сценою реставрації чи будови церкви“, се сцена в домі Сісинїя, коли сей прозрівши від свого осліпленя за мо-

литвою сьвятого і бачучи його в своїм домі попадає в лютість і велить слугам вязати та волочити його, але тут же поражені дивною сліпотою слуги вяжуть і волочать камяний стовп, а сьв. Климент тимчасом виходить свобідно говорячи їм: Ob duritiam cordis vestri saxa trahere meruistis — отсе й слова того пропущеного д. Закшевским напису, які для нього не мають ніякого значіня, але містять майже дословний цитат із леґенди про сьв. Климента, отже від разу роблять неможливим допущене ним толкованє цілої сеї сцени. Та д. Закшевскому се байдуже; він на тім малюнку знайшов кінчик иньшої нитки, за якою й біжить, мов кицька за стеблом. От бачите над фіґурою Сісінїя на малюнку маємо напис: Sisinnivm -- здаєть ся, проста річ. Ага, проста, але не для д. Закшевского. На його думку се „sisinnium“ oznaczać może jedynie posiadłość“ na terytoryum albańskiem, wiodącą swą nazwę od tego Zyzyniusza“. Вам морочить ся в голові при таких скоках. Яким способом напис над чоловіком, героєм леґенди, може означати маєтність, з якою той чоловік (зрештою зовсїм видуманий) немає нічого спільного? Коли ж бо, бачите, д. Закшевский великий майстер від вишукуваня таємничих звязків, а наскочивши в старих манастирських документах на назви поля „zizinnium“ або „zizinni“ (мабуть від густого осету — zizanium — що ріс на ньому), зараз же зідентіфікував сю назву з Сісінїєм (прозвище надане мб від якогось шепелявленя чи сюсюканя, пор. наше Шипайло, Сьокало і т. и.) і побіг шукати властителїв тих піль та знов винаходити ріжні так само фіктивні звязки між ними і між базилїкою сьв. Климента. Тимчасом показуєть ся, що вся та блуканина була зовсїм непотрібна, що Rapizzo чи Rapizio фіґурує в актах манастиря сьв. Косми і Даміяна в р. 968 як син ґрафа Райнера (стор. 34) і другий Рапіцо — син ґрафа Аттона під р. 1022. Правда, Rapizo тут являєть ся іменем власним, підчас коли на малюнку виступає Benno (Венедикт) de Rapizza — але се вже для д. Закшевского така дрібниця, що він і не пробує застановити ся над нею. Що й Maria Macellaria, яка виступає обік Беннона на фресках і правдоподібно була його жінкою, не буде „проста собі різничка“, а панї знатного роду, сего можна було догадувати ся від разу; д. Закшевский справдї віднайшов у актах слїди прозвищ чи придомків „a Macello“ або „Macellarius“, надаваних деяким визначним людям шляхетського походженя, може від їх посїлости в тій части Риму, що здавна називала ся „macella“. Все се можна було сконстатувати на однїй сторінцї друку і така замітка, оперта зрештою не на архівних пошукуванях, а на давно друкованих актах, була би справдї цїнною вказівкою для дальших пошукувань. З актів, цитованих д. Закшевским, видно, що Райнери, в яких родї вживало ся імя Rapizzo, се була могутня римська чи сабінська фамілїя льонґобардського походженя, яка в IX і X

віці піддержувала якісь зносини зі славянським сьвітом. Се слід дуже важний, але не більше як слід. Д. Закшевский своїми міркуванями не то що не вияснив його, але ще обмотав такою павутиною гіпотез та неможливих припущень, що справді тяжко в ній бачити навіть те конкретне, що містить ся в цитованих ним актах. В усякім разї скажу, що одиноке цінне в статї д. Закшевского, се власне ті цитати, поміщені в нотках. *Ів. Франко.*

Исторія русскаго права, выпускъ первый — литература предмета, засл. орд. проф. Ѳ. И. Леонтовича, Варшава, 1902, ст. 597+LXVII.

Проф. Леонтович не перший раз забираєть ся до видання курса історії права, тільки всї вони на жаль уривали ся на першім томі, або випуску. Тепер в передмові він заявляє, що має приготовлений курс історії права, де історія „литовско-русскаго права“ розвиваєть ся паралельно з історією „восточно-русскаго права. Щож, дай Боже побачити! все такий паралельний курс буде кроком наперед в зближенню теперішньої схеми історії „русскаго права“ до більш раціональної схеми сеї науки. Поки що ми маємо одначе тільки бібліоґрафію. Вартість її чисто релятивна — вона повнїйша від бібліоґрафії Заґоскіна. Спеціальну увагу автор звернув на літературу польську, хоч і зістаєть ся неясним, як історія права польського, цивільного, карного і т. п., влїзе в схему автора. Зрештою й поза тим є богато зовсїм зайвого (як — exempli gratia — реферат Антоновича про скальні печери Подністровя, Сіцинського про Бакоту, Веселовского Кіевъ градъ Днѣпра, Czacki Opisanie hist. i topogr. zamku krzemienieckiego, і т. и. Є дуже богато недокладних і нездалих титулів, хибних дублєтів, або титулів, або вихоплених зовсїм припадково (нпр. Дашкевичъ О занятіи Подолья литовцами, К. Ун. Изв., — розділ з його Заміток, або Историческое описаніе Каменець Подольска — Зоря Галицка 1854, N. 3, і т. и.). Із сього погляду — що до системи, добору й докладности показчик Заґоскіна при всїх своїх недостачах стояв лїпше від сього нового. Що до прогалин досить сказати, що ш. автор не втягнув майже нїчого з українських праць і статей, навіть там, де мусїв їх знати (нпр. є рецензія Д.-Запольского на вступні статї Жерел до іст. України-Руси N. 796, але нема самих статей). *М. Грушевський.*

Лекціи и изслѣдованія по древней исторіи русскаго права В. Сергѣевича, Спб., 1903, ст. VIII+664.

В передмові зазначає автор, що з видань його „Лекцій“ тільки видання 1883 і 1894 і се трете вийшло під його дійсною редакцією й за

них він відповідає. Видання 1894 р. було в своїм часї рецензоване мною (Записки т. X); загальний характер працї, розумієть ся, лишив ся той сам. Вилучена з неї тільки історія оподаткования, що пішла до III т. „Древностей"; натомість автор увів у се видання свою розвідку про Р. Правду, друковану в 1899 (і обговорену мною в т. XXXIV) — а властиво бачили ми вже сю статю в складї „Лекцій" вид. 1899 р., котрого автор не признає за своє (див. про нього Записки т. XXX); але в сїм виданню ще не використані спостереження над Р. Правдою, висловлені автором при осібнім виданню сеї памятки (як низше). Передруковано в додатку і давнїйшу статю про трактати з Греками X в. Незміненими полишили ся недокладні відомости про українську козачину (с. 104—111), на які вказував я в обговоренню вид. 1899. За те інтересні доповнення й спостереження знаходимо ми в роздїлах по історії карного і цивільного права — ш. автор напр. розвиває ширше спостереження над залежностию цивільного права Р. Правди від візантийського права. До книги долучено невеликий показчик — річ все ще дуже рідка в російських виданнях. Показчики лїтератури не визначають ся повністю і в сїм виданню. *М. Грушевський.*

Русская Правда въ четырехъ редакціяхъ, издалъ В. Сергѣевичъ, Спб., 1904, ст. 51.

Автор не вдоволений з давнїйшого подїлу Руської Правди на параґрафи й пропонує свій, опертий не тільки на студиях тексту, а й на автопсії рукописний — на уживанню киноварних букв і иньших старих способах інтерпункції. Не заперечую справедливости тих спостережень, але зміну нумерації не уважаю річею доброю; вистало б дати новий подїл a linea, без зміни нумерації. Найби уставила ся вже якась одна, а то як кождий иньшої уживає, переводити нумери з одної системи на другу, цитувати назву кодекса і автора подїлу — се не приємна річ і не причиняєть ся до орієнтовання. Се уживаннє нової нумерації навіть уймає практичну цїнність приступного видання трох текстів Рус. Правди: з кодексів Археоґрафічної комісії, Троїцького й кн. Оболеньского, даного в сїй книжечцї автором.

В передмові автор крім мотивовання нового подїлу на параґрафи ще мотивує подїл Р. Правди на чотири редакції. При тім, як то кажуть, — ломить ся в відчинені двері. Подїл Р. Правди на чотири редакції зовсїм ясна й зовсїм не нова річ. Такий подїл був прийнятий і мною, в огляд їх, в III т. моєї Історії, але для російських учених се все graeca sunt, non leguntur, і таким правдоподібно лишить ся ще довго. Щоб не повторяти сказаного там, не входжу також і в оцїнку висло-

влених в тійже передмові гадок автора що до хронольоґії редакцій та иньших питань. *М. Грушевський.*

Курсъ церковнаго права проф. А. С. Павлова, Сергієва Лавра, 1902, ст. 2+539+VI.

Се посмертне виданнє університетського курса звістного російського каноніста; плян опублїковання його займав покійного перед смертию, але вже не був ним доведений до кінця, й курс зредаґував до видання доцент московської духовної академії Громогласов та видрукував в орґанї тоїж академії — Богословськім Вѣстнику. За се опублїкованє належить йому справдї подяка з огляду на високу авторитетність в своїм фаху їх покійного автора. Для нас спеціальний інтерес має розділ, присьвячений джерелам канонїчного права в давнїй Руси — про Намоканон на Руси й церковні устави князїв. Особливий інтерес має толкованнє устав Володимира й Ярослава — тут маємо цїлий ряд дуже інтересних і цїнних обяснень і здогадів. В части доґматичнїй пок. автор займаєть ся головно сучасним канонїчним правом Росії й для староруського канонїчного права дає дуже мало. *М. Грушевський.*

П. Лашкаревъ — Церкви Чернигова и Новгорода Сѣверска (Труды одинадцатаго археологическааго съѣзда, т. II ст. 146 —164).

Після Києва, пише автор в своїй посмертній працї, найбільше старинних церков задержалось в Чернигові, єсть їх там пять, підчас коли у всїх иньших землях з княжого періода нашої історії (винявши Київ) не задержалось і тільки разом взявши. Розмірно велике число церков в Чернигові автор пояснює історичним його значінєм, коли то за часів Мстислава Чернигів суперничав з Київом, і заснованє найстаршої церкви Чернигова випадає менше більше на час заснованя київської Софійської катедри. Що до будівничих чернигівських церков, то, думає автор, могли се бути майстри з Тмутороканя, не просто з Візантиї як в Київі, а се тому, що чернигівські князї мали безнастаннї і безпосереднї зносини з Тмутороканем і звідти з Греками. Але по типу свойому чернигівські церкви належать до т. зв. київського типу, і матеріал також той сам, що і в київських. Вкінцї характеризуючи реставрацію чернигівських церков взагалї д. Лашкарев говорить, що в них замітно два способи: або старанє імітувати старинний стиль, або змінити будівлю зовсїм: перше в Преображенськім соборі, друге — в церквах Пятницькій і Ілїнській. Виїмок становить тільки церков Бориса і Глїба, на котрій видно виразно слїди кількох епох і типів.

Тих пять чернигівських церков автор переходить по черзї, починаючи від найстаршої, Преображенського собора. Опис його попереджує історична замітка про час його заснованя. В записцї архієп. Малицького зазначена дата 1003, бо така грецька цифра вирізана на однїй марморовій кольонї в серединї в церкві; арх. Филярет чернигівський думає одначе, що дата ся не належить до заснованя собора, а скорше має звязь з тою будівлею, до якої евентуально належала ся кольона, заким привезено її з Тмутороканя до Чернигова, і уважає найвідповіднїйшою дату 1031, в звязку з війною з Ляхами за Червенські городи.

Роздивляючись в архитектурныхъ подробностяхъ сього собора автор приходить до виводу, що в соборі зацїлїли: стїни, внутрішні стовпи, склепіня (з малими виїмками), копули, і по части покрівля. Зацїлїла також в північно-західнім розї кругла вежа, але не вповнї; вежа на полудн.-зах. розї нова. Не зацїлїли зовсїм (з виїмком фундаментів) бічні притвори, а також в части і хори: вони лишились тільки над західним притвором, а бічні розібрано в цїли лїпшого осьвітленя церкви, лишалась тільки лїнія аркад з парапетом хорів. В старинних частях церкви реставрації зробили деякі зміни, нпр. в покрівлї; східна її частина своєю формою вже цїлком старинної форми не пригадує. Питаня що до реставрацій собора, осіб і часу автор лишає без рішучої відповіди, наводячи тільки виписки з Філярета, Єленева, в котрих говорить ся про се тільки загально.

Про другу з черги церкву — Бориса і Глїба, подано тільки кілька історичних дат: заложеня мб. в р. 1090—1123 Давидом Святославичем, зруйнованя Поляками 1618, переміни на латинський костел 1627 і повороту до православних 1654 і реставрації Лазарем Барановичем. Решту доповняють рисунки: поздовжного перекрою (зі сходу на захід) і плян.

Церков Успенія Єлецького монастиря, якої заснованє уважають дїлом Святослава, була разом з монастирем знищена 1611, а в 1671 відреставрована заходами Галятовського і полковника черн. Андрія Дунина-Борковського. Вона стратила дещо зі своєї первісної конструкції, коли порівняти її теперішний вид з її видами на іконї єлецької Божої Матери. На іконї вона має копули названі Снегиревим „шишакообразними“. Кінцї архитектурного хреста склеплені старим склепінєм, як видно по матеріялї. Форма крівлї островерха.

З Ілїнського монастиря задержалась церков Ільї при входї до печер і три печерні церкви: Антонія, Теодосія і Миколи Сьвятошї. Початок монастиря, викопанє печер преп. Антонієм і збудованє церкви Сьвятославом належить до 1069 р. Монастир і церков були реставровані заходами ігумена Зосими Тишлевича і коштом Стефана Побідайла 1649 р. Були також проби коло відреставрованя печер і печерних церков коло

1798 р. розпочаті Віктором Садковським, але не доведені до кінця. Окрім сих даних доданий до описи Ілїнського монастиря плян і переріз Ілїнської церкви. Плян показує одноабсидну церков з одною копулою.

Нарештї церков Пятницька, остання з описуваних у статї церков чернигівських, задержала в собі найменьше первістної будівлї княжого періоду: з виїмком склепіня на абсидах всї склепіня й копули завалились; розсипались також до певної міри і зверхні стїни, а в серединї і стовпи, що піддержували копулу. Нові стовпи відреставровані трохи відмінно від давнього пляну: вони не получені простїнками зі стїнами, і весь тягар склепіня спочиває на них. Реставрація була переведена в пол. XVII в., мабуть також Дуниним-Борковським; він же богато причинив ся до піднесеня і Пятницького монастиря. З гадкою, щоб се мав бути жіночий монастир ще в княжім періодї, автор рішучо не годить ся з огляду на незахищене положенє монастиря поза міськими валами.

Вкінци автор розглядає, які нові дані дають сї чернигівські церкви для архітектури XI—XII в. Отже єсть певна відміна в плянї, але тільки в його пропорціях: коли плян київських церков творить квадрат разом з притвором і олтарем, то церкви чернигівські творять своїм пляном правильний квадрат і рівнораменний хрест без олтаря і притвора. Єсть також ріжниця в конструкції хорів і у зверхній фасадї.

Записки про церкви Новгорода Сїверського починають ся датами з історії Новгорода. Що до стариностей міста, то автор не знаходить в нїм нїчого з княжого періоду. Найстарша церква — се Покровська, яка походить з кінця XVII в.; вона замітна критим притвором і гарним хрестом на копулї; дальше Успенський собор з першої половини XVIII в. який автор називає „взірцем польсько-руської“ архітектури, а врештї мур довкола Преображенського монастиря. Мур сей приспособлений до воєнної оборони і на зверх прикрашений; його здвигненє уважають дїлом Лазаря Барановича. На теплій церкві монастиря звертає увагу хрест на копулї своїми гарними формами. *М. Грушевська.*

Д. Н. Бережковъ — О храмахъ Владиміро-Суздальскаго княжества (XII—XIII). (Труды Владимірской ученой архивной коммиссіи, книга V, ст. 1—145+18 таблиць рисунків і 2 пляни).

Архитектура володимиро-суздальських церков від давна вже була предметом історично-археольоґічних дослїдів і має за собою досить значну лїтературу. Але що до тепер ніякий погляд на сю справу не поборов иньших і тайна суздальських церков лишаєть ся нерозясненою, то д. Бережков, з огляду на важність питаня, взяв собі за ціль зібрати всї важнїйші вискази дослїдників про сю справу. Він вказує, що тим

часом як одні дослідники уважають в суздальських церквах вплиди Греції або Болгарії, другі признають в них вплив Заходу, а иньші знов видять в них обяви самостійної, місцевої творчости. Але подавши докладний образ чужих праць про волод.-суз. церкви і звернувши увагу читача на все важніїше в них, особливо на працю француза Віоле-ле-Дюка, з якої подає дуже широкі виписки, д. Бережков висловляє при кінци дуже оглядно і скромно і свій погляд, що, розуміеть ся, надає його статї більший інтерес і робить її користним вкладом в лїтературу в.-суздальського церковного будівництва.

Статя починаеть ся зіставленем поглядів двох учених: Голубіньского і архитекта Артлебена про Успенський собор в Володимирі і досить довго займаеть ся справою: чи Успенський собор в своїм повнім видї був збудований Андрієм Богол. чи перебудовував його Всеволод. Першої гадки був Ґолубіньский, другої боронить Артлебен і автор прихиляеть ся на його сторону. Все те одначе з властивою цїлию статї лучить ся не богато і відривае увагу читача від головної теми.

Вертаючи до неї, автор переходить систематично всї моменти в укладї вол.-суздальських церков — плян, матеріал, зверхні архитектонїчні прикраси, фасади, покритя, зверхні різьби і внутрішні прикраси і на підставі чужих праць і своїх спостережень констатує походжене кождого з тих детайлїв. І так порівнюючи плян київських церков з пляном суздальських признає в них спільними все есенціональне, отже плян суздальських церков грецький, з чотирма або шістьма стовпами. Але матеріал зовсїм иньший. Суздальські церкви будовані з білого каміня і нагадують собою матеріал церковних будівель болгарських або західно-европейських. Розглядаючи далї фасади сих церков з півкольонками і арками під копулою, бачить в них автор, як і богато иньших дослїдників, без сумнїву вплив Заходу, так як і в різьбленім поясї зверху церкви, в прикрасах порталїв і в барелефах, що вкривають фасаду майже зовсїм. Що ж до покритя, то воно як загально у всїх руських церквах, копула (одна чи більше) грецького походженя. Досить довго увагу автора займае питане, яке значіне має птах на хресті на копулах володимирських церков і півмісяць під хрестом. Що до першого, то питане лишаеть ся не розясненим і далї, а півмісяць має представляти змодефіковані віти дерева, або вигнутих драконів. Загально принята гадка про значіне півмісяця під хрестом, як симболь побіди христіянства над ісламом показуеть ся анахронїзмом, бо такі додатки під хрестом (галузки або дракони, що в упрощенїй формі зближають ся справдї до рогатого місяця, були вже при хрестах на атонських церквах V і VI в. Справа ся також властиво не належить до теми і забирає безпотрібно досить богато місця.

Описавши так дуже докладно всї характеристичні прикмети суздальських церков, а особливо зверхні різьблені барельєфи, автор пробує вкінци роз'яснити загадкове походженє сеї володимирської архитектури висловляючи обережно свою гадку: володимирська архитектура з очевидними сильно зазначеними прикметами західно-европейської прийшла до володимирського князївства з тих руських країв, що лежали найблизше до Заходу і також приймали по части від нього культуру, яка зазначилась виразно в штуцї (архитектурі) їх з XIII в. — отже з Галича. Для порівнаня подано плян церкви св. Панталеймона в Галичу і плян Преображенського собора в Переяславі Залїськім — вони майже зовсїм однакові. Богато спільного мають галицькі церкви з суздальськими і в зверхних прикрасах, різьблених порталях і т. и.[1]) У згаданім в лїтописи різьбарі „хитрецу Авдію" догадуєть ся автор одного з майстрів, що працювали над суздальськими різьбами: можливо, що се він був взятий підчас походу Батия в неволю і вернувши відти до вітчини працював коло катедри в Холмі. Відомість лїтописи, що майстрами сузд. церков були Нїмцї, автор не уважає запереченєм своєї гадки: адже і учителями галицьких майстрів були Нїмцї; вони ж могли бути запрошеними і до робіт в Володимирі і не се рішає, якою мовою говорили майстри, а се, яку штуку принесли вони з собою в Володимиро-Суздальське князївство.

Останнїй віддїл статї трактує про внутрішні прикраси тих церков; були се фрески релїґійного змісту. Тут поданий опис декотрих з них, а також і рисунки; вони звертають увагу наївностю розуміня деяких слів св. Письма, які маляр розумів буквально і так їх представив, нпр. „душі праведних в руцї божій", або „душі на лонї Авраама", а також представленє Страшного Суда — декотрі сцени тут визначають ся живостю і драматизмом. *М. Грушевська.*

Матеріалы для словаря древне-русскаго языка по письменнымъ источникамъ, трудъ Н. Й. Срезневскаго, томъ третій, выпускъ I, Спб., 1903, стовб. 1—512.

Монументальна праця Срезневского, оброблена його донькою, поступила останнїми роками значно наперед. Сей випуск, датований на титулї 1903 роком, а в дїйсности виданий 1904, містить цїлу букву **Р** і більшу половину **С**, кінчачи словом: „степеньный". Кінець отже не так уже й далекий — пожадати лише аби ті останні випуски як найскорше появили ся. *М. Г.*

---

[1]) Се піднесено було давнїйше в т. III Історії України-Руси, але він зістав ся авторови незвістним. — *Ред.*

Sąd wyższy prawa niemieckiego na zamku sanockim 1425—1553, napisał Janusz Samolewicz (Studya nad historyą prawa polskiego wyd. pod red. O. Balzera II zesz. 1), Львів, 1903, ст. 53.

Вищі інстанції німецького права в руських землях не були досї докладнїйше дослїджувані й для того статя Я. Самолевича присьвячена суду сяніцькому має свою вартість й інтерес. Автор на підставі головно записок сього суду, виданих в т. XI і XVI Akta gr. i ziem., вияснює склад сього суду, його територіальний округ, особи й справи, на які розтягала ся його юрисдикція, і порядок апеляції з сього суду до суду краківського. Як з сього вичислення видко, не вичерпує автор вповні свого предмету; крім того дослїджує він свій інститут відокремлено від подібних иньших. Не виясненим у автора зістаєть ся питаннє, які особи підлягали сьому суду — для сього треба б докладнїйших студий над історією сїл, королївських і приватних. Рівнож не зауважив він інтересного явища, що між селами, які підлягали сьому суду, стрічаємо такі, що звістні нам з иньших джерел як осади волоського права (Родошичі, Щавне, Одріхова). Як би автор дав собі труд познайомити ся з вступною розвідкою про Сяніцьку королївщину в III т. Жерел, може б був застановив ся над сею справою *М. Грушевський.*

Aleksander Brückner, Różnowiercy polscy, szkice obyczajowe i literackie. Serja I, Варшава, 1905, стр. III+280.

Дивні дїла твої, Господи! Читаєш отсю книжку, надихану щиро історичним духом, ясним, вирозумілим на людські хиби і слабости, що силкуєть ся скрізь малювати, розуміти і оцїнювати людий на тлї їх часу,— і здаєть ся, немов се писав зовсїм не той сам автор, що розібрані висше праці про Константина і Методія. Анї одної грубої лайки, анї одної низької інсінуації, анї одної на субєктивних догадах побудованої гіпотези. Усюди промовляє правдивий історик, що глядить на минувшину з її боями, злочинами, ілюзіями та розчарованями з високого становища всестороннього зрозуміня і вибаченя. Контраст виходить повний і просто дивний. Пояснювати його мотиви не беру ся.

Книжка складаєть ся з пяти розділів, що були первісно друковані в варшавськім „Ateneum", а тут виходять девчім перероблені та доповнені. Автор брав ся до своєї теми не з релїґійно-доґматичного анї тїсно історичного боку; його цікавили біоґрафічні, побутові та лїтературні деталї шумної траґікомедії польської реформації. Маємо тут нариси про Яна Лаского, Мартина Кровіцкого (сей був родом із Перемищини), і три розділи, що творять немов одну цілість — характеристику Аріян та

одного з їх виднійших діячів, Мартина Чеховича, Познанчика. Аріянізм, як відомо, зачіпав по троха й українські землї, тай між його діячами бачимо чоловіка, що подекуди належить і до нашого письменства, Симеона Будного, з якого проф. Брікнер подає широкі цитати. Се надає книжечці інтерес і для українольоґа, тим більше, що автор користує ся масою рідких сучасних друків і рукописів, у яких є не мало цікавого й для нашої історії та літератури. *Ів. Франко.*

Русская Историческая Библіотека Т. XIX. Памятники полемической литературы въ Западной Руси. Книга третья, Спб., 1903, стор. I—VIII (Предисловіе) +IX—XIII (Оглавленіе) +1—1308 (тексти памяток) +1—104 (Указатель) +1—96 (примѣчанія), вел. 8⁰.

Третий з ряду том памяток полемічного письменства, виданий заходом археоґрафічної комісиї в Петербурзї, а під редакциєю Петра Гільтебрандта містить в собі отсї твори: 1) „Посланіе Венеціанскаго архіепископа Доминика къ Антіохійскому патріарху Петру объ опрѣснокахъ“ (руський переклад XVI в. з грецьким текстом (стор. 1—8); 2) „Отписаніе Антіохійскаго патріарха Петра Венеціанскому Архіепископу Доминику“ (руський переклад XVI в. з грецьким текстом, стор. 9—46); 3) „Списаніе противъ Люторовъ“ (в двох редакциях) стор. 47—182; 4) „Synod Brzeski i jego obrona“, брошура Петра Скарги з паралельним, руським текстом (стор. 183—328); 5) Exthesis або krótkie zebranie spraw, które się działy na partykularnym, to iest pomiastnym synodzie w Brześciu Litewskim (1597 г.) стор. 339—376; 6) Отвѣтъ (отписъ) клирика Острожскаго Ипатію Потею 1598 гора“, стор. 377—432); 7) „Історія о разбойничьемъ флорентійскомъ соборѣ, изданная Клирикомъ Острожскимъ въ 1598 году“, стор. 433—476; 8) „Антиризисъ или Апологія противъ Христофора Филалета“ в текстї руськім (1599) і польськім (1600 р.) стор. 477—982; 9) Листъ Ипатія Потея къ князю Константину Константиновичу Острожскому, 3 юня 1598 года (в текстї польськім і руськім) стор. 983—1040; 10) Отвѣтъ (отписъ) Ипатія Потея Клирику Острожскому 1598—1599 года (в руськім і польськім текстї) стор. 1041—1122; 11) „Посланіе до Латинъ изъ ихъже книгъ 1582 г.“ стор. 1123—1148; 12) „Ἀντιῤῥαφή“ Мелетия Смотрицького (1608 р.) стор. 1149—1300; 13) „Дополненіе съ Посланію Латинъ изъ ихъ же книгъ“ стор. 1301—1308.

Видане текстів наведених полемічних памяток в цїлім сього слова значінню взірцеве і сим відріжнює ся воно від недбалих видань полемічних творів київської археоґрафічної комісиї. Редактор П. Гільтебрандт

завдав собі, подібно як в попередних двох томах, богати праці, щоби видане вийшло без заміту. В дечім назвали би ми сей том навіть люксусовим. Так прим. передруковано тут чотири памятки по раз другий, (N. 1, 2, 4 і 5), чи то в повнійших редакціях (N. 1 і 2), чи то в новонайденім руськім тексті (N. 4), чи то в поправнім виданю (N. 5). Через те однак зискало лише видане на вазї. Шкода одначе, що д. Гільтебрандт, передруковучи брошуру Скарги „Synod brzeski", послугував ся виданями з р. 1738 і 1610, а не сягнув до першого видання з року 1597, хоч міг би був його напевно до рук дістати. За те зробив редактор велику прислугу науці тим, що віднайшов і передрукував незвісний доси бібліоґрафії руський переклад сього твору. Порівнуючи оба тексти, я почав шукати за його перекладчиком і дійшов до сього пересьвідченя, що переклав його Іпатий Потїй (порівнай мою брошуру вид. заходом крак. академії наук п. з. „Ze studyów nad literaturą polemiczną" стор. 1—9, де я подав на сю тему свої помічаня). Таким самим білим круком, як руський переклад брошури Скарги, був руський текст „Антиризис-а", відомий бібліоґрафам в однім і то неповнім еґземплярі, що переховує ся в „московск. главномъ архивѣ министерства иностранныхъ дѣлъ". За його передрук належить ся рівнож редакторови щира подяка. До дуже рідких друків належить також „Исторія о разбойничьемъ флорентійскомъ соборѣ", видана д. Гільтебрандом під ч. 7.

Против солїдности і точности виданя поодиноких текстів не можемо піднести ніяких сумнївів, за те зневолені ми зазначити, що сей том, подібно як попередні, грішить браком системи. Редактор містить памятки без розбору. Полєміка против протестантів, для якої можна би віддїлити окремий том, перемішана з полємікою против латинників взагалї, та з полємічними брошурами за і против берестейського собору. Редактор не ґрупує сих памяток в одну цілість, не видає їх в хронольоґічнім порядку, але передруковує їх суміш, так як йому під руки попадуть. Так прим. передруковував д. Гільдебрандт в першім томі безперечно дуже важний твір п. з. „Палинодія" з р. 1622, а за те й доси поминув цілий ряд инших творів кінця XVI в., як прим. Зиванія „Казанье о Антихристѣ", твори Жебровского „Kąkol i Plewy", або памятки з поч. XVII в., як прим. „Obrona św. Synodu Florenskiego powszechnego. Dla prawowierney Rusi napisana przez Piotra Fiedorowicza... w Wilnie 1603 r." і т. п. Підносимо сей заміт не тому, щоби обнизити вартість виданя, але як дезіперат на будуче. Через хронольоґічне впорядкованє і видаванє рідких друків можна би посунути значно наперед розвій студий над ними.

В тїсній звязи з виданєм текстів стоять примітки П. Гільтебртндта, подані на кінци книжки. Тут подає редактор не лише вістки

про важнійших авторів, про яких згадують полемічні памятки, але й передруковує передмови і передає зміст трех творів, виданих заходом еп. Балабана — Служебника (1604) і Учительного Евангелія (1606), против яких полемізували сучасні полемісти, а побіч сього містить одну грамоту патриярха Єремії (1589), одну грамоту руського епіскопату (1590) та перший руський віршований панеґірик з р. 1591 п. з. „Просфонима“, звісний нам досп в виданю Ґолубєва на основі рукописи, а не друкованого ориґіналу. Всї повисші твори — друкі дуже рідкі і за їх передрук можна лише висловити признане для редактора. Але в справі приміток мусимо висловити один заміт. Вони повинні опирати ся все на найновійших дослїдах і подавати, по змозї, докладну лїтературу предмета. У Гільтебрандта сего не находимо. Так прим. при обговорюваню творчости братів Зіморовичів покликує ся Гільтебрандт на статю Августа Бєльовского з р. 1856, хоч на сю тему маємо новійшу студию проф. Гека. За творами Потія велить редактор шукати в VIII томі історії лїтератури Вішнєвского, хоч два рази стільки його творів вичислив я в моїй розвідцї про твір Потія п. з. „Унїя“. Гільтебрандт признає цїлком вірно Потієви „Антирисисъ“, але не подає при тій нагодї дуже цїкавої лїтератури предмета (заміток Голубєва, Завітнєвича, Леґрана, Харламповича, Брікнера і моїх). Ми не сумніваємо ся, що всї ті твори звісні редакторови і через те головно повинен він був подїлити ся їх заголовками з людьми, що мало, або цїлком не займали ся полємічним письменством.

З великою совісностию зладжені показчики осіб, місць і характеристичних зворотів. В них замітили ми лише одну важнійшу похибку на стор. 93, при обговорюваню памфлєта на фльорентийський собор, на який обіцяв Потій видати окрему відповідь. Гільтебрандт думає, що ся відповідь вийшла в р. 1609 в перекладї з грецької на польську мову єзуїта Каспра Бентковского п. з. „Swięty a powszechny Sobor we Florenciey odprawiony“. (Порівнай також „Примѣчанія“ стр. 89—90). Ми зневолені ствердити, що тут Гільтебрандт помиляє ся. Потій видав свою полємічну брошуру в р. 1603 під чужим іменем Piotra Fiedorowicza, про що сам згадує в листї до князя Сапіги (Archiwum Domu Sapiehów. T. I, стр. 368). Повний її заголовок подали ми вище. Рівночасно вийшла та сама брошура в руській мові, про що подана вістка в біоґрафії Каратаєва (стр. 302) і в однім з листів Копітара до Зубрицького (гляди мою розвідку п. з. „З кореспонденциї Дениса Зубрицького“ Записки Наук. Тов. ім. Шевченка Т. XLIII, стр. 38). Специяльно Копітар подає нам про екземпляр, перехований в цїсарській бібліотецї у Відни дуже цїкаві подробицї.

К. Студинський.

Е. Сѣцинскаго — Матеріалы для исторіи цеховъ въ Подоліи, протоіерея, Камінець, 1904, ст. 78.

Перед обговореннєм зібраних матеріалів автор подає короткі звістки з історії повстання і розвою цехів. Не зі всім можна би згодити ся в тім загальнім начерку; дещо сказане занадто загально.

Напр. каже автор, що цехи в Польщі як і на Заході, хотячи зискати для своєї орґанїзациї і через неї „полную независимость“ — вступили в борбу з правительством і иньшими клясами суспільности, і що хоч „цехи были закрываемы (роз. в Польщі)“, але все таки істнували далї. Та в дїйсности цехи були закривані шляхотськими соймами, але король на свою руку видавав їм привилеї. Не можна ідентіфікувати значіння цехів на заході зі значіннєм, яке вони мали у Польщі. Так само стоїть справа що до „видавания війни“ польським цехом правительству і шляхтї, або що до таких слів: „що цехи въ полной силѣ были въ Польщи въ XIII и XIV вв., особенно когда польскіе города получали... т. н. магдебурске право“. Каже автор, що до цеху приймались по більшій части сини майстрів. Але до цеху міг вступити і дійсно вступали сини слуги мійського, а навіть хлопа, коли пан визволив свого підданого (роз. за гроші, гл. розвідку Паздра). Поза трьома катеґоріями людей хлопців, братів і майстрів в цехах була ще одна (виступає нпр. в краківських цехах і містах західнїх польських) се т. зв. robieńcy — терминатори, се переходовий стан визволених учнів до „товаришів“, і т. и.

По вступі уділяє автор деяких відомостий і уваг більш річевих, бо опертих на призбираних матеріалах, по більшій части Поділя. Найбільше говорить про цехи Камінця Подільського. Тут являють вони вже в XIV в. за Коріатовичів, але якихсь привілеїв з того часу аж до 1535 не звісно. В тім роцї просять, а в 1553 дістають каменецькі ткачі статут від львівського ткацького цеху (Львів грав ролю метрополії і академії artium для декотрих цехів). 1601 статут потверджений був королем Жигимонтом III. В статутї тім подані правні і звичаєві відносини в цеху між його старшими й молодшими членами. Крім того Камінець має ще два документи потверджені королем Михайлом (1669 р.), один: се привілей ткачів, а другий — столярів, боднарів й колодіїв. Вони визначають ся ексклюзивністю супроти не католиків. В першім ограничають ся Вірмени в продаваню полотен, в другім заказуєть ся приймати в цехи хлопців руських і вірменських. Крім тих був також тут цех шевський, кравецький, металївців і и.

Роблячи виводи з двох висше згаданих документів, противить ся автор — а принаймнї хоче змодифікувати висказ В. Буданова, нїби в Камінци цехи нїколи не були подїлені на руські і польські, а полу-

чені тільки в один спільний. Автор годить ся на такий утраквізм в XVIII в., але не в вв. XVI—XVII. Доказує свою гадку так: грамота 1669 р. говорить, що члени цеху мають свою спільну гробницю і каплицю, а Русинів і Вірмен не мають між себе приймати — видно, каже автор, що Русини мусіли мати свій цех, де могли би сини Русинів учити ся ремесла. В точці про релїґійні практики не згадуєть ся про Русинів, і можна припустити, що коли б були Русини навіть з Поляками в однім цеху і їм були казали відбувати ріжні богослуження в костелах, вони б були спротивили ся маючи ще (в XVI—XVII в.) більшу незалежність — свою адміністрацію й права та стоючи ще досить добре матеріально. З того всього виходить, що руський цех істнував осібно. В сїй гадцї підтримує автора ще нотатка в реєстрах і люстраціях з 1565—70 рр., де ремісники того самого ремесла поділені на руських, польських і вірменських. Руський цех міг істнувати ще до часу переходу Камінця під Польщу. Від того часу руський елемент в порівнанню з правительственним польським слабне. Русини вступають в цехи польські і виходить утраквізм.

Вік XVIII характеризуєть ся не тілько злукою цехів ріжних народностий, але й злукою кількох цехів схожих і зближених до себе по ремеслу в один цех. Так лучать в Камінцї ковалї, слюсарі і мечники разом, а золотники, оловяники, котлярі, еконвісарі і ин. знов в оден цех, шевцї з'єдмують ся в один цех з кушнїрами — одначе нї злука народностей нї злука подібних ремесл не були ідилїчні. Так нпр. повстають сварки між шевцями і кушнїрями, незгоди і спори між майстрами ріжних вір. Автор подає цікавий приклад як поступив собі цех із одним майстром — Вірменином, що не сповняв цехових повинностий: його зобовязано являтись тільки підчас католицьких відправ в костелї, а від цехових повинностий сьвітської натури увільнено Вірменина цїлком.

Крім наведених цехів були ще: кравецький, різницький... і хірурґів, котрі остоювали за виключним правом лїчити міщан. Знаків цехових (хоругов, печаток і ин.) уживали ремісники аж до XX в.: аж в 1902 р. закрито в Камінци „Ремісничу управу", а знаки цехові (8 печаток ріжних цехів) переймила городська управа в свої руки.

Крім Камінця істнували цехи ще в иньших місцевостях Поділя. Се ясно зі статутів, з захованих печаток цехових, привилеїв, а з другої сторони видно по „бытовыхъ пережиткахъ прошлаго времени" — зі звичаїв, традицій... І так в місточках Межибожю, Сатанові та в Балтї істнували цехи ще перед XVIII в. на підставі привилеїв надаваних їм їх панами — Потоцкими і Сенявскими. Зі змісту привилеїв видно, що до цехів крім Поляків-католиків, належали Русини-унїяти, та що відносини між ними були згідні. З привилею кушнїрів і кравців в Межибожю ска-

вано, що кождий майстер повинен ходити або до церкви, або до костела — відповідно до своєї віри, а кождий цех має давати по рівній вазї воску tak do kosciola rzymskiego, iak y cerkwi greckiey a wszyscy grekowie, albo też ieden (тілько) grek a wszyscy rzymianie, а тілько мали всї так Поляки як і Русини сьвяткувати латиньські сьвята (грамота в додатках ч. 9). В цехах міста Балти не обовязувано Русинів навіть до того, бо там їх було більше, а вкінци і по тій причинї, що надавець привилеїв, Любомірский уходив за досить толерантного чоловіка, а навіть протектора православних.

Інтересно, що в тих містах (передовсім в Межибожу) всякі кари, датки і т. п. платилось в формі „кількох бочок пива, або ґарців горівки“. В привилеях тих міст подавано звичайно обяснення повинностий, між котрими на першім плянї стоїть повинність оборони міста. Кождий майстер мусїв мати „самопал“, по 100 готових набоїв і т. и., а Зофія з Сенявських Денгофова в грамотї яку дає свойому місточку Межибожу наказує всїм цехам: „strzelanie do tarczy... za miastem na słobodzie... o Zielonych Swiątkach, przykładem innych miast... a ktoby nie trafił ma dać sztrofu gr. 3, za te zas sztrofy darowizny kupowac powinni starsi dla tych co do celu uderzą... strzelanie ma trwać dni 15“ (додатки, N. 7).

Як видно із захованих грамот, цех свій в Межибожу мали ткачі, кушнїрі і кравцї (получені разом), гончарі, ковалї і шевцї. В Сатанові були всї ті що в Межибожу з виїмком кравців (їх ґрамота не заховала ся), а за те були ще теслї; в Балтї цех шевський, що дістав привилей в 1777 р. від Любомірского. В Сатанові істнував ще цех дідів-убогих, що жили „під скалами“ коло сатанівського монастиря та від нього мали „прошацкі листи“, що позволяли жебрати. Убогі мали свою орґанїзацію і свого цехмістра, котрий правує ся навіть деколи із сьвященником та добиває ся своїх прав.

В иньших місточках заховались слїди цехів чи то в видї написий в церквах (в Могилеві) або на дзвонї (цех жертвував дзвін в Москалївцї, Теплику). Деинде (в Зиньковї) „цеха“ — знак цеха іконка божої Матери з написию говорить про істнованнє цехів. Декуди автор бачить слїд, що істнували цехи (в Янові, Хмільнику, Дунаєвцях і в Шаргородї) по ріжній ноші ремісників від иньших мешканців та по їх обопільних відносинах, по традицийних звичаях, що нагадують цехи, родинних церемоніях, сьвятах і т. и. — але се цікавійше вже для фолькльориста, як для історика. *І. Шп.*

Н. Петровъ — Одинъ изъ предшественниковъ Ив. Петр. Котляревскаго въ украинской литературѣ XVIII

вѣка Аѳанасiй Кирилловичъ Лобысевичъ (Статьи по славяновѣдѣнiю, I, ст. 57—63).

Проф. Петров в сїй статї зберає відомости про Атан. Лобисевича, що в своїм звістнім листї до Г. Кониського представляє себе як автора буколїк „въ малороссiйскiй кобенякъ переодягнених" (не захованих до нашого часу) і ентузіастичного аматора українського письменства, — та пробує означити час написання тих буколїк (рр. 1767—1776). З зібраних ним відомостей інтересні вказівки з одного боку — на близькість Л. до сучасних російських лїтературних круґів (Сумарокова), де панувала тодї псевдоклясична течія, з другого боку — до Кир. Розумовського. Комбінація справдї цїкава, хоч старання близше якось звязати ті букалїки з уподобаннями останнього гетьмана мають трохи проблєматичну вартість — ш. автор задалеко іде в катеґоричнім тонї тих можливостей. Не звернув він натомість відповідної уваги на другу сторону в тім листї Лобисевича — його ентузіазм для творів українського письменства — інтермедій Кониського і Танського, в яких він добачає славу України, річи не гірші від Плявта і Молїєра, „коли не більше". Се признаннє незвичайно інтересне, що вказує на істнованнє інтелїґентних одиниць, повних високого поважання для творів на українській народній мові — серед котрих значить не був одиноким звістний Парпура.

Деякі вказівки автора на тогочасні російські періодики пригадують ще раз пильну потребу — перестудіовання їх з становища українознавства; для історії українського культурного житя другої половини XVIII в. вони можуть принести ще не одну цікаву і важну вказівку.

М. Грушевський.

И. Фр. Павловскiй — Участiе И. П. Котляревскаго въ формированiи козачьихъ полковъ въ 1812 (К. Старина 1905 кн. VI, с. 309—320).

Авторови статї пощастилось найти в Архіві „Полт. Губ. Правленія" три листи Котляревського до тодїшнього ґен. ґубернатора лївобічної України кн. Лобанова-Ростовского. Ті листи (з 12, 20 і 27 серпня 1812 — один з них офіціяльний рапорт) писав Котляревський з Горошина (Хорольського пов.), де він з порученя ґен. ґуб. формував 5-ий козачий полк. Справа, як бачимо не нова, бо вже попередні біоґрафи Котляревського писали про його участь в формованю згаданих полків мотивуючи се порученє і принятє на себе переведеня сього порученя Котляревським українським патріотизмом поета. Тому то цїла статя д. Павловсько посьвячена властиво не Котляревському, а досить детальному обговореню формованя козацьких полків на Українї в 1812 р.

З сього то власне боку вона і для нас інтересна. Іще в червні 1812 р. за тиждень до виповідженя війни наказало правительство полковнику ґр. Вітту приступити на правобічній Україні до сформованя 4 козацьких полків, куда мали поступити міщани, панські, „казьонні“, ранґові і старостинські селяни по одному чоловіку на 150 „ревізських душ“. Се тому, що на правобережу не було вже тоді козацької верстви. В короткім часі ті полки в силї 3600 люда ввійшли в склад армії Томасова під іменем „українських козацьких полків“ (с. 310). В слїд за тим такий самий наказ одержав кн. Лобанов-Ростовский, який мав постаратись про сформоване на лївобережу 15 таких полків (в Полт. ґуб. 9, а Черн. 6) але вже лишень з самих козаків, яких тоді було 454.983 душ. Кождий такий полк мав складатись з 8 ескадронів по 150 люда, значить полк мав 1200 людий. З браку активних офіцирів призначено до тих полків вислужених офіцирів і підофіцирів. Коня, збрую і одіж мали постарати ся самі козаки. Як на правобережній Україні, так і тут формоване таких полків не натрапило на жадні трудности з сторони козацької людности. За сю службу козаки були на час служби увільнені від плаченя т. зв. „оброчныхъ статей“ (6 р. асс. від душі), а зісталось тільки подушне по 3 руб. Певно, що се була значна пільга — та не вона так заохотила козаків до военної служби. Сила тут була в відозві ґен. ґубернатора, в котрій він старавсь заграти на военних струнах і козацькій традиції, а ще більше ось на якій обіцянці: „Послѣ сего доведется мнѣ донесть царю, отцу Россіи, что всѣ козаки равно на злодѣя готовы, а потому оказать повели, всемилостивѣйшій государь, быть имъ въ свободное время дома и отъ рекрутства свободными, ибо на оборону царства твоего составятъ они всегда цѣлое войско“ (с. 313). Автор статї говорить, що не знає на скілько ґен. ґуб. був уповажнений робити такі обіцянки, але додає, що за Олександра I була дійсно гадка впровадити на ново в житє українські козацькі полки (с. 313). Ми теж не знаємо, на скільки Лобанов-Ростовский був до сього уповажнений, знаємо лишень те, що таке поступоване російського правительства з Україною має за собою дуже давню практику. Адже особливо цїлий XVIII вік правительство, на коли йому лишень було потреба помочи української людности, завсїди „для приласканія тамошняго народа“ робило такі обіцянки, котрих нїколи не думало сповнити. А треба йому признати, що завсїди вміло вдарити в найбільш болючі потреби, як ось тут знесенє рекруччини, котра для України, що виробила собі иньшу систему военної служби, було великим тягаром. Специяльно що до покликуваня козацтва в житє, то так само робила Катерина II по знесеню запорожської Січи, коли її в турецьких війнах було потреба Запорожців.

І. Джиджора.

А. Будиловичъ — Генезисъ россійскаго украйномана (Русскій Вѣстникъ, 1903, VIII, стор. 628—640).

Ширше обговоренне сеї статї ми заповіли при огляді часописи, де вона була друкована, в LVI кн. Записок. Та поміркували ми, що властиво кажучи, з „науковою“ працею д. Будиловича — колись професора і ректора унїверситету в Дорпатї, а нинї члена „ученаго комитета министерства народнаго просвѣщенія“ — нїчого робити в науковому орґанї: ся праця так само далеко стоїть від науки, як і теперішне становище її автора. Про метод працї д. Будиловича досить буде сказати, що замість розслїдити, які ідеї витворили „россійскаго украйномана“ (Зіньківського), колишнїй професор більш наполягає на осіб, що на його вплив мали, і досліджує їх з такою специфічною пильністю, яка личить не вченому, а де-кому иньшому. Разом з таким ориґінальним методом дослїду і крайньою тенденцийністю д. Будилович виявляє і звичайне неуцтво що до річей і справ, які, бувши хоч з імени ученим, повинен би знати. Напр. він запевняє, що серед кожного більшого народу в Европі можна б знайти „не двѣ-три, а цѣлыя дюжины (!) такихъ племенныхъ и культурныхъ особей, какъ великорусская и малорусская“, що федеративний устрій і навіть саме істнованнє Швейцарської спілки залежить тільки від антаґонїзму европейських держав і нї від чого більше, і т. п. Сього досить, щоб судити про науковий бік працї д. Будиловича; що ж до иньших, то ширше про них поговоримо в замітцї „Наука темних людей“ у Л.-н. Віcтнику. *С. Є.*

П. А. Несторовскій — Бессарабскіе Русины, Историко-этнографическій очеркъ, Варшава, 1905, ст. 174+II.

Про бесарабських Русинів знаємо дуже мало, тому й кожда солїдна статя про них мусїла б бути привитана радо тим більше, що була б новиною в науцї. Автор книжки, про яку буде дальше мова, відчував се мабуть добре, через те й зладив він цїлу моноґрафію про тих Русинів. На жаль, вона не вповнї відповідає всїм вимогам, які ставить ся до подібних праць, і ми, вдячно приймаючи сю першу пробу, мусимо все таки чекати иньшої працї, що заповнить сю прогалину в нашій етноґрафії.

Автор опер свою працю на друкованих звістках про бесарабських Русинів, які й вичисляє при кінци книжки (ст. 173—174). Ті звістки одначе або лише принагідні, прим. у Чубинського (Труды), Потебнї (Обзоръ поэтическихъ мотивовъ колядокъ и щедровокъ) і Кочубинського (Тура-Бѣлгородъ-Аккерманъ и его новая лапидарная надпись, Частныя молдавскія изданія для русской школы), або походять від людий, що

писали лише з аматорства, тому часто не звертали уваги на важне, а розводили ся над дрібницями або й зовсім непотрібними річами. В правдї автор заявляє: „Обращаясь, по мѣрѣ надобности, ко всѣмъ упомянутымъ пособіямъ, мы все же въ основаніе настоящаго очерка положили собственныя наблюденія надъ русинскимъ племенемъ“ (ст. 4), але на нашу думку тих обсервацій було за мало і предмет рішучо лишив ся не вичерпаний.

Цїла книжка роздїлена на чотири части, крім передного слова і вступу, в якім автор говорить про приналежність бесарабських Русинів до українського племени та виказує їх близькість із австрійськими (буковинськими) Русинами.

У першій частинї займаєть ся він теріторією Русинів. Говорить про землю, клїмат, фавну, фльору; описує ґеоґрафічне положенє теріторії і згадує про історичне значінє Хотина (переповідає важнїйші історичні події, в яких Хотин згадуєть ся) та поблизького від нього села Ставчан.

У другій частинї виказує автохтонність Русинів і наводить їх характеристику та ріжницї від буковинських і приднїстрянських Русинів.

У третій частинї говорить про „внѣшній бытъ Русиновъ“, себ то про загороду, домашню обставу, село, одїж, поживу і ріжні занятя, як огородництво, садівництво, рибальство, пчільництво і т. д.

У четвертій частинї малює „внутренній бытъ Русиновъ“: релїґійно-моральний сьвітогляд, віруваня, обряди, говорить про мову і вкінцї про народнє шкільництво.

Як видно, проґрама автора була широка і не зла і коли б була добре виповнена, наша етноґрафія була би збогатила ся дуже гарною книжкою. Та приглянього ся сїй книжцї.

Бесарабські Русини — як подає автор за Чубинським, — займають „семь волостей уѣзда (Хотинського), населенныхъ, за самыми незначителными исключеніями, только Русинами: Рукшинскую, Клишковскую, Грозинскую, Данкоуцкую, Кельменскую, Романкоуцкую и Секурянскую. Въ пяти остальныхъ волостяхъ преобладающее населеніе молдавское и русинскія села въ нихъ встрѣчаются только отчасти“ (ст. 9). Усїх руських сїл у Хотинськім повітї є 112; з того 90 сїл заселених самими Русинами, а 22 мішані, де Русини жиють із Румунами. Поза Хотинським повітом подибуєть ся ще по трохи Русинів у сусїдних, Сороцькім та Білецькім уїздї, але їх там мало. Цїла теріторія руська тягнеть ся на 150 верст довжини і 40 верст ширини та числить 250.000 Русинів, які представляють осьмину населеня цїлої Бесарабії.

Цікаво завначити, що хоч бесарабські Русини жиють у сусїдстві з нацією, яка не перевисшає їх культурою, а проте все таки денаціолі-

зують ся в її користь. Ось як автор говорить про се: „Румыны напирают на Русиновъ со стороны Прута и, благодаря своей сравнительно большей устойчивости и упругости, хотя и медленно, но все же румынизируютъ малорусское населеніе. Въ нѣкоторыхъ мѣстахъ процессъ поглощенія Румынами славяно-русскаго населенія начавшійся давно, еще въ XVI в., если не ранѣе, уже завершился, и тамъ, гдѣ когда-то раздавалась живая малорусская рѣчь, теперь слышится лишь молдавскій говоръ. Только кое какіе обычаи, изрѣдка пѣсни, сказки и тому подобныя народныя произведенія, да языкъ земли — этотъ живой свидѣтель минувшаго — говорятъ о прежнемъ старинномъ населеніи (таково, напр. теперь село Коленкоуцы въ такъ называемой бессарабской Буковинѣ). Въ другихъ мѣстахъ этотъ процессъ продолжаетъ еще идти на нашихъ глазахъ (напр. въ сосѣднемъ съ Коленкоуцами с. Грозинцахъ)" (ст. 1—2). Правда, автор не все критично оцінює факти і деколи пересолює по трохи (прим. із факту, що до Камінця Подільського приходять на Івана на богоміле й бесарабські Румуни, він вносить, що се порумунщені Русини (!) (ст. 40), „по традиціи привыкшіи чтить церковно-народные праздники своей прежней родины", та все факт денаціоналізації занадто виразний, аби його не побачити, тим більше, що його констатує не лиш самий д. Несторовський.

На некритичність автора вказує також те, що він не вагаєть ся в серіозні описи вставляти очевидні анекдоти. Так приміром говорячи про турецьке панованє в Хотині, він наводить за Афанасєвим-Чужбинським (Поѣздка въ Южную Россію) оповідання, що Турки за злодійство карали смертю. „Въ Хотинѣ и въ то время жили евреи, которые занимались торговлею. Чуть зашелъ кто-небудь въ еврейскую лавку, а ужъ турокъ и подстерегаетъ выхода покупателя. Узнавъ что и сколько куплено, турокъ идетъ въ турецкую лавку и перевѣситъ товаръ: если отпущено, какъ слѣдуетъ, еврея не трогаютъ, но если покупатель обвѣшенъ, — еврея берутъ и налагаютъ пеню или, смотря по обстоятельствамъ, бьютъ по пятамъ, но за второй проступокъ ведутъ на висѣлицу" (ст. 39).

При характеристиці Русинів тримаєть ся він іще тої давної доброї методи, коли то на підставі одного-двох недокладних спостережень, зроблених на одній-двох особах, ґенералізувало ся факти на село, повіт, край, цілий народ і т. д. без докладних даних і порівнань. Так приміром Русини в нього переважно темноволосі, заховують татарський звичай голення голови (долиною підголюють голову і в деяких околицях Галичини), росту середного, спокійні добродушні, гостинні, побожні, ввічливі і т. д. Лише лають ся страшно; з ріжнородности лайки можна вносити, що вона „заимствована отъ молдаванъ, которые ругаются ужаснѣе всѣхъ

народовъ въ мірѣ“ (ст. 44; а що він сказав би, як би почув лайки мадярські, італійські та сербські?).

Всякі описи в автора, треба сказати, дуже побіжні й недокладні, хоч воно повинно бути як раз навпаки. Опис одїжи приміром поданий на пяти сторінках! Пожива містить ся на двох сторінках тай то говорить ся лише про мамалиґу (названу чомусь „чисто національной бессарабской пищей“, хоч її їдять на Буковині, в Галичині, на Угорщині, Румунії), бриндзю, саламаху та повила. При тім автор твердить, що сї роди поживи „отличаются чисто мѣстнымъ характеромъ“ (ст. 61), хоч се цілком вірно. Так само побіжно описана загорода і т. д. Дечого автор впрост не зрозумів. Він нарікає приміром, що Русини за мало займають ся пчільництвом та рибальством: „Объяснить слабое развитіе рыболовства можно только нелюбовью русиновъ къ этому промыслу“ (ст. 75). А коли з промислу не можна вижити — а до таких власне належить і рибальство (на ріцї) і пчільництво — то що тодї робити? Чи займати ся ним тільки з любови, щось як „штукою для штуки“? Так само не розуміє автор процедури з сушенєм сливок. От як він її описує: „Лозница (сушарня) представляетъ большую четвероугольную яму, длиною въ двѣ, иногда три сажени и глубиною въ полтора аршина, поверхъ которой накладываются тонкоя деревянныя палочки (в дійсности плетїнка, лїска); на эти палочки насыпается слива. За тѣмъ въ особо приспособленномъ углубленіи возлѣ ямы разводится огонь; дымъ и теплота отъ горящихъ дровъ, проходя черезъ слой сливъ, высушиваетъ ихъ. Такимъ образомъ просушенная слива сильно пахнетъ дымомъ, что и уменьшаетъ ея доброкачественность (ст. 73—74). Алеж сливки сушить ся так загально, і їх не чути димом, підкладаєть ся лише дерево, яке з легенька і звільна тлїє та видає мало диму.

Крім того автор подає нераз цілком хибні факти. Ось приміром що він говорить про Русинів: „Давно отрѣзанные отъ своихъ сородичей — закордонныхъ русиновъ — бессарабскіе русины за протекшее время своей обособленной жизни успѣли превратиться въ самостоятельную этнографическую единицу съ довольно явственно обозначенною индивидуальностью. Въ настоящее время они уже не русины Буковины и Галиціи и не малороссы юго-западныхъ губерній Россіи, а племя почти самостоятельное, понимая, конечно, это послѣднее относительно“ (ст. 2). Не можна перечити, що під впливом місцевих обставин витворили ся між бесарабськими Русинами якісь особливі прикмети, але аби вони були такі важні і такі різкі, що аж давали б підставу на витвір окремого племени, се неможливе. І по части стверджує се й сам автор на иньшім місци, коли каже, що вони більше зближені до австрійських Русинів, ніж до заднїстрянських Українців (ст. 7 і 8).

Австрійських Русинів у Буковині ділить він знов на: а) Подолян; б) Гуцулів; в) Липованів (ст. 7). Тут не згадує він навіть про племена, хоч Липоване не тільки не племя, але навіть до руської нації не належать — отже ріжниця велика!

Описуючи одіж, твердить, що Русини (бесарабські) „народъ скорѣе консервативный и туго поддающіся разнаго рода новшествомъ въ одѣяніи“ (ст. 51). Тимчасом кождий, хто жиє на селї денебудь може сконстатувати, що у простого народа так само зміняєть ся мода, як у інтелїґенції — хоч може не так швидко, — одні одяги пропадають, иньші витворюють ся. Се можна сконстатувати й по етноґрафічних музеях, і то не тільки у нашого, але й у чужих народів.

Так само хибно твердить автор, буцїм то „барда — молдавскій отпоръ, нигдѣ не встрѣчающійся, кромѣ Бессарабіи“ (ст. 57), бо з малими змѣнами в формі її уживають і в Галичинї і на Угорщині і певно ще в иньших лїсних околицях, де розвинене більше домашнє майстерство ріжних родів.

Зібравши все коротко разом можна сказати про книжку д. Несторовського: 1) Вона написана на широкій проґрамі. Проґрама та одначе не вичерпана, описи побіжні і недокладні, надто розсипано по них багато хибних або недокладних звісток. 2) Книжка не має ні мапки, ні ілюстрацій; а що значить подавати, приміром, опис ноші, не подаючи ілюстрацій до неї? 3) Жерела, на яких опирав ся автор, переважно маловартні, а сам він, як видно, поробив дуже мало обсервацій і записок, що відбило ся некористно на книжцї. 4) Фолькльорна частина книжки дуже бідна. 5) Характеристика мови Русинів, зроблена автором, зовсїм без вартости; він уважає приміром, що такі слова як: сьміяти ся з кого, чекати на кого, будьте ласкаві, брама, завірюха, хороба, тиждень і т. д. — се все польонїзми; фразу: не май я хочу — перекладає добре „не очень хочу“, але пише немай разом, не знаючи, що се не + май (з румунського) і т. д. Супроти бідности лїтератури про бесарабських Русинів має одначе книжка д. Несторовського певну вартість; треба тільки знати, що з неї можна використати при дальших студіях.

В. Г.

Leonidas Bodnarescul — Einige Weihnachts- und Neujahrsbräuche der Rumänen (Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums. XI Jahrg. 1903, Чернівцї 1904, с. 33—57).

Повисша праця п. Боднарескуля, написана старанно, хоч і не дуже докладно, зачіпає в богато місцях питаня, які і нас близше доторкають. Тому хочу посьвятити їй трохи пильнїйшу увагу, як би вона може на се заслугувала.

Румунська етноґрафія, яка може похвалити ся рядом значнійших учених, як Ґастер, Маріян і и., не звертала досї на себе належної уваги наших учених, а спеціально етноґрафів, тому звичайно поминає ся її і не втягає ся відповідно в обсяг студий над культурним житєм нашого народа. Тимчасом студіованє румунської старшої літератури і етноґрафії принесло-б нам, як се вже бачимо в невеликих дотеперішнїх початків, не один цікавий результат, вияснило-б або яркійше представило-б не одну прояву житя, а передовсїм поглядів нашого народу в минувшинї і теперішности. Румунїя повинна звернути увагу не лише як погранична територія, з якою з давен давна стикало ся українське племя, але також і як часть нашої власної териториї, на якій румунський нарід в значній части витворив ся і розвинув ся. Без огляду на се, де прийматимемо першу вітчину Румунів, буде становити українська територія все таки в значній части місце, на якім — хоч вправдї не в самих початках, але певно — пізнїйше відбував ся через протяг віків процес мішаня і асимільованя, в якім український нарід не останню грав ролю. Під його ж і взагалї під славянським впливом вироблювали ся неоднї погляди, які нинї стали частиною румунського сьвітогляду, під тимиж впливами підпали змінам і перемінам давнїйші погляди римських кольонїстів і тих иньших племен, з яких склав ся нарід румунський. Вплив сей мусїв значно скріпити ся через лїтературу та вплив церкви і поодиноких діячів. Зрештою румунська територія — спеціально на Буковинї, нїколи мабуть не була чисто румунська: противно клини і острови українські (а так само з другого боку і пол. славянські) входять тепер, а ще більше мусїли входити колись в орґанїзм румунського тїла. Так отже і сама маса обох народів була зі собою в близьких зносинах, скріплених церквою і книжною лїтературою. Так як фільольоґи виказали безлїч слів славянських[1]), в части українських в словарі румунської мови так можна на певно виказати і не одно, переняте з духової скарбівнї сумежних народів, а між иньшими і нашого. На се звернув був вже давнїйше увагу акад. Веселовский в VI частинї „Разысканія въ области русскаго духовнаго стиха", розбираючи близше духовні мотиви в лїтературі і народній поезиї Румунів: остерігав лишень, щоби загально не уважати усього, що

[1]) По гадцї Cihac'a в „Dictionaire d' étymologie daco-romane éléments slaves, magyars, turcs..." 1879, має рум. мова 1000 славянських слів, а лиш 500 латинських. Сама зрештою обстанова Румуна нагадує дуже Славянина. На се вказують етноґрафи, пор. нпр. враженя „Przegl. powsch." 1898, VI, с. 380 пр. в статї Чайковского „Obyczaj na wsi rumuńskiej".

знайдеть ся, зараз за відгук клясичної греко-латинської епохи (с. 2). Одначе иньший бік тих взаємин іще важнійший для нас.

Румуни вже через саме положенє були для нас посередниками між народами балканського півострова, які причинили ся також до утвореня того осібного народу[1]), а спеціально між римським і візантийським елементом і не раз могли нам передати не одно таке, що не дійшло просто книжною або устною дорогою з Візантиї. Безперечно грали вони велику ролю в перенесеню поодиноких обрядів різдвяних, а передовсім забав в часї нового року, які своїми корінями спочивають в далекій минувшинї[2]). Кілька прикладів подав Веселовский в цитованій працї.

Румуни були також неначе мостом, коли так можна сказати, між полудневими Славянами і нами, по якім переходили витвори духа від одних до других. Тому знаходимо у Румунів відгуки сербського епоса, як на се вказав пр. в однім випадку Асмус Серензен в „Archiv f. sl. Phil.“ T. XIV, а за те у Сербів знаходимо паралелї до великоруських билин. Веселовский показав вже, як мотиви колядок і щедрівок, удержавши ся майже виключно у Українців, Румунів, Сербів (також Новогреків), виступають то у одних то у других яснїйше в своїх первісних типах, та як на тім лиш маленькім атомі духового житя видно перехрещуванє обопільних впливів[3]). Видно се також з порівнаня даних статї Боднарескуля з фактами нашої і сербської етноґрафії.

Українцї, Румуни і полудневі Славяни, а спеціально Серби мають богато спільних точок, які вказують на їх близше свояцтво і довголїтне пожитє в недалекім сусїдстві, так, що колись по близшім розслїдженю буде можна говорити про них, як про одну осібну культурну ґрупу; подібну культурну спільність в деяких детайлях ствердив Дітеріх для балканського півострова взагалї, зі спеціальним оглядом на Грецию[4]).

Читаючи студийку п. Боднарескуля ми що хвиля попадаємо на анальоґічні обряди і звичаї між нашим народом. Їх можна-б певно побільшити, коли-б праця була ширша і не була обмежена до спорадичних заміток про все і вся. Автор пише свою студию для Нїмцїв і хоче, щоб і вони знали дещо більше про Румунів, бо до тепер про них дуже мало що писало ся по нїмецьки. З виїмком працї Diaconovich „Die Colinda, ihr Ursprung, ihre astronomische und auf den

1) Пор. Krek Einleitung с. 286 і д.

2) Так пр. Коза — Веселовского Разыск. с. 128 і д. Владиміров Введеніе въ ист. русс. словесности. Ж. М. Н. Пр. 1895, Ч. 4 с. 329. Також инакше у Потебнї в „Объясненія малорусс. и сродныхъ нар. пѣсень“ Варшава 1887, с. 174 і д.

3) Пор. пр. Веселовскій ib. с. 242, с. 118 і 209 і и.

4) Zeitsch. d. Vereines f. Volkskunde. Berlin 1902.

Kalender Bezughabende Bedeutung“ Roman. Rev. V. Jahrg. Wien 1889, і Simion’a Mangiuca ibid. усе иньше писало ся по румуньски[1]). Головно присьвячує автор свою увагу грам і забавам молодїжи в часї Різдва і Нового року, причім дає більшу замітку про характер румуньских танців.

Різдвяні сьвята і Новий рік обходять Румуни дуже весело і шумно. Від сьвятого вечера аж до самого майже Йордану кипить в румуньскім селї, лунають сьпіви, чути музику, усюди танцюють і бавлять ся. Молодїж веде при тім перед, цїлком так само, як і у нас; але і старі не лишають ся по заду і беруть участь в забаві. У нас буває звичайно противно: старші усувають ся від забави з титулу свойого старшого віку або задля того, що вже жонаті. Декуди одначе бавлять ся і старші, але тодї окремо забавляють ся старші а осібно молодїж[2]).

Танцї зачинають звичайно молоді парубки (прим. при танцї гора, який не лиш зближуєть ся, як думає Б. до кляснчних хорів, але і до сербського кола і болгарського хоро), які прикликують собі далї дївчат; старші прилучують ся доперва пізнїйше, але за те бавлять ся витревало до самого кінця. Так танцїв як і иньших забав знають Румуни дуже богато. Усї забави підчас сьвят (як і у нас) спочивають в руках парубків[3]) і удають ся дуже добре. бо хлопцї не беруть ся до роботи без приготованя. Противно до усього, навіть до танцю роблять проби; дїлять також ролї поміж себе, так що усе мусить випасти як слїд. В тій цїли переводять поміж собою орґанїзацію. 19 грудня, себто на св. Миколу сходить ся з 12 хлопцїв у одного ґазди, звичайно у батька одного з них, який обіцяє їх цїлий час сьвят у себе тримати і гостити. А се не конче легка річ, бо хлопцї сходять ся до нього кождого дня вечером на „проби“, а крім того цїлий час від 7/1 до 14/1, або навіть до Йордану, себ то до 19/1 перемешкують у нього стало, як того звичай вимагає. На зборах дїлять поміж собою ролї.

Один з них стає провідником „vatav“ і дістає, як відзнаку „buzdugan“, себто довшу палицю з лїщини з грубим, головчастим кінцем, прикрашену часто биндами і дзвіночками. Другий — найвеселїйший мусить на себе приймити ролю кози; иньшим приділюють „уряд“ бика (бугая),

---

[1]) Так пр. розвідки др. Сбіери „Colinde, Cîutice de stea si Urărĭ la nuntî. Чернівцї 1888; про замовлюваня etc. S. Fl. Marian: Vrăjĭ, Farmese, si Desfacerĭ. Букарешт 1893. Також додати треба: Schuller’a Colinda 1860 і Збірники Teodorescu, Marienescu і и.

[2]) Чубинскій, Труды III, с. 482. На новий рік.

[3]) Колядують і взагалї належать до товариства не Цигане і бідаки, як се думає др. Sbiera, але противно сини богатших ґаздів, декуди навіть причот церковний.

міхоноші і касієра. Иньші дістають ліхтарню, дзвінок і плуг до обношеня. Тут роблять також козу (capra, Turca або Cerbatul) і бугая (buhaiu). Козу роблять цілком так само, як у нас з дерева і з козячої скіри[1]). На великій, при кінци грубшій палиці притверджують вирізану голову з рогами, звичайно подібну до баранячої; долїшну щоку можна потягти при помочи привішеного шнурка. З верху покрита цїла голова козячою скірою, до якої пришиваєть ся уха і борідка. Щоки вистелені в середині червоним сукном. Другу частину кози становить плащ, зшитий з кількох скір, під котрим має ховати ся парубок, що представляє козу. Зроблене бугая не представляє тільки труду. Се звичайна порожна бочка без одного дна, до якої причеплений кінський хвіст в середині другого дна. Бугая уживають лише на дворі під вікнами, щоби викликати голос, подібний до бичого. З описом „бугая" не стрічав ся я в наших етн. збірниках, одначе я бачив такого самого бугая в Бережанщині. Тут називають його „ґу́ком" і уживають його при колядованю, щоби зміцнити хор колядників. Особливо до недавна був він дуже улюблений і уживаний на бережанських передмістях.

Крім тих двох штук знають іще Румуни денекуди т. зв. Mimotaurus'a і медведя. Мімотавруса представляє хлопець, що сидить на сїдлї деревляного коника і тримає на шиї паперове колесо, прикрашене сонцем, місяцем і зьвіздами. Сама назва напроваджує нас тут на ґенезу звичаю. Впровадили його і розвели гр.-рим міми „иже медвѣди водѧщая и ини животьны игры на пакость слабымъ" робили[2]).

Подібні приготованя до сьвят стрічають ся і у нас, одначе вони не мають тої форми, що у Румун. Про слїди умисних товариств з подібною орґанізацією, як у Румун, у нас не можна говорити. Коли навіть, щось подібне було, що можливо, то мусїло зникнути під впливом заказів сьвящеників і властий[3]). Нинї устає у нас чим раз більше навіть звичай колядованя і ходженя з козою або з медведем, так само, як і переводять ся старинні колядки і щедрівки. Є вже села, де вже з перебиранцями нїхто не ходить і де старі пісні знають лишень старші люди. Одначе і в нас є певна орґанізація (по брацтвах) і певний по-

---

1) Чуб. Труд. III с. 264—5. Шух. Гуцульщина. Етн. М. VII, 195. Kolb. Pokucie I, 126. Про козу крім висше наведених гл. Аѳанасьев: Поэт. воззр. III, с. 750 і д. E. H. Meier: Germ. Mythologie 1891, c. 218 i p. L. Lepszy: Lud wesołków w dawnej Polsce Przegl. powsz

2) Срезневскій: Свѣдѣнія и Замѣтки. Ч. LV, с. 267. Веселовскій Разыск. с. 130 і д.

3) В Етн. Мат. III, с. 58 читаємо прим. у Мих. Зубрицького „Народнїй календар", що він заборонив колядувати в своїм селї, бо люди при тім запивали ся.

діл роль, який в дечім пригадує румунський[1]). В Іспасї під Коломиєю сходить ся молодїж, звичайно пастухи і пастушки до одного умовленого дому і учать ся колядок вже від половини Пилипівки. Таке саме дїєть ся і деінде. Так само відбувають ся і вибори — лише аж на самі сьвята. У Гуцулів провідник називаєть ся вибірцем: сей добирає собі помічника „березу“, що уміє добре колядувати. Крім того вибирають „коня“ „пльисанників“ трембітанника і скрипака. В Назурнїй[2]) найстаршим буває береза: до помочи і до двиганя дарунків служить міхоноша. Подібно і на Українї, де рівнож ідуть колядувати, перебираючи ся при тім, в що хто захоче. Назва (і уряд) берези повторяєть ся і у Румунів. Тут називаєть ся колядник також brezaia, brâzae, і має голову замасковану головою якого небудь зьвірятп. Зрештою сама назва приходить лиш у Русинів і у Румунів, а більше нїгде. Веселовскій зближує його до нїм. Берон і наводить близші анальоґії[3]). Міхоноші, яких також стрічаємо у Білорусів і деинде нагадують середновічних карбоносів, про яких згадують добровницькі акти[4]).

Надходить сьвятий вечер „Crâciunul“. Провідник, званий також денекуди „Mosul Crâciun“ себ то різдвяний дїд і цїле товариство колядників „Colindătorĭ“ з міхоношею вибирають ся колядувати, маючи вже наперед позволенє від сьвященика і війта[5]). Зачинають, як і у нас від попа і иньших висших чинів. Наперед дають знати дзвінком про свою присутність під вікном, а далї сьпівають одним голосом дві коляди. Запрошені до хати відсьпівують третю коляду. Звичайно сьпівають коляди Lerum Doamne і Florile Dalbe. По третїй колядї дістають колядники дарунки, а передовсїм вуджене мясо, яблока, оріхи і тїста (і вино), потім пращають ся і забирають ся дальше, щоби обійти усїх ґаздів. Тимчасом їдять ґазди вечерю, зложену з риби, зупи, маківників, повильників і з кутї, до якої вкидають іще товчених і краяних оріхів. Ґазда зачинає від кутї[6]) і кидає першу ложку на стелю та стараєть ся

---

[1]) Kolb. Pok. I, c.). 90 і д. р. Зубриц. Нар. кал. с. 57 і д. Шухевич: Гуцульщ. Етн. Зб. VII, с. 17 і д. р. Пор. Весел. op. cit. с. 107, середновічні „fratres calandarum“.

[2]) Kolb. Pok. I с. 88.

[3]) Чубин. Труды III с. 438. Також пор. Головацкій Гал. пѣсни Гал. и Угор. Руси IV, с. 1. Веселовс. Разыс. с. 118. 209.

[4]) Близше про се Весел. ibid. с. 211 і д. Kolberg, Pok. I, 90 рівняє його з секретарем і касієром.

[5]) І у нас сей дозвіл мусить бути. Kolb. Pok. I, c. 94.

[6]) Так само від кутї зачинають на Покутю. Kolb. Pok. I, 87. Іспас. В Мшанци їдять кутю так, як і в Бережанщинї на кінци. Зубрицький рівнож чув III, 263, op. cit. с. 55. За те у східнїй частинї гір, подібно як у Румунів починають від кутї і складають собі при нїй

добре втрафити, щоби більше зерен лишило ся на стели, бо ліпше буде жниво[1]). Усе те з виїмком самих страв таке подібне до нашого, що навіть не наводжу паралель.

Колядники вертають по півночи до своеї господи, щоби хоч трохи переспати ся і пійти рано на службу божу до церкви. По службі божій відбуваеть ся танець. Після танців[2]) ходять колядники по тих хатах, які не обійшли на св. вечер, або відвідують на запрошенє богатших селян і забавляють ся у них танцями. Підчас сьвят відвідують себе і старші люди[3]), при чім кождий гість приносить зі собою різдвяного колача. Четвертого дня вертають колядники знов до своеї господи і молотять ґазді аж до Нового року з вдячности за щиру і добру гостину.

У Румунів, ~~як~~ бачимо, зачинають колядувати вже на сьвятий вечер. Подібно дієть ся у нас і нині, хоч не всюди[4]). Так само діяло ся і давнійше, як довідуемо ся з 41 гл. Стоглава із Густинської літописи. „Перебиранці“ ходять у нас декуди і на сьвята і на щедрий вечер; тоді мабуть найбільше.

Іще величавійше і живійше переходить щедрий вечер і Новий рік. Парубки вибирають ся з плугом[5]), який або забирають або просто

бажаня. Шухевич op. cit. с. 14. Поляки куті не знають. Деінде досить розповсюднена. Гл. Krek Einleitung с. 585. Слово мабуть грецького походженя. Jagić, Archiv IX, 168. Не усюди годить ся також звичай, котру ложку кинути. Декуди і то саме в горах перші три ложки призначені на вороженє. Шухевич op. cit. 14, Kolberg, Pok. I, с. 87. В коломийськім Kolb. Pok. I, 84 кидають аж четверту ложку, так само і деинде. Зубр. op. cit. с. 35.

[1]) У нас прикладать те саме до пасіки, щоби добре роїла ся. Чуб. Тр. III, с. 263, Шухевич op. cit. с. 14; Зубрицький с. 35. Kolb. Pok. I с. 83, 85 і д. р., але також і до жнива — в Новім Санчи, Wisła 1904, с. 530.

[2]) У нас дієть ся подібно: парубки ходять з музикою і забавляють ся. Kolb. Pok. I 92 і д.

[3]) На Руси просять на коляду. Kolb. Pok. I. 85 і деінде.

[4]) Голов. op. cit. IV, 141 подає, що у Львівськім окрузї колядують на 3 день. Потебня в „Объясненія мал. и ср. нар. пѣс. с. 36, наводить з Гальки: Обычаи II, 30, що над Збручем колядують лиш на другий день. Одначе у Чуб. Труды Ш, 264, колядують подібно, як і у Сербів і на Білоруси, а декуди в Галичині і Буковині на св. вечер. У Потебні с. 46 більше паралель. На Гуцульщині, Шухевич op. cit. 17 колядують на другий день, в Мшанци на сьвятий вечер і через цілі сьвята. Зубр. op. cit. с. 56.

[5]) Про ходженє з плугом і значінє того у Веселов. Раз. с. 209, 114 і д. 119, у Потебнї op. cit. с. 34, 45—6; Аѳанасьев op. cit. Ш, 748. E. H. Meyer, Germ. Myth. с. 281.

з ґаздівства або вироблюють собі іще перед тим в зменьшеній формі, з козою і з бугаєм „віншувати“ (uratul). Зачинають від свого ґазди. Найбільшу ролю грає тут провідник з сивою бородою: він, тримаючи палицю в руцї проводить усьому, віншує, а часом танцює з козою і забавляє людий. Перед віншованем, яке говорить ся, роблять парубки крик, тріскають з батогів, дзвонять і гукають на бугаю, а те саме повторюють майже по кождій строфі повіншованя, в котрім бажаєть ся ґазді урожаю, щастя і усього найліпшого, при чім повтаряєть ся рефрен „гоніть хлопці вола (себ то бугая), аби добре тягнув плуг“. Одну таку щедрівку наводить автор в цілости разом з німецьким перекладом. Потім йдуть щедрівники до хати і роблять забаву. Подекуди перебираєть ся один хлопець в жіночу одїж і ходить з козою. Хлопець сей називаєть чя „Malanca“; коли де в хатї знайде непорядок, то зараз бере ся до ґосподарування. При відході дістає кождий одного книша[1]), умисне на сей день спеченого в маслї з сиром або сушеними овочами в серединї („scoverze“). Так ходять хлопці з плугом аж до рана, а також на сам Новий рік, а часом аж до Йордану. Цілий сей час живуть вони разом. В день по Новім роцї або на Йордан справляють спільний пир за свої гроші, на який запрошують найзначнїйших селян і услугують їм. Підчас пиру дякує провідник ґаздї за гостину, а потім залагоджує усї иньші справи, як пр. плата музикантам і т. п.

У нас також найбільше перебирають ся на Маланки. Тодї ходять з козою[2]), перебирають ся за дїда, цигана, медведя, взагалї, як хто може[3]). Атракцийною точкою зістаєть ся одначе Маланка. Лишили ся також і у нас обходи з плугом, але вони трафляють ся чим раз рідше. Давнїйше були більше уживані[4]).

Коли парубки ходять щедрувати, тодї дївчата ворожать собі[5]), так само, як і у нас. Автор наводить лише кілька прикладів.

---

[1]) У нас також печуть спеціальні книші і називають їх — коли вони лиш з самого тїста денекуди „щедрівним хлїбом“. Kolb. I, 132. Чуб. Ш, с. 437. Відріжнити се треба від різдвяного хлїба, колача, корочуна, який знаний також у Нїмців і у иньших народів, гл. Meyer, D. Myth. У Словінців називають різдв. хлїб Kuc-kruh. Pajek: Čtice iz duž. ž. Slovencev 1884 с. 13.

[2]) Шух. Гуц. VII, 195, Kolb. Pok. с. 126 і т. д.

[3]) Гл. Чуб. Труд. Ш, с. 482. На Новий рік. Гол. IV, 144—5. Потебня 173.

[4]) Потебня: op. cit. c. 46 і Гол. IV, 144; піснї — Żegota Pauli Pieśń lud. rus. I, 15.

[5]) Про се ширше трактує праця Маріяна, з якої автор наводить одно замовленє. Про вороженє підчас сьвят гл. Потебня op. cit.

Так ходять дївчата до жерела і приносять мовчки не оглядаючись води, яку потім виливають до миски. Потім кидають старий срібняк, звичайно в родині переховуваний, задумуючи собі свойого хлопця. Коли гріш відібєть ся від дна повисше води, або навіть вискочить з миски, то дївчина має певність, що хлопець з нею оженить ся. Коли дївчина хоче, щоби її хлопець жадної иньшої не любив, або його хоче приклинкати до себе, то краде в ночи перетичку з ярма з дому ґазди, що по раз перший оженив ся, і засипує ним різдвяне полїно в печи попелом[1]), говорячи при тім наведене у автора замовлюванє; по замовленю виносить дївчина перетичку з хати і кидає його через хату; усе мусить робити так, щоб нїхто не видїв. Иньші дївчата прикликують перед заходом сонця своїх любовників замовлюванями над водою, убрані в що найкращу одїж. Крім того виливають олово[2]) і пробують іще иньших способів, щоб і довідати ся про свою будучність і не здрімати ся через цїлу ніч, бо се було-б гріхом проти традициї.

О півночи йде ґазда слухати, що говорить худоба, думаючи, що се йому принесе щастє. У нас цїлком противно: не можна слухати мови волів, бо вона не принесе нїчого доброго[3]). На Новий рік дуже рано ходять сївачі[4]) „sĕmĕnătorii“, звичайно малі дїти — обсївають домівників пшеницею і бажають: „Щоби жили богато лїт в щастю, щоби в купі жили в щастю вічні часи“. Хлопцї ходять також зі зьвіздою і вертепом, а старші представляють трьох королїв.

На тім кінчить ся невелика статя п. Боднарескуля. Згадаю на кінци іще про одно. Так як Румуни справляють пир, щоб подякувати

с. 63 і д. Liebrecht: Zur Volkskunde с. 76. На Українї ворожать на Маланки: Чуб. Труд. III с. 258 і д.; вода грає і тут велику ролю ibid. с. 259. Так само і в Галичинї: Шухевич, Гуц. 194 і д.

[1]) Різдвяне полїно, яке також і Румуни поважають, шанує ся головно дуже у Сербів і у Болгар, де навіть дало назву св. вечерови. Зове ся воно у Сербів баднак, а св. вечер бадни дан. Про се більше у Миличевић: Живот Срба Севака, Милоjeвић: Песме и обичаjи укупног нар. србског. I, 1869 с. 63 і д.; у Ястребова, Обычаи и пѣсни тур. Сербов. Також зібрано у Аѳан. op. cit. III, с. 733 і д. Krek. Einleitung 580 і д. Подібно і у Болгар: Д. К. Миладиновцы Бѫлгарски нар. пѣсни 1861, с. 521. У нас полишили ся тільки слїди: пор. Аѳанасьев П. воздр. III, 743, пор. E. H. Meyer D. Myth. с. 215, 218. Christholz. З тим в певній звязи вороженє з вугликів розтлїлого полїна. Шухевич, Гуц. с. 193. Зубрицький op. cit. с. 37 і 38. Wisła 1904, с. 528.

[2]) Виливанє олова Чуб. Тр. III, с. 259—60. Kolb. Pok. I, 78 і д.

[3]) Чуб. III, 164. Таке саме Świętek Lud nadr. с. 68. Шухевич, Гуц. с. 201. Wisła 1904, с. 528—9, 530.

[4]) Чуб. Тр. III, 438.

ґазді за гостину, так само роблять на Покутю хлопці і дівчата тому ґазді, у якого сходили ся на вечерниці — Kolberg. Pok. I, 79. Діє ся се в день перед св. Андреєм. *З. Кузеля.*

Сборникъ статей по исторіи права, посвященный М. Ф. Владимірскому-Буданову его учениками и почитателями, изданъ подъ редакціей М. Н. Ясинского, К., 1904, ст. IX + 465.

На честь і пошану відомого вченого, який чимало праць присвятив і українським питанням, М. Владимірского-Буданова у Київі за редакцією М. Ясинского, видано солідний збірник статей, написаних учнями д. В.-Буданова або й не учнями, але тими, хто хотів ушанувати визначну діяльність д. В.-Буданова.

Попереду усього редактор подав бібліоґрафічний показчик друкованих праць д. В.-Б., але з зазначеннєм, що „в нього не могли увійти деякі дрібнійші статї з часописей, про які, знати, забув і сам автор". Усїх праць вичислено 47, з якого числа мало не половина (18) так або инак мають відносини до української справи.

З статей, що увійшли в збірник, занотуємо ті, які мають для нас посередній чи безпосередній інтерес. Отже А. Філїппов — Початкові стадиї процеса віндікації рухомого добра по leges barbarorum (Vestigii minatio i Anefang), (стр. 1—26). Виходячи з теї підстави, що віндікаційний процес розвинув ся безперечно з одних загальних арійських основ, що дозволяє їх порівнювати, автор і звертаєть ся до сього останнього: порівнання прикмет процеса у Ґерманців і у Славян, і доходить до виводу, що підчас missio manus super rem чи Anefang властитель при тім виголошував ті прості слова, на які вказує наша „Правда („моє", або „се — моє"). Ся формула: „се моє" зберегла ся і в давних індуських законах: так, по закону Ману властитель загубленої речи, знайшовши її, говорив mamedam, себто: „се — мае", або mamâyam, себто „се — мій".

К. Кадлец — Про трудові асоціяциї у славян (125—142). „Трудові асоціяциї — принаймнї ті, для повстання яких треба було меньшу кількість членів — заступали собою, — каже автор, — затрачені кровні союзи. Відомо ж, що союзи договорні виникли у всїх народів пізнїйш, як союзи кровні" (стр. 128—129). Вони були доконечним доповненнєм до кровних союзів. У славянських народів, як народів хліборобських, мали найбільше значіннє трудові асоціяциї хліборобські, хоч лучають ся поруч і иньші форми. Автор вичислює такі асоціяциї. Найбільш розповсюднена форма у всїх славян — се спряга (супряга, спряжка): у Сер-

бів, Болгарів, Словінців, Українців (Подільщина, Київщина, і взагалї у всїй Україні і Новоросиї), Великоросів, Поляків, Чехів. (Инші асоціациї — на короткий час і без якоїсь орґанїзациї: толока (помочи — у великоросів). Ся остання — „се атрофіровані форми громадського труда. Тепер толока робить ся переважно для духовенства, для якого колись вона служила способом натуральної заплати і устроювано її найбільш задля релїґійно-моральних цїлей“ (стр. 136). Відомі ще у Славян асоціациї що до скотини: се чорногорська супона, а у Сербів, Болгарів, Поляків, моравських Волохів і карпатських Гуцулів — бачіяне (пасуть і доять доглядачі, а при кінцї лїта сир і масло дїлять між хазяями). Усї сї форми коопераций були знані в давньому славянському праві. А сї громадські форми заступають попередні широкі кровні союзи. Сим то, каже автор „коли ми доказали, що уже давне славянське право знає трудові асоціяциї, що заступають родинні общини, то ми разом доказали і той факт, що вже в давньому славянському праві родинно-громадський лад (кровний колективізм) зникає і дає місце устрою індівідуалїстичному. Родинна громада, правда, що не зникла в давньому славянському праві, але вона не була вже виключним з'явищем“ (стор. 141). На жаль автор говорить більш загальниками, і не наводить жадних фактів, о скільки дїйсно згадані асоціяциї були відомі в давньому славянському праві, і о скільки те право давне хронольоґічно...

Г. Демченко — До питання про участь земських добрих людей в давнеруських судах (153—175). Народнїми репрезентантами на суді литовських часів були т. зв. „земскіе добрѣе люди“, які повинні були обовязково бути місцевими мешканцями, людьми „стороннїми“ (такі, що не беруть участь в справі) і до того безперечно „добрими“ і до судової справи придатними. Релїґійні, національні і суспільні ріжницї не мали жадного впливу на право бути в судних мужах: ними бували й татари, й жиди, й німцї, світські і духовні, шляхта і прості і т. и. Так що „по своєму соціяльному складу судні мужі справдї були всенароднїми репрезентантами в судах“ (163). Але не досить бути тутешнїм добрим чоловіком, щоб уже і виступати в судї в мужах: в процесї судні мужі виступають тільки тодї, по перше — коли його розглядає такий суд і саме дїло таке, де можна бути народнїм репрезентантом, і коли, по друге, — придатні до того особи будуть відповідним чином покликані на суд.

І. Каманїн — Нові причинки до історії київської міської самоуправи в XVII столїтї (176—194). У внутрішньому життю Київа в XVI-XVII ст. автор нотує ворожнечу і боротьбу між двома ґрупами міщан, що тяжко відбивало ся на економічному станї міста. А річ у тім, що в Київі виникли дві місцеві осібні юрисдикциї: юрисдикция „майборского права“ і замкова. Замковий уряд підтримував

своїх міщан в суперечках з маґістратом, а як ще до них були прихильні воєводи, а до того вони для своїх міщан видобули королївські грамоти, то вже не диво, що замкові міщане мали перевагу як чисельну, так і моральну над маґістратськими і чинили кривди останнїм. На доказ сього автор в додатку до статї подає 4 невідомих досї документи, які виразно сьвідчать про боротьбу двох ґруп київського міщанства, се: 1. Скарга київських міщан „права майдебурского“ на нехіть і відмову замкових міщан дати половину видатків на удержаннє і дачу живности та військових припасів жовнїрам і запорожським козакам, які переходили через Київ. 11 липня 1618 року. 2 а) Заява київського городничого Станислава Віґури про відмову київських міщан, противно королївській грамоті, заплатити в свій час 300 пол. злотих на видатки замкови на військові припаси; б) Потвердженнє возним заяви. 16 падолиста 1618 р. 3. Грамота короля Владислава IV, яка стверджує грамоту короля Жиґимонта III з 12 марта 1619 р., що була надана Жиґимонтом шевському і кожемяцькому цехам замкової юрисдикциї і затвержала право цехів на куплений ними на Подолї двір і право торговлї виробами своєї працї. 20 сїчня 1634 р. 4. Постанова київського замкового суду в справі між біскупськими і замковими міщанами в Києві; на підставі сеї постанови біскупські міщане признані за підвластних замкови і повинних вносити міські податки на рівнї з замковими. 17 падолиста 1636 року.

Статя д. Каманїна разом з сьвіжим актовим материялом має чималий інтерес і варта уваги істориків. Але явище се повинно бути студіоване в звязку з порядками маґдебурського права взагалї.

М. Ковалевський — Правничий побут ґенуезських кольоніїй на Чорному морі з другої половини XV ст. (195—229). Автор дає цікавий огляд суспільних і адміністративних порядків ґенуезських кольоній на Чорноморському побережі (переважно в Кафі), перенесених цілком із Ґенуї і насажених на зле підготовленому ґрунтї. Для нас цікаві деякі подробиції з побуту Кафи. Отже маємо в статутї 1448—9 згадку про козаків (вперше надрук. в Зап. Одеськ. Общ. Ист. и Древн. т. V, 1863 р.), про те, що в XIV в. в Кафі і Теодосиї були руські церкви (ecclesiae russorum), про руських невільників. Кафа і взагалї ґенуезські кольонії, нарівні з венеціянською Таною, були головні пункти, звідки вивозили рабів в Африку і на Захід. „В діпльомах генуезського архива Cibrario знайшов ся не оден акт, який сьвідчить, що згадані в них раби і рабинї були вивезені з Кафи і взагалї з Криму. З свого боку, я в архивах Пальми, головного міста Маіорки знайшов не оден доказ на те, що раби, які тут купували ся і продавали ся, були дуже часто Татари, Черкеси, руські (de nacione russorum), яких, очевидно, не можна було добути

инакше як з берегів Чорного моря за помічю генуезців та венеціянців" (стор. 212—213).

Н. Дашкевич — Грамота князя Івана Ростиславича Берладника 1134 р. (366—381). Шан. автор спиняєть ся на виданій ще в р. 1860 румунським вченим П. Хиждеу грамоті Іванка Ростиславича, яка згодом (в р. 1890) була узнана Соболевским і румунським вченим Богданом за фальсифікат. Автор порівнявши перше виданяє з пізнійшою репродукцією (в р. 1869 в ґазеті „Trajanŭ), розглядає потім грамоту з двох боків: з боку змісту і форми, розуміючи в останньому данні дипльоматики, ґрафіки, фонетики і правописи, і доходить до висновку, що ся грамота не має ніяких історичних анахронізмів, яких не можна було б витолкувати, а з боку фонетики та правописи не являє також трудностей; Берладники не могли бути чисто руськими людьми і тим то від мови їх не можна вимагати якогось пурізму. Таким чином, здержуючись поки що від остаточного рішення питання про неправдивість грамоти Берладника, автор гадає, що навряд чи можна дати зараз неґативний присуд про зміст грамоти.

Н. Максимейко. Руська Правда і літавсько-руське право (368—395) і М. Ясінський. Закупи Руської Правди і памяток західньо-руського права (430 465) були обговорені в т. LVII Записок. *В. Д.*

В. Горленко — Отблески. Замѣтка по словесности и искуству, Спб., ст. 236+IV, мала 8°.

В. Горленко звістний нашим читачам, як аматор літератури й штуки, української історії й культури; його статї з минувшости України, на пів наукові, на пів белетристичні, звертали на себе увагу. Ся збірка одначе значно слабша від попередньої, містить статї навіть не журнальні, а так би сказати — ґазетні, поверховно-інформацийні. Він дотикає в них не раз і тем українських, або близьких Україні, як от: Гоголь и иностранцы, Записки Ф. Орлика, И. П. Котляревскій, Завѣты деревни (про Матеріалы вид. Гринченком), Неизданное сочиненіе Глинки (Глинка в Качанівці) — але нового чи з сфери фактів, чи з сфери гадок читач тут знайде дуже мало. *М. Г.*

Въ защиту слова. Сборникъ. 2-е изданіе безъ перемѣнъ, Спб., 1905, стор. II+255.

Збірник, задуманий два роки перед сим з нагоди 200-літнього ювилею істновання періодичної преси в Росиї, тільки сього року міг побачити світ через ті обставини, що звуть ся в Росиї „незалежними". Зміст збірника, як артистичний, так науковий і публїцистичний, підібрано під одну міру, щоб довести потребу для Росиї вільного і незалежного слова,

і справдї дає чимало з сього погляду цїкавого фактичного й ідейного матеріялу.

Українського друку торкають ся тільки дві невеличких статейки: „Вредныя буквы“ д. Коробки (стор. 163—174) і „Шевченко‘ п. Русової (стор. 235 - 239). Перша говорить про обмеження литовського й українського письменства в сфері правописи (Заборона латинки Литвинам і фонетики Українцям); друга — поруч коротенької характеристики Шевченка підіймає питаннє про безпотрібне калїченнє російською цензурою Шевченкових творів, навіть цїлком що до змісту свого леґальних. Обидві працї не дають нїчого нового, хоч, певна річ, користнї для популяризовання серед російського суспільства звісток про українство. Шкода тільки, що на них тільки й стало снаги у редакторів збірника, а чогось докладнїйшого про загальне становище українського слова в Росії не знайшло ся. *С. Є.*

Труды Подольскаго Церковнаго Историко-Археологическаго Общества, Выпускъ десятый, подъ редакціею прот. Е. Сѣцинскаго и Н. Яворовскаго, Камінець 1904, ст. 4+580+110.

Десятий том „Трудів“ служить продовженнєм „Трудів“ видаваних бувшим „Подольскимъ Епархіальнымъ Историко-Статистическимъ Комитетомъ“. Сей „Подольскій Комитетъ“, що істнував в Камінци Подільськім від 1865 р. і в протягу 25-тьох літ (1876—1901) видав девять томів посьвячених історії, статистицї і археольоґії Поділя; в 1903 р. зреформований „опредѣленіемъ Святѣйшаго Синода“ в „Подольское Церковное Историко-Археологическое Общество“ і тепер під новою фірмою дає том, що його маєм перед нами.

Сей том в порівнанню до попереднїх (з виїмком I і II тому) визначаєть ся великістю та ріжнорідностю змісту. На нього зложила ся: праця С. Іваницького про Гервазія Лїнцевського, переяславського епископа (в рр. 1757—69); Є. Сїцинського збірки матеріялів про давнїй тип деревляних церков та про цехи на Поділю зі вступними розвідками; кореспонденція В. Садковського з кн. Потьомкіним, подана В. Якубовичем; згадка про Й. Ролле з реєстром його творів, зладжені Н. Яворовським й Сїцинським. Том замикає бібліоґрафія та опись старих книг з музея товариства (з осібною паґінацією). Всї більші працї сього тому вийшли також осібними відбитками. Вище ми обговорили таке осібне виданнє розвідки про цехи о. Сїцинського й вилучаємо для осібного обговорення статю Іваницького, а коротко спинимо ся на иньших.

Є. Сіцинський п. т. Исчезающій типъ деревянныхъ церквей публікує матеріял, зложенного по більшій части із фотоґрафічних знимок, плянів, описей старих (з XVII і XVIII вв.) деревляних церков звісного українського типу. Сей тип церковної архітектури звернув тепер на себе увагу археольоґів і архитектів, а професор київського університета Г. Павлуцький робив довшу екскурзію для пізнання сього типу. „Поділ. товариство" має намір продовжати видаваннє матеріалів в міру його призбирання, а в сім томі подало опис 7 церков з 12 рисунками і плянами. Обговореннє спостережень про самий тип належить відложити до виходу публікацій проф. Павлуцького й ин.

В. Якубович п. т. „Переписка преосв. Виктора Садковскаго съ княземъ Гр. Потемкинымъ объ оказаніи покровительства подольскому правосл. сьвященнику, подвергшему ся насилію въ 1787 г." подав два листи Викт. Садковського, еписк. переяславського, до Потьомкіна з прошеннєм, аби дано сатісфакцію одному православному сьвященникови (Бицькому) покривдженому росийським офіцером. Сей акт має служити взірцем старань Садковського коло добра православної церкви і його діяльности, яку показав яко переяславський епископ в часї коли уніятсько-католицькі нагінки вибухли з цілою пристрастю.

М. Яворовскій п. т. „Воспоминанія объ Іосифѣ Іос-чѣ Ролле" дав сердечну згадку про Др. І. Антонія (псевдонім І. Ролле), його наукову і суспільну діяльність для Подоля, а передовсім Камінця Подільського. Наукові заслуги його він характеризує словами проф. Антоновича, що Р. популярно написаними моноґрафіями Поділя знайомив Поляків із історією сього краю та учив польських учених користоватись вислїдами русскої історичної науки. До того доданий о. Сіцинським хронольоґічний реєстр творів др. Ролле; всїх їх 49, а найважнїйші з них „Zameczki Podolskie na kresach multańskich" та „Szkice historyczne" в 9 серіях.

Конець тому становить „Бібліоґрафія", де обговорені книги: Войткова: Іовъ Базилевичь, Пятий том, части III, „Архива Юго-Зап. Россіи", Шахматова „Радзивиловская лѣтопись", Вахевича „Западно-русс. лѣтопись по списку Румянцевскаго Музея", Вѣдомости времени Петра В. выпускъ 1703—1722 і Pobóg-Górski: „Powiat mohylewski". Як додаток до тому видруковано: „Опись старопечатныхъ книгъ" (по більшій части церковних) в музею товариства. Тут крім опису книг подані ще рукописні надписки і замітки по книгах. Всїх книг 194, найстарші сягають XVI і XVII вв.; декотрих книг музей має по кілька, а з XVIII в. і до 26 примірників. *І. Шп.*

Видання й статї обговорені в бібліоґрафії сього тому:

Огляд часописей за 1904 рік:

Літературно-Науковий Вістник.
Діло.
Руслан.
Буковина.
Учитель.
Промінь.
Економіст.
Католицкий Всхід
Нива.

A. Brückner — Mystifikationen I. Die Wahrheit über die „Slavenapostel“ und ihr Wirken, 1903.
— Cyryl i Metody, 1903.
— Legendy o Cyrylu i Metodym wobec prawdy dziejowej, 1904.
K. Potkański — Konstantyn i Metodyusz, 1905.
St. Zakrzewski — Malowidła w podziemnej bazylice św. Klemensa w Rzymie, 1903.
Ө. Леонтовичъ — Исторія русскаго права, I, 1902.
В. Сергѣевичъ — Лекціи и изслѣдованія по древней исторіи русскаго права, 1903.
— Русская Правда въ четырехъ редакціяхъ, 1904.
А. Павловъ — Курсъ церковнаго права, 1902.
П. Лашкаревъ — Церкви Чернигова и Новгорода Сѣверска, 1902.
Д. Бережковъ — О храмахъ Владиміро-Суздальскаго княжества.
Н. Срезневскій — Матеріалы для словаря древне-русскаго языка по письменнымъ источникамъ, т. III, 1903.
J. Samolewicz — Sąd wyższy prawa niemieckiego na zamku sanockim 1425—1553, 1903.
A. Brückner — Różnowiercy polscy, 1905.
Памятники полемической литературы въ Западной Руси, III, 1903.
Е. Сѣцинскій — Матеріалы для исторіи цеховъ въ Подоліи, 1904.
Н. Петровъ — Одинъ изъ предшественниковъ Ив. Петр. Котляревскаго въ украинской литературѣ XVIII вѣка Аѳанасій Кирилловичъ Лобысевичъ, 1904.
И. Павловскій — Участіе И. П. Котляревскаго въ формированіи козачьихъ полковъ въ 1812 г., 1905.
Ф. Будиловичъ — Генезисъ россійскаго украйномана, 1903.
П. Несторовскій — Бессарабскіе Русины, 1905.
L. Bodnarescul — Einige Weihnachts- und Neujahrsbräuche der Rumänen, 1903.
Сборникъ статей по исторіи права, посвященный М. Ф. Володимірскому-Буданову, 1904.
В. Горленко — Отблески, 1905.
Въ защиту слова, 1905.
Труды Подольскаго Церковнаго Историко-Археологическаго Общества, X, 1904.

	Корон
Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII — LXV по 3·00, т. XXIII — IV 5·00, т. XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5·00, комплєти I—XX по 48·00, I—L по	120·00
Збірник фільольоґічної секциї т. I: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. I., нап. О. Кониський, 3·—, на ліпшім папері 4·00, в оправі	5·00
„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3·00, на ліпшім пап.	4·00
„ т. III: Розвідки М. Драгоманова, т. папері	4·00
„ т. IV: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. II., нап. О. Кониський	4·00
„ т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. I. Верхратський	5·00
„ т. VI: Посмертні праці М. Дикарева	4·00
Збірник історично-фільософічної секциї т. I і II розійшли ся (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге див.: М. Грушевський)	
„ т. III—IV: Істория України-Руси т. III, на звич. пап. 5·00, в оправі	6·40
т. V: Матеріяли до історії духового житя Галицької Руси XVIII—XIX в.	4·00
„ т. VI і VII: Істория України-Руси, нап. М. Грушевський т. IV. 4·50, на ліпшім папері	5·50
„ т. VIII: Істория України Руси, нап. М. Грушевський т. V ч. I	4·50
Збірник математично-природописно-лікарської секциї, т. I, II, III і IX по 3·— т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) по	2·00
„Зоря“ письмо літературно-наукове р. II, V по	6·00
„ „ „ „ р. VI, IX по	10·00
„ „ літерат.-наук. ілюстроване р. XIII, XV, XVI, XVII і XVIII по	12·00
Руська історична бібліотека:	
т. I. С. Качала — Коротка істория Руси	2·40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности, Федеративні засновини, Нарис народ. історії	4·00
т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий период України-Руси	6·80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, I. Шараневич — Монографії до історії України-Руси	3·00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Істория великого князівства литовського	3·20
т. VII. Іван Линниченко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в.	20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII вв.	2·00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	12·80
XIII. „ Гетьмановане Виговського і Ю. Хмельницького	3·20
XIV—XVI. „ Руїна	8·40
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, В. Антонович Останні часи козаччини на Правобережі	6·60
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в.	3·60
XX. Шульгин — Начерк Колїївщини	3·00
XXI і XXII. Розвідки про селяньство на Україні-Руси в XV—XVIII ст.	5·00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство	5·00
Інґрем Дж. Історія політичної економії	4·00
Кавцкі Кароль, Народність і її початки	0·60
Калитовський Ом. Др. — Материяли до літератури апокрифічної	0·70
Кельнер Л. Др. — Істория педаґоґії	1·20
Карєєв М. Фільософія історії	0·25
Колесса Ол. Др. — Юрий Косован-Федькович	0·60
Колиський О. Листи про Ірляндію	0·45
Конрад Й. Національна економія	2·30
Костомарів М. — Руська істория в житєписах ч. II і III по	1·00
„ Письмо до ред. Колокола	2·00
Кримський А. Мусулманство і його будучність	1·70
Левицький Нечуй I. — Сьвітогляд українського народу	0·60
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	7·00
„ Руська Правда	1·00
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 16·00, повні річники 1899—1904 по 16·00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпочатих у попередніх книжках статей	12·00
Ляссаль Ф. Про суть конституції	0·30
Масарик Т. Ідеали гуманности	0·36
Матєрияли до українсько-руської етнольоґії т. I і III.	11.00
„ т. II, IV—V і VII (містить монографію проф. Шухевича про Гуцулів)	22·00

3р

Миколаєвич Я. — Опис каменецького повіту . . . . . .
Міцкевич А. До галицьких приятелів, зі вступом і поясненнями . .
Огоновський Ом. Др. Історня руської літератури т. II. 6·00, т. III. 8·00, т. IV .
„ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache . . . . .
Олехнович В. Раси Европи . . . .
Опипкевич Г. — Руська бібліотека т. III . . . . . .
Памятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокріфи старозавітні .
„ „ „ „ „ т. II і III. Апокріфи новозавітні по
Павлик М. — Про читальні . . . .
„ М. П. Драгоманов, єго ювілей, похорон, автобіографія і спис творів .
„ Якуб Іаватович . . . .
Партицький О. — Старинна історня Галичини . . . . . .
„ Словянська держава перед двома тисячами літ . . . .
„ Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка . . . . . .
„ Скандинавщина в давній Руси . . . .
„ Слово о полку Ігоревім . . . .
Партицький О. Темні місця в Слові о полку Ігоревім . . .
Правнича часопись, річник IV—V по 6·00, VI, VII — X по . . .
Правнича бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2 . . . . .
Правнича і економічна часопись, т. I—III по 3·00, т. IV—V і VI—VII по .
„Правда“ письмо літературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по .
„ з р. 1878 2·00, річн. XIII з доповненєм . . . . . .
Пулюй І. Непропаща сила . . . .
„ Нові і перемінні звізди . . . .
Раковський І., Вік нашої землї . . . .
„ Вулькани . . . .
Рудницький С. — Українські козаки в 1625—1630 р. . . . .
„ Руські землї Польської Корони при кінцї XV в.
Сеньобо́ Ш., Австрия в XIX ст. . . . .
„ Міжнародні революцийні партії . . . . . .
Спис творів Ів. Франка за 25 лїт його лїтературної дїяльности
Стоцький С. — Буковинська Русь . . . .
Студинський К. Др. — Лірники, студия . . . . . .
„ Пересторога, історично-лїтературна студия . . . .
Тен Г., Фільософія штуки . . . .
Терлецький О. Москвофіли й народовці . . . . . .
Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Руси 1648 р. . . .
„ Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі
„ Київська Козачина 1855 р. . . . . . .
„ Маруся Богуславка в укр. лїтературі . . . .
Уайт Д. А., Розвій ґеоґрафічних поглядів . . . . .
„ Розвій астрон. поглядів . . . .
„ Розвій поглядів на лихву . . . . . .
„ Розмови з Л. Толстим . . . .
Українсько-руська бібліотека т. I. 6·00, II, 4·00, IV, 3·00, оправні о 1·20 дорожші.
Уманець і Спілка — Словар російсько-український т. I—IV . . . 1
Л. Фер Будда і Буддізм . . . .
Ферріер Е. Дарвінізм . . . .
Фламаріон К. Про небо . . . .
Франко Ів. Нарис історії фільософії . . . . . .
„ Наші коляди . . . .
„ Іван Вишенський . . . .
„ Про панщину і її знесенє 1848 р. . . . . . .
„ Хмельнищина 1648—9 р. в сучасних віршах . . . .
„ Слово о Лазаревѣ воскресенії . . . . . .
„ Апокріфічне евангеліє Псевдо-Матвія . . . . .
„ Шевченко героєм польської революцийної леґенди . . .
…еленевич Ю. Др. — Історня Скиту Манявського 2
…левич О. Причинки до зносин П. Дорошенка з Польщею . . . 0
„ Участь козаків в Смоленській війнї 1633—4 рр. . . . 1
Шурат Чернеча република на Афонї 0
„Чернець“ Т. Шевченка, студия 0